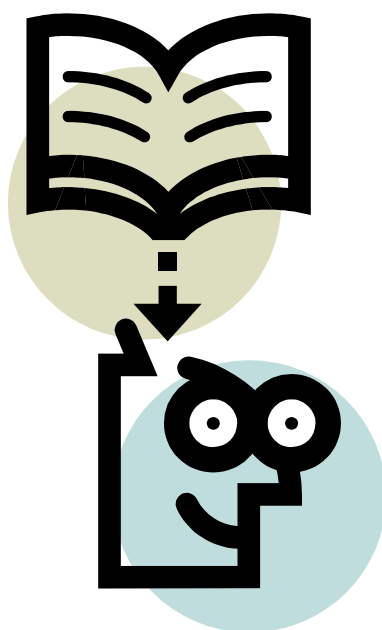

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ

Рекомендовано до друку вченою радою Слов'янського Державного педагогічного університету, протокол № 3 від 25.11.2010 року.

Рецензенти:

Одинченко Л.К. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методик корекційного навчання СДПУ;

Саманцов О.П. – кандидат історичних наук, доцент кафедри естетики, історії та культури СДПУ

Методика викладання історії в допоміжній школі: методичні рекомендації / упорядники - **Гіренко Н.А.**, доцент кафедри методик корекційної освіти, **Гришин Ю.І.** вчитель допоміжної школи № 4, м. Донецьк, **Липа В.О.**, доцент кафедри корекційної педагогіка та спеціальної психології. – Слов'янськ: СДПУ, 2010. – 157 с.

ЗМІСТ

Розділ 1. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА..... 5

1. Предмет і завдання методики викладання історії в допоміжній школі. ... 5
2. Зв'язок методики викладання історії в допоміжній школі з іншими педагогічними науками 9
3. Методи дослідження спеціальної методики викладання історії..... 11

Розділ 2. ПРОПЕДЕВТИКА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ 13

1. Сутність і особливості пропедевтики вивчення історії в допоміжній школі..... 13
2. Характеристика суспільно-історичного матеріалу в книгах з читання для 2-6 класів допоміжної школи. 15
3. Робота над творами суспільно-історичного змісту на уроках читання у 2-6 класах 17

Розділ 3. ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА І ЗМІСТ КУРСУ ІСТОРІЇ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ..... 19

1. Виховні задачі курсу історії 21
2. Корекційно-розвиваючі завдання 23
3. Зміст історії як навчального предмета в допоміжній школі..... 28
4. Характеристика шкільного підручника з історії 31
5. Особливості засвоєння історичних знань учнями з порушенням інтелекту..... 34
  - 5.1. Фрагментарність та не розчленованість історичних знань..... 36
  - 5.2. Утрудненість осмислення історичних знань 38
  - 5.3. Узагальнення поодиноких фактів..... 39
  - 5.4. Виникнення помилкових стереотипів..... 40
  - 5.5. Персоніфікація суспільно-історичних подій 40
  - 5.6. Механічне засвоєння історичних знань 41
6. Особливості формування історичних понять в учнів з порушенням інтелекту..... 41
7. Прийоми і засоби формування уявлень про факти минулого в допоміжній школі 44
8. Особливості формування уявлень про історичне минуле учнів з порушенням інтелекту..... 46
9. Особливості формування історико-просторових уявлень в учнів з порушенням інтелекту..... 52
10. Особливості формування історичних понять і розкриття причинно-наслідкових зв'язків у курсі історії у допоміжній школі. 56
11. Шляхи та засоби формування історичних понять в учнів з порушенням інтелекту..... 59

12. Розкриття причинно-наслідкових зв'язків в курсі історії допоміжної школи.....	63
13. Методи навчання історії у допоміжній школі.....	69
13.1. Методи усного повідомлення історичного матеріалу.....	70
13.2. Методи роботи з друкованим текстом (письмовими текстами).....	77
13.3. Методи наочного навчання історії.....	83
14. Урок історії в допоміжній школі.....	91
15. Позакласна робота з історії в допоміжній школі.....	118
16. Особливості вивчення питань права в допоміжній школі.....	124
ЛІТЕРАТУРА	137
ДОДАТКИ	140

Розділ 1. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

1. Предмет і завдання методики викладання історії в допоміжній школі

Слово “методика” походить від давньогрецького metro-flike, що означає “шлях дослідження”, “засіб пізнання”. Методика викладання історії в допоміжній школі як і люба інша методика, належить до педагогічних наукових дисциплін. Перед нею стоять задачі дослідження закономірностей процесу навчання історії з метою подальшого удосконалення та підвищення його ефективності у навчанні, вихованні та розвитку школярів з порушенням інтелекту.

Навчання історії як у загальноосвітній, так і в допоміжній школах є складний процес, що включає взаємопов’язані і рухливі компоненти.

У “Методиці викладання історії в середній школі” відмічалось, що рухливість в процесі навчання здійснюється шляхом подолання внутрішніх його протиріч. До них відносяться протиріччя між цілями навчання та вже досягнутими результатами, що застосовуються в практиці, і засобами навчання.

Спеціальна методика вивчає об’єктивно існуючі закономірні залежності між компонентами процесу навчання учнів з порушенням інтелекту.

Крім того, спеціальна методика викладання історії вивчає матеріали цілого ряду наук: філософії, історії, загальної та допоміжної педагогіки, загальної та допоміжної психології, методик викладання різних навчальних предметів у загальноосвітній та допоміжній школах, а також медичних наук, соціології, права. Спеціальна методика осмислює ці матеріали і використовує для удосконалення процесу навчання історії учнів з порушенням інтелекту.

Таким чином, методика має свій предмет вивчення – процес навчання історії у допоміжній школі з його внутрішніми закономірностями та зовнішніми зв’язками з іншими науками.

Основний стержень процесу навчання як у загальноосвітній, так і в допоміжній школах – навчальна діяльність школярів.

У процесі навчання історії знання, уміння, почуття, інтереси, світогляд учнів як загальноосвітньої, так і допоміжної (корекційної) школи формуються на основі одержання ними певної інформації зовні та внутрішньої переробки її сприйманням, уявою, пам’яттю.

Знання, уміння та навички – це форми і результати відбиткових та регуляторних процесів у психіці людини. Значить, вони можуть виникнути у голові людини тільки в результаті її власної діяльності. Їх не можна одержати. Але вони повинні одержатись в результаті психічної активності самого учня...

Тільки те, що пройшло через таку переробку, засвоюється учнем, залишає певний слід у його свідомості, формує його знання та особистість.

Природно результати переробки будуть різними у школярів, що розвиваються нормально і у школярів з порушенням інтелекту.

При дослідженні навчальної діяльності школярів методика враховує закономірності їх психічного розвитку. Проте ці закономірності по різному проявляються як при вивченні інших навчальних предметів так і при засвоєнні різного по характеру історичного матеріалу – фактичного, понятійного, хронологічного.

Різняться пізнавальна діяльність і в залежності від форми передачі інформації по історії (документ, науковий текст, художній образ), а також від тієї системи знань та засобів дій, якими вже володіють школярі. Усі ці фактори у більшій мірі необхідно враховувати при організації навчальної діяльності учнів допоміжної школи.

Компоненти процесу навчання – категорії історичні, вони змінюються з розвитком суспільства.

Цілі навчання – це означені результати навчання, виховання і розвитку, що спрямовані на формування особистості. Цілі викладання історії завжди відбивають потреби суспільства, зміни в суспільних відносинах. Чітке визначення цілей навчання є однією з умов його ефективності. Педагогічна наука у відповідності з розвитком суспільства та його потребами розробляє завдання виховання підростаючого покоління. Методика покликана їх уточнювати стосовно до можливостей, які дає історія для навчання, виховання і розвитку учнів.

Спеціальна методика, визначаючи цілі навчання історії учнів з порушенням інтелекту, повинна враховувати особливості їх пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери і особистісних якостей.

У пояснювальній записці до програми з історії для допоміжної школи відзначається що “Історія у школі для дітей з порушенням інтелекту розглядається як навчальний предмет, у якому закладено вивчення історичного матеріалу, оволодіння знаннями та уміннями, корекційний вплив виучуваного матеріалу на особу учня, формування особистісних якостей громадянина, підготовка підлітка з порушенням інтелекту до життя, спеціально-трудова і правова адаптація випускника у суспільство”.

Цілі ставляться не тільки перед усім курсом історії, але й перед кожною темою, перед окремим уроком. Означені цілі повинні бути реальними, але здійснення їх повинне вимагати від учнів певних зусиль, а від учителя – пошуку і розробки кращих засобів та прийомів навчання історії школярів з порушенням інтелекту. Цілі розвиваються у прямому зв'язку з досягнення результатів навчання, тобто якості та об'єму історичних знань, умінь і навичок учнів, рівня їх вихованості. Наприклад, уточнивши і закріпивши на одному із вхідних уроків до курсу історії відомі учням поняття “рік”, “вік”, “століття”, учитель ставить мету – навчити їх встановлювати кордони віку, орієнтуватися в його межах (початок, середина, кінець віку), співвідносити дати історичних подій з віком (1654 р – XVII в., 1810р – XIX в. і т.н.) і тільки

після цього переходить до реалізації наступної мети – сформувати уміння користуватися “стрічкою часу” – посібником, що дозволяє учням допоміжної школи краще орієнтуватися в історичному часі, встановлювати послідовність та взаємозв’язок виучуваних подій, засвоювати хронологію.

Зміст (система знань, умінь і навичок) – обов’язковий компонент процесу навчання. Зміна цілей завжди веде до зміни змісту навчання. Ця закономірність добре прослідковується на прикладі шкільних курсів історії, оновлених за останнє десятиліття. Історична наука дає шкільному навчанню багатство фактів, понять, джерел у пізнанні історичного процесу. Методика на цій основі повинна розробляти зміст навчання історії. Викладання історії у сучасній загальноосвітній та допоміжній школах будується на основі нових відображень, з одного боку; особистісного підходу до учнів, можливість розвитку їх здібностей та інтересів, з другого боку; та тих поглядів, що дозволяють по-новому показати та оцінити історичне минуле.

Відмова від безликої, зайво ідеалізованої та політизованої історії, що розглядається крізь призму зміни суспільно-економічних формацій, дає можливість по-іншому розподілити години на вивчення окремих тем, повніше і багатогранніше показати історичний процес, посилити роль людського фактору в історії, наблизити її до свідомості учнів через показ не тільки героїчного минулого України, а й повсякденного життя людей.

Спеціальна методика історії відбирає фактичний, понятійний та хронологічний матеріал, встановлює його обсяг і глибину, а також структуру курсу історії, що вивчається в допоміжній школі, визначає уміння і навички роботи з історичним матеріалом, яким повинні оволодіти учні з порушенням інтелекту.

Педагогічна ефективність організації вивчення історії у допоміжній школі визначається перш за все її адекватністю цілям та змісту навчання учнів з порушенням інтелекту. Формування у школярів здатності вивчати різнобарвний історичний матеріал та використовувати його в своїй діяльності – одна з основних цілей навчання предмету. Для цього необхідно систематичне керування діяльністю учнів з порушенням інтелекту в процесі навчання історії з поступовим зростанням їх самостійності (наприклад, можливе самостійне вивчення за підручником найменш складних питань, підготовка окремими учнями повідомлень на основі додаткової літератури по темі, аналіз змісту історичної картини по запропонованих питаннях і т.п.).

Засоби передачі навчальної інформації та керівництво її засвоєнням в органічному сполученні із засобами навчальної діяльності самих школярів називаються методами навчання. Методи складаються з більш часткових методичних прийомів – окремих дій, спрямованих на засвоєння та застосування учнями знань, умінь, навичок, на формування у них переконань та пробудження емоцій. Хоч у методах навчання історії застосовуються загальні для всіх навчальних предметів принципи дидактики, специфіка історії як науки і як навчального предмета вимагає і специфіки методів, прийомів і засобів навчання (наприклад, специфічними для предмета історії будуть методи роботи з історичними документами, прийоми роботи над

засвоєнням хронології з опорою на “стрічку часу” та ін). Методика досліджує об’єктивно існуючі залежності між методами (прийомами, засобами) та іншими компонентами навчання і на цій основі розробляє їх систему.

На уроках історії в допоміжній школі використовуються ті самі методи, прийоми і засоби навчання, що і в загальноосвітній школі, але з урахуванням змісту курсу історії для корекційних шкіл та з урахуванням пізнавальних можливостей учнів з порушенням інтелекту. Там, наприклад, використання такого методу повідомлення нових знань як шкільна лекція неможливо в умовах допоміжної школи навіть у випускному класі; не може тут широко використовуватись і самостійна робота учнів над історичним документом. Інформація повинна повідомлятися учням у сполученні зі сприйняттям ними наочного матеріалу (картини, карти, схеми, ілюстрації підручника).

В умовах допоміжної школи якийсь один метод не може бути провідним на протязі всього уроку історії; методи та прийоми навчання, сполучаючись один з одним, повинні варіюватись, забезпечуючи різнобарвність джерел пізнання, що використовуються. При такому підході здійснюється комплексна реалізація словесних, наочних та практичних методів навчання історії, що дозволяє школярам краще засвоїти навчальний матеріал.

Результати навчання історії. Критеріями оцінювання ефективності процесу навчання історії в цілому служать його результати, тобто об’єм, науковість, глибина та міцність знань, здатність ними оперувати, набувати їх самостійно з різних джерел, а також рівень вихованості та загального розвитку учнів.

Результати навчання історії учнів загальноосвітньої та допоміжної школи будуть різними, але і в тому, і в другому випадку можна говорити про їх постійній зміні: учнями постійно набуваються нові знання, удосконалюються їх уміння та навички, формуються переконання та інтереси, але в той же час деякі знання забуваються, їм на зміну приходять інші.

Показники якості навчання сприяють пошукові шляхів подальшого удосконалення процесу викладання історії як у загальноосвітній так і в допоміжній школах.

Таким чином, спеціальна методика досліджує усі компоненти процесу навчання історії, щоб дати учителеві відповідь на три основні питання:

1. Навіщо вчити історії учнів з порушенням інтелекту, тобто які цілі треба і можна ставити з урахуванням вікових особливостей та пізнавальних можливостей учнів допоміжної школи і у відповідності з можливостями курсу історії для цих шкіл?

2. Чому вчити на уроках історії учнів з порушенням інтелекту, тобто, який оптимальний відбір змісту матеріалу і яка структура курсу історії повинна бути в допоміжній школі?

3. Як вчити історії учнів з порушенням інтелекту, тобто, якими засобами і методами досягати оптимальних результатів у навчанні історії, як

здійснювати виховання на історичному матеріалі, як використовувати його для вирішення корекційно-розвивальних завдань?

Задачі допоміжної методики навчання історії витікають з її змісту та місця в системі педагогічних наук і полягає в наступному:

1. Озброїти учителя знаннями та вміннями, педагогічними засобами навчання, необхідними для ефективної історичної освіти, виховання і розвитку учнів в допоміжній школі.

2. Розв'язати питання співвідношення фактів і теоретичних узагальнень, формування історичних уявлень, понять, зв'язків і закономірностей суспільного розвитку в умовах спеціального навчання.

3. Визначити можливості предмета в розвитку мислення та інших психічних процесів учнів допоміжної школи; у формуванні їхньої розумової самостійності, розробити відповідні методи та засоби навчання предмету.

4. Виявити виховний потенціал курсу історії, визначити шляхи та засоби найбільш ефективного розв'язання виховних завдань на уроках.

5. Визначити можливості реалізації внутрішньо курсових та міжпредметних зв'язків у навчанні історії в допоміжній школі.

В даний час видані підручники з історії для 7-8 класів допоміжної школи. Однак залишається актуальним завдання оснащення курсу історії навчально-наочними посібниками, технічними засобами навчання, дидактичними матеріалами, що дозволили б учням з порушенням інтелекту краще оволодіти шкільним курсом історії, розвинути їхні пізнавальні можливості.

Потребує подальшої розробки і питання співвідношення загально історичного і краєзнавчого матеріалу в курсі історії або паралельному з уроком історії вивчення краєзнавства учнями допоміжної школи. На всі нерозв'язані ще питання і належить відповісти допоміжній методиці викладання історії.

2. Зв'язок методики викладання історії в допоміжній школі з іншими педагогічними науками

Вивчення процесу навчання історії спирається на споріднені науки і перш за все на історію, педагогіку і психологію (спеціальну педагогіку і спеціальну психологію, коли мова йде про методику викладання історії в допоміжній школі).

Історія як навчальний предмет в допоміжній школі так само, як і в загальноосвітній, має своєю основою історичну науку, але це не зменшена її модель.

Історія як шкільний предмет не включає історіографію та дискусійні питання. Оскільки методика навчання історії свій головний зміст одержує шляхом розгляду самої історії як науки і як предмета викладання. О.І.Стражев запропонував вважати її під цим кутом зору "історичною дисципліною", хоч і визнавав, що під кутом зору розробки питань навчання вона є наукою педагогічною.

О.І.Стражев підкреслював, що методика навчання завжди повинна бути на рівні сучасного розвитку історичної науки, спираючись на яку методика може науково розробляти питання про відбір і висвітлення фактичного і понятійного змісту в шкільних курсах історії, а частково і про шляхи його розкриття у навчанні. Ці положення будуть вірними і по відношенню до допоміжної методики викладання історії, не дивлячись на відрізність курсу історії в допоміжній школі від курсів історії, що викладаються у загальноосвітній школі.

Якщо розвиток історичної науки впливає на зміст історії як навчального предмета, то педагогічна наука визначає обсяг і рівень абстракцій історичних знань, що подаються учням.

Методика викладання історії у допоміжній школі тісно пов'язана з олігофренопедагогікою, у відповідність з рекомендаціями якої вона визначає зміст матеріалу з історії і надає допомогу вчителю в практичній спрямованості при розробці питань та завдань з різних тем навчальної програми. Спеціальна методика історії спирається на дидактичні принципи, використовує методи навчання з урахуванням специфічних вимог, які сформовані спеціальною дидактикою.

Методика викладання історії в допоміжній школі тісно пов'язана із спеціальною психологією, яка надає дані про дитину з порушенням інтелекту. З курсу загальної психології відомо, що в організації пізнавальної діяльності учнів учитель звичайно йде від конкретних фактів, через їх розбір та узагальнення до формування понять. Це так званий індуктивний метод. Разом з тим організація пізнання може йти і дедуктивним методом, тобто учнів спочатку знайомлять з теоретичними положеннями, а потім вивчають конкретні факти. Можливості використання таких методів навчання історії учнів з порушеннями інтелекту визначає спеціальна методика.

Дані психології свідчать про необхідність поєднання в діяльності учнів почуттєвого та раціонального в пізнанні, вимагають в навчанні наочності та активної мисленнєвої роботи учнів. Психологічні дослідження пізнавальних процесів школярів з порушенням інтелекту допомагають визначати оптимальні шляхи навчання історії, передбачати можливі складнощі, відбирати матеріал, диференційовано планувати прийоми роботи, види завдань.

Методика викладання історії в допоміжній школі, реалізуючи дидактичний принцип доступності, обираючи той чи інший метод навчання, спирається на вікові особливості та враховує індивідуальні можливості учнів з порушенням інтелекту.

Спеціальна методика історії використовує рекомендації, розроблені методикою навчання історії в загальноосвітній школі. Таке запозичення спирається на теоретичне положення Л.С.Виготського про єдність основних закономірностей розвитку нормальної та розумово відсталої дитини, дає можливість застосовувати на уроках історії в допоміжній школі методи, прийоми та засоби навчання, розроблені методикою навчання історії у загальноосвітній школі. Разом з тим усі методи і засоби навчання історії, що

застосовуються, повинні сприяти корекції недоліків учнів з порушенням інтелекту.

3. Методи дослідження спеціальної методики викладання історії

Учитель може працювати успішно тільки в тому випадку, якщо він не просто дає уроки, але й веде дослідження, вивчаючи своїх учнів, їх особливості, намагається проконтролювати ефективність використаних ним педагогічних прийомів і методів. Тому кожному вчителю необхідно знати основні методи педагогічного дослідження.

Методи вивчення педагогічного досвіду – це засоби дослідження досвіду організації навчального процесу, що складається. Вивчається передовий досвід кращих учителів-керівників авторських шкіл, так і досвід педагогів усіх рівнів. Їхні труднощі часто відображують реальні протиріччя педагогічного процесу, вже назрілі чи назріваючі проблеми.

У досвіді шкіл методика не тільки черпає матеріал для узагальнення, а й перевіряє висунуті гіпотези, розроблені концепції навчання. Вивчення досвіду вчителів історії загальноосвітніх та спеціальних шкіл є одним з основних джерел розвитку допоміжної методики викладання історії.

При вивченні педагогічного досвіду застосовуються такі методи, як спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, експеримент, аналіз письмових, графічних робіт учнів, педагогічної документації.

Спостереження за процесом навчання історії повинно бути систематичним і достатньо довгим. За допомогою цього методу можна виявити працездатність учнів на уроках, ступінь їх активності при використанні різних прийомів і засобів навчання історії; можна зробити висновок про доступність змісту курсу історії для учнів певного віку з різними видами порушення інтелекту.

Педагог-дослідник не втручається в процес навчання, а одержує відомості про здобутки та недоліки в практиці викладання історії в допоміжній школі. Данні спостережень ретельно фіксуються у вигляді протоколів занять, магнітофонних записів і т.п. Цей метод застосовується в сукупності з іншими методами (з навчальним експериментом, узагальненням передового досвіду роботи вчителів історії).

Найбільш важливий метод дослідження та засіб удосконалення методики – педагогічний експеримент. Цей метод володіє високим ступенем доведеності. Експериментальне дослідження полягає в тому, що експериментатор навмисне цілеспрямовано втручається в процес навчання і у відповідності до завдань дослідження міняє, перебудовує процес навчання, вносить нові елементи у зміст, засоби, прийоми навчання і т.і.

Використовуються різні види експерименту:

1. Дослідне викладання, спрямоване на апробацію програм, підручників, технологій.
2. Експериментальні уроки.

3. Експериментальні заняття з групою учнів у позаурочний час.

Експеримент будується таким чином: на основі теоретичного вивчення питання, практичного спостереження і особистого педагогічного досвіду дослідник висуває гіпотезу та перевіряє її на практиці у ході спеціально організованого навчання. Наприклад, експериментальним шляхом були підтверджені можливості вивчення краєзнавчого матеріалу в курсі історії 7-9 класів допоміжної школи.

До проведення експерименту пред'являють певні вимоги: фіксація вхідних і кінцевих результатів експерименту, виділення контрольного класу (контрольної групи) для порівняння результатів експериментального і традиційного навчання, чітке ведення документації, вибір достовірних критеріїв для оцінки результатів.

Широко розповсюдженим методом дослідження є метод вивчення учнівських робіт і шкільної документації. Аналіз контрольних робіт учнів, малюнків історичної тематики, зошитів з історії дає можливість оцінити ефективність навчання предмету, труднощі, що їх відчувають у засвоєнні та застосуванні історичних знань учнів з порушенням інтелекту.

Шкільний журнал дає можливість уявити картину успішності по предмету, медична документація допомагає визначити особливості окремих груп учнів, намітити шляхи корекційної роботи.

Як один з методів дослідження спеціальна методика історії використовує **бесіду** (самостійний чи додатковий метод, що застосовується з метою одержання необхідної інформації чи роз'яснення того, що не було достатньо зрозумілим при спостереженні), **інтерв'ювання** (різновид бесіди за раніше наміченими запитаннями, що задаються в певній послідовності). **Анкетування** (метод масового збирання матеріалу за допомогою анкети, на питання якої даються письмові відповіді).

Ці методи допомагають виявити коло історичних знань і уявлень учнів по тематиці, яка цікавить дослідника, інтерес учнів до предмету, визначити шляхи подальшої роботи учителя історії. Методи можуть бути адресовані не тільки учням, а й учителям історії, батькам школярів. В умовах допоміжної школи методи інтерв'ю та анкетування учнів використовуються обмежено.

Методи теоретичного дослідження пов'язані з вивченням літературних джерел. Для подальшого розвитку допоміжної методики велике значення має аналіз науково-методичної спадщини в галузі викладання історії у загальноосвітній та допоміжній школах. Вивчення літературних джерел дає можливість побачити, як висвітлювались різні проблеми методики викладання предмета в минулих і сучасних публікаціях. Аналіз методичної літератури завжди передуює проведенню самого дослідження в процесі експериментальної роботи.

Таким чином, зібрані за допомогою різних методів дослідження відомості про закономірності процесу навчання історії, його особливостях у допоміжній школі методика аналізує, узагальнює і систематизує, використовуючи їх для удосконалення процесу навчання історії учнів з порушенням інтелекту.

Розділ 2. ПРОПЕДЕВТИКА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ

1. Сутність і особливості пропедевтики вивчення історії в допоміжній школі

Пропедевтика вивчення історії – це підготовка учнів до свідомого засвоєння шкільного курсу історії. Чому ж необхідний пропедевтичний період у школі? Відповідь на це питання була одержана ще на початку 1930-х років, коли практика початкового навчання історії в масовій школі показала, що молодші школярі відчувають значні труднощі в засвоєнні історичних знань. Причини цих труднощів пояснювались тим, що історичні факти, з якими знайомляться школярі на уроках, не спираються на спостереження та безпосередній досвід дітей, картини минулого приходиться відновлювати в їх уяві; крім того, історичний матеріал містить багато таких понять, які для дітей 10-11 років залишаються просто абстракцією. Вчителі та методисти висловились за необхідність попередньої підготовки учнів до вивчення історії як самостійної навчальної дисципліни. Тоді ж пропедевтичною метою використовувати уроки пояснювального читання.

Практика показала, що навіть у загальноосвітніх школах учні відчувають немалі труднощі в засвоєнні історичних знань, тому не дивно, що ще більше проблем у вивченні історії виникає у школярів з порушенням інтелекту.

Якщо в загальноосвітню школу діти приходять з достатньо різноманітними уявленнями не тільки про сучасне життя, а й про минуле, то в учнів допоміжної школи до початку навчання історії коло історичних уявлень надто вузьке і бідне, а самі уявлення фрагментарні, неточні, іноді перекручені чи зовсім відсутні, оскільки соціальний досвід дітей обмежений рамками особистих потреб. Порушення пізнавальної діяльності не дозволяють учням допоміжної школи належним чином сприймати та осмислювати багато явищ і подій суспільного життя, особливо якщо вони віддалені в часі від сучасності. Діти з порушенням інтелекту потребують допомоги при осмисленні оточуючого світу та тих процесів, що відбуваються в ньому. У зв'язку з цим, в умовах допоміжної освіти зростає роль пропедевтичного періоду, що дозволяє підготувати школярів до вивчення історії як самостійного предмета у 7-9 класах. Саме попередні 6 років навчання стають базою для навчання історії учнів з порушенням інтелекту.

Шляхи розширення соціального досвіду, накопичення суспільно-історичних уявлень і понять досить різноманітні. Це можуть бути як індивідуальні, так і групові (з класом) бесіди з на суспільно-історичну тематику.

Наприклад, доступними і важливими є такі теми, як: “Моя сім'я в минулому і тепер”, “Професії наших батьків”, “Для чого людині треба трудитись”, “З чого починається наше місто?”, “Достойні уваги особливості нашого району”, “Свята, що ми відзначаємо” та інші.

Знання учнів, набуті та уточнені в ході таких бесід, обов'язково підкріпляються різними видами діяльності: суспільно корисною працею, підготовкою та проведенням свят до знаменних дат; активним вивченням історії свого місті; знайомства під час прогулянок, екскурсій по місту, району, відвідуванням музеїв з його визначними особливостями, культурно-історичною спадщиною; переглядом відеофільмів, позакласним читанням тощо. Таким чином, учні отримують різноманітні відомості, на які можна буде спиратись в подальшому при вивченні історії.

У завдання пропедевтичного періоду не входить формування певної системи історичних знань (це завдання уроків історії), але за цей час накопичуються, уточнюються, виправляються та розширюються первісні суспільно-історичні уявлення і поняття школярів з порушенням інтелекту.

Пропедевтика вивчення історії здійснюється на базі різних навчальних предметів, на уроках російської мови відбувається знайомство з текстом суспільно-історичного змісту; на уроках географії – з положенням України на карті світу.

Але головна роль в історичній пропедевтиці належить урокам читання. Саме в книгах для читання для 2-6 класів учні черпають первісні уявлення і поняття ще до початку вивчення курсу історії. Але формування цих уявлень і понять не являється самоціллю. Ця задача розв'язується спонтанно в процесі навчання дітей читанню, правильному, осмисленому, виразному, що є головною метою цих уроків.

Досліджуючи рівень засвоєння деяких суспільно-історичних понять (наприклад “Батьківщина”, “Селянин”, “Робітник”, “Минуле й теперішнє”) в учнів допоміжної школи до вивчення ними предмета історії, проведені Н.Н.Добробородовою (1971), А.І.Капустіним (1989), показали, що в процесі вивчення цього матеріалу школярі з порушенням інтелекту відчують труднощі, обумовлені як своєрідністю їх пізнавальної діяльності, так і причинами методичного характеру. Але соціальний досвід учнів 2-5 класів дає їм можливість знайомитись з відомостями історичного змісту, основним джерелом яких являються знання, що засвоєні в процесі навчання, та інформація, що одержана при читанні художньої літератури, перегляду фільмів, спілкуванні з дорослими. Однак ці знання як правило безсистемні, і учні не завжди можуть використати їх при розв'язанні пізнавальних завдань, вважає А.І.Капустін. Тим не менш, відмічає від далі: “Засвоєння суспільствознавчих та історичних понять сприяє моральному вихованню і допомагає соціальній адаптації розумово відсталих дітей та підготовці їх до більш продуктивної діяльності при переході до вивчення історії в старших класах”.

Учитель історії повинен знати, яке коло уявлень і понять сформоване в учнів на уроках читання в 2-6 класах, якими уміннями та навичками роботи з навчальною книгою (текстом, ілюстративним матеріалом) та додатковою літературою вони оволоділи. Для цього необхідно проаналізувати програму з читання та розвитку мови та книги для читання в спеціальному закладі.

2. Характеристика суспільно-історичного матеріалу в книгах з читання для 2-6 класів допоміжної школи.

У пояснювальній записці до програми з читання і розвитку мовлення у 2-4 класах допоміжної школи відмічається, що "... тематика творів для читання підібрана з урахуванням максимального розвитку інтересів дітей, розширення їх кругозору, виховання моральних якостей. У всі роки навчання читаються твори про нашу Батьківщину, про її минуле й теперішнє, про мудрість та героїзм". Ця тематика уточнюється і доповнюється позакласним читанням у кожному класі з урахуванням віку та пізнавальних можливостей учнів з порушенням інтелекту. Вказуються і жанри рекомендованих для читання творів.

На уроках читання та розвитку мови в початкових класах формуються уміння та навички роботи з текстом, що застосовуються і в старших класах на різних предметах, в тому числі і при вивченні історії. До таких важливих учбових умінь, наприклад, відносяться такі:

1. Уміння розказати про прочитане, відповідаючи на питання вчителя чи використовуючи ілюстрації (2 клас);
2. Уміння висловити своє ставлення до вчинку героя, подій (3 клас);
3. Уміння виділяти головну думку твору, встановлювати послідовність, причинно-наслідкові зв'язки; ділити текст на закінчені по смислу частини по даних заголовках, придумувати заголовки до основних частин тексту, колективно складати план, пояснювати виділені вчителем слова та звороти мови (4 клас).

У програмі з читання та розвитку мови у 5-6 класах також дана орієнтовна тематика творів, які орієнтують на читання оповідань, статей, віршів про героїчне минуле, про теперішнє України, про знамені події в житті країни; про працю людей, їх ставленні до Батьківщини, один до одного, рідної природи.

Уміння та навички учнів 5-6 класів також продовжують удосконалюватись. Наприклад, учні 5 класів повинні вміти вибирати слова та вирази, що характеризують героїв, події, знаходити в тексті незрозумілі слова та вирази, користуватись підрядковим словником. У 6 класі у школярів формуються навички самостійного читання з різними завданнями: підготуватись до виразного читання, виділити окремі місця за питаннями, підготувати переказ.

Вказані в програмі рекомендації, а також вимоги до знань і умінь учнів реалізуються на уроках читання та розвитку мови в процесі роботи з підручниками (книгами для читання).

Для пропедевтики вивчення історії тексти, вміщені в них, важливі таким:

1. Весь матеріал у книгах для читання для 2-6 класів розташований за принципом сезонності (від осені до літа) і розбитий на теми, назви яких в основному зберігаються, але зміст матеріалу від класу до класу розширюється і поглиблюється, поступово доповнюючись новими темами.

Такий підхід відповідає концентричному принципу побудови програми для допоміжної школи, відповідає рівневі розвитку та пізнавальним можливостям учнів, забезпечуючи доступність та міцність засвоєння знань та запобігаючи їх перевантаженню.

З точки зору пропедевтики історії, далеко не всі теми в перевиданих за останні роки книгах для читання, володіють такою можливістю у порівнянні з тематикою в минулому, коли пріоритетне значення мав ідейно-тематичний принцип у ґрунтуванні матеріалу і більшість тем було пов'язано з датами “Червоного календаря”.

Виключивши неактуальний на сучасному етапі матеріал про жовтенят, піонерської організації, революції та її вождя, автори нових підручників при відборі змісту орієнтувалися перш за все на моральне виховання школярів, виховання в них позитивного ставлення до праці. У кожній книзі для читання представлені відповідні теми: “Умілі руки не знають нудьги”, “Моя країна – Україна” (2 клас), “Людина починається з добра”, “Надійшла весна прекрасна”, “Любіть Україну”, “Роби невтомно, вміло, хоч мале, та добре діло”. 4 клас; “Будьмо справжніми людьми” (5 клас); “Про давнину, про те, що діялось на нашій землі” (6 кл).

У цих темах на прикладі різних творів розглядаються взаємовідносини літературних героїв (дітей та дорослих), їхні вчинки, яким надається моральна оцінка, розкриваються доступні моральні поняття; виховується доброзичливе ставлення до праці та бажання трудитись, здійснюється знайомство з різними професіями.

Спираючись на сформовані в пропедевтичний період знання, учитель історії продовжить роботу на новому матеріалі, знайомлячи школярів із життям і працею людей у різні історичні епохи, із взаєминами між різними соціальними групами та класами, з видатними історичними діячами, що внесли свою частку в процвітання України. На цьому етапі моральні оцінки будуть доповнені історичною оцінкою подій та діяльності осіб.

2. Представлені і різних темах твори, в основному, відбивають аспекти сучасного життя, що виправдане в умовах початкового навчання в допоміжній школі, тому що тематика таких творів близька та доступна дітям з порушенням інтелекту, відповідає їх соціальному досвіду.

3. За характером викладу суспільно-історичний матеріал у книгах для читання різнобарвний і представлений окремими творами (або уривками) різних жанрів. Це можуть бути:

- художні твори в прозі (оповідання, уривки з повістей);
- художні твори у віршованій формі (вірші, уривки з поем);
- твори усної народної творчості (казки, билини, пісні, прислів'я, приказки, загадки);
- ділові (науково-популярні) статті.

Саме ділові статті більш за все відповідали стилю викладу навчального матеріалу і підручнику історії, але такі твори тепер практично повністю виключені з книг для читання, тому, що не відповідали рівню розвитку учнів молодших класів та не викликали в них пізнавального інтересу.

4. Обсяг поданих творів також різний: в книзі для читання у 2 класі підібрані тексти від кількох рядків до сторінки, їх супроводжують кольорові ілюстрації. До 6 класу обсяг текстів виростає до кількох сторінок; як правило, такі тексти діляться на частини, кожна частина вивчається на окремому уроці, питання і завдання підібрані безпосередньо до кожної частини. Але, на жаль, не до всіх текстів є ілюстративний матеріал, що утруднює формування необхідних уявлень і понять.

3. Робота над творами суспільно-історичного змісту на уроках читання у 2-6 класах

В допоміжній школі на уроках читання у 2-6 класах передбачене вивчення суспільно-історичного матеріалу, представленого в казках, оповіданнях, віршах, ділових статтях. Тематика цих творів різнобарвна і розширюється з кожним роком навчання, але, з іншого боку, зберігається тенденція постійності ведучих тем у книгах для читання з 2 по 6 клас: про роль праці в житті людей, про взаємовідносини людей (дружба, товариство, взаємодопомога), про минуле України та її сьогодення.

При підготовці до читання тексту, що містить суспільно-історичні відомості, учитель повинен визначити, як дана тема пов'язана з попереднім матеріалом, чи є в учнів знання з даної теми чи вона нова. Необхідно враховувати, чи дає виучуваний твір нові знання, чи розширює, підтверджує та закріплює раніше одержані знання (в даному чи попередньому класі), тому, що від ступеня відомості матеріалу залежить доля самостійності роботи дітей. Вони можуть скласти характеристику героїв, дати оцінку їх поведінці, описати побутові чи історичні обставини.

Знайомство з окремими фактами, що описані в творі, повинно бути наочним з використанням історичних картин, портретів, малюнків, що є в книгах для читання.

У ході підготовки до уроку вчитель намічає види читання та продумує прийоми пояснення нових слів, що в ході роботи над твором повинні ввійти в активний суспільно-історичний словник учнів, добирає додатковий матеріал.

Урок читання твору суспільно-історичного характеру може включати такі моменти (етапи):

1. Етап – попередня робота. На цьому етапі роботи вчитель сповіщає заголовок твору, називає його автора, готує учнів до засвоєння змісту шляхом бесіди чи вступного оповідання, пояснює значення нових слів, без яких розуміння тексту буде утруднене (слова обов'язково записуються на дошці з наголосом та прочитуються вголос).

2. Етап – голосне читання тексту за логічними закінченими абзацами, що супроводжується словарною роботою, бесідою про прочитані питання.

При цьому в 2-3 класах питань, що вичерпують зміст прочитаного, дається більше, ніж у 4-6 класах. Крім того, можна помітити наростання труднощів у

виконанні учнями самостійних завдань: у 2-3 класі діти читають під керівництвом учителя і тільки після того, як він сам прочитав певну частину тексту; в 4 класі легкі тексти читаються учнями по частинах самостійно, але учитель дає до них попереднє питання, завдання, чи готовий план; у 5-6 класах і легкі і важливі тексти читаються учнями самостійно, причому додатково до тих питань і завдань, які даються в книзі для читання, учні готують і свої питання до прочитаного.

3. Етап – повторне читання тексту дітьми, що супроводжується завданнями, які поглиблюють і узагальнюють прочитане. До них відносяться: складання плану (добір заголовків для кожної логічно завершеної частини тексту); робота з деформованим планом, коли пункти плану не відповідають змісту частин, що читають і аналізують учні; розподіл частин тексту за готовим планом, даним учителем; складання в 4 класі плану під керівництвом учителя; складання в 5-6 класах плану з допомогою учителя і самостійно; вибіркоче читання, в процесі якого відновлюються причинно-наслідкові зв'язки подій чи їх послідовність; повторне голосне читання з визначенням меж окремих частин тексту.

4. Етап – узагальнення матеріалу прочитаного твору, коли з допомогою вчителя діти пояснюють заголовок чи формулюють висновки.

5. Етап – бесіда краєзнавчого характеру чи робота над додатково дібраним ілюстративним матеріалом.

6. Етап – закріплення змісту тексту. Шляхом переказу за планом, за питаннями учителя. У 2-3 класах учні переказують кожну частину тексту тільки детально, а в 4-6 класах цей переказ може бути і детальним, і коротким, і вибіркочим. Крім переказу для закріплення змісту прочитаного учитель може проводити і заключну бесіду за вузловими питаннями тексту.

Таким чином, не тільки зміст, виучуваних на уроках читання в допоміжній школі творів, але і уміння й навички роботи з текстом сприяють кращому засвоєнню історії в 7 класі учнями з порушенням інтелекту. В цьому і заключається важливість пропедевтики вивчення історії.

Розділ 3. ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА І ЗМІСТ КУРСУ ІСТОРІЇ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ

“Дорогі друзі! Ви ознайомитеся з історією українського народу від давнини і до сьогодення, дізнаєтеся про видатних діячів, які боролися за свободу і незалежність України, про те, яким був побут наших предків, як вони проводили дозвілля, як харчувалися.

Історія розповідає про найважливіші події в житті людей, що відбувалися на певній території у визначений час за відповідних історичних обставин. Вона повідомляє про те, коли і як жили люди на певній території”.

Такими словами розпочинаються підручник історії для 7 класу допоміжної школи.

В сучасних умовах, коли говорять про кризу вітчизняної системи виховання, що склалася, зростає значення вивчення історії в школі. Цьому предмету належить провідна роль у вихованні підростаючих поколінь, у формуванні їх світогляду. З вивчення історії починається розуміння соціального життя, законів розвитку людського суспільства. Тому і зараз актуальні слова видатного російського історика В.О.Ключевського, який вважав, що “історія вчить навіть тих, хто в неї не вчиться...”. В.О.Сухомлинський розглядав історію як виключно важливий світоглядний предмет: “Історія Батьківщини – це наука, що являє собою могутньо вічно живу силу, що творить громадянина”.

Знання історії розширює світогляд учнів, допомагає їм визначити своє місце в суспільстві, народжує повагу до того, що створено працею та героїчною боротьбою багатьох поколінь. Вивчення вітчизняної історії особливо важливе, тому, що цей курс виховує у школярів любов до своєї Вітчизни та її народу.

Розв’язуючи навчально-виховні задачі курсу історії в допоміжній школі, необхідно враховувати особливості контингенту її учнів і корекційну спрямованість усього навчально-виховного процесу.

В пояснювальній записці до програми з історії відзначається, що “Історія в школі для дітей з порушенням інтелекту розглядається як навчальний предмет, в який закладено вивчення історичного матеріалу, оволодіння знаннями і уміннями, корекційний вплив учбового матеріалу на особу учня, формування особистісних якостей громадянина, підготовка підлітка з порушенням інтелекту до життя, соціально-трудової і правової адаптації випускника в суспільство”.

Не дивлячись на відмінність курсу історії допоміжної школі від курсів вітчизняної і світової історії, які вивчаються у загальноосвітній, він є самостійним навчальним курсом, що відповідає вимогам історичної, психологічної та педагогічної наук, і розкриває певну систему наукових понять, відбиває розвиток історичного процесу на основі вивчення подій та явищ в хронологічній послідовності з давніх часів до сучасності. Курс історії в допоміжній школі через її специфіку не може розв’язувати завдання

повного і всебічного показу історичного процесу, тому автори програми пропонують “зосередитись на великих історичних подіях вітчизняної історії, житті, побуті людей даної епохи. Дати чіткий образ найбільш яскравої події та видатного діяча, що уособлює даний період історії. Такий підхід до періодизації подій буде сприяти кращому запам'ятовуванню їх послідовності”.

Не дивлячись на те, що в пояснювальній записці до програми немає чіткого визначення навчально-виховних і корекційно-розвиваючих задач, кожен учитель історії допоміжної школи безумовно буде комплексно розв'язувати їх на уроках та в позаурочній роботі, використовуючи усі можливості предмета.

Навчальні завдання пов'язані з формуванням в учнів міцних знань з історії, що означає таке:

1. Вивчаючи історію, учні допоміжної школи повинні засвоїти найважливіші факти, які не тільки мають велике навчальне значення, а й допомагають засвоїти висновки, одержані в результаті розбору і узагальнення фактів. Учні повинні знати, як жили наші далекі предки – східні слов'яни. Коли і як у них виникла держава, як вони мужньо боролися за свою незалежність.

2. Засвоєння історичних фактів передбачає створення в учнів історичних уявлень, що відбивають основні явища минулого. Наприклад, учитель прагне створити у них уявлення про спосіб життя, заняття, засоби праці, вірування і звичаї мешканців слов'янського поселення; уявлення про героїчну оборону давньоруських міст під час монголо-татарського нашествия і т.п. Засвоєння цих уявлень послужить основою для розуміння учнями з порушенням інтелекту особливостей життя, праці та боротьби людей в далекому минулому. При вивченні кожної нової теми формуються і відповідні історичні уявлення про події, явища.

3. Засвоєння учнями допоміжної школи доступних для них історичних понять, розуміння часових, локальних, причинно-наслідкових зв'язків, деяких закономірностей суспільного розвитку. Звичайно, ця задача не може бути розв'язана так, як і в загальноосвітній школі. Вчитель вимушений враховувати труднощі, що виникають в засвоєння понять з великим ступенем узагальненості учнями з порушенням інтелекту, нерозуміння ними причинно-наслідкових залежностей між історичними подіями. Але при правильному відборі матеріалу доступного школярам за змістом та об'ємом прийомів та методів і надання своєчасної допомоги учителем це завдання може успішно розв'язуватись в умовах спеціального навчання.

4. Оволодіння учнями вміння застосовувати знання з історії, користуватися ними при вивченні історичного матеріалу (особливо при вивченні аналогічних подій) на інших навчальних предметах (літературному читанні, краєзнавстві та ін), в позакласній роботі, в житті, умінням розбиратися в подіях минулого та сучасності (аналізувати та оцінювати їх на рівні своїх можливостей).

5. Вироблення умінь та навичок самостійної роботи з історичним матеріалом: текстом підручника, історичним документом, науково-популярною та художньою літературою, газетою, різним наочним матеріалом. Учні допоміжної школи повинні уміти складати плани, вести короткі записи в зошитах, зв'язно викладати історичний матеріал, робити невеликі повідомлення на основі додаткової літератури. Формування умінь та навичок самостійної роботи вимагає індивідуального підходу до учнів, тому всі завдання пропонуються учителем, виходячи з можливостей кожного учня.

1. Виховні задачі курсу історії

В процесі вивчення історії поряд із загальноосвітніми завданнями в нерозривному зв'язку з ними здійснюються і завдання виховні, найважливішими з яких вважаються:

1. Громадянське виховання учнів (виховання соціальної активності, принциповості у відстоюванні своєї позиції, виховання почуття відповідальності за долю країни). Це завдання є найскладнішою для вирішення її в допоміжній школі. Але, звернувшись до історичних прикладів, учитель може сприяти вихованню необхідних якостей в своїх учнях.

2. Патріотичне виховання учнів (це виховання любові до Батьківщини, до свого народу, поваги до історичного минулого, співучасті в подіях, що відбуваються сьогодні; готовності до захисту Батьківщини в разі потреби – тобто військово-патріотичне виховання. Курс історії дає великі можливості для здійснення військово-патріотичного виховання на прикладі героїчної боротьби за незалежність Вітчизни в різні епохи, починаючи з боротьби з татаро-монгольським нашествям, захисту прав українського народу, козацького устрою та боротьби козаків за незалежність України. Учням допоміжної школи необхідно показати, що патріотизм проявляється не тільки у воєнний, але і в мирний час. Прикладом є діяльність Володимира Великого, що вніс величезний внесок у розвиток Київської держави.

3. Виховання поважного ставлення до народів різних національностей (це виховання прагнення жити в дружбі та згоді, поважати звичаї та традиції різних народів, знайомитись з їхньою культурою, проявляти солідарність із тими, хто опинився в біді). Звертаючись до історичного матеріалу, вчителю слід показати учням, як в роки воєнних випробувань всі народи нашої країни піднялися на захист Вітчизни. В мирний час успіхи в розвитку країни також досяглися всією країною.

4. Моральне виховання учнів (це виховання таких якостей, як мужність, чесність, честь і гідність, співчуття, милосердя, доброта, чутливість і т.д. Ця задача тісно пов'язана з першим трьома, але в той же час вона підрозуміває і такі аспекти, які не обов'язково пов'язані з громадянським обов'язком чи патріотизмом. Боротьба народу в тилу ворога і у фашистських концтаборах й т.п. Розвиток суспільства на сучасному етапі породжує багато проблем, які необхідно обговорювати з учнями допоміжної

школи та оцінювати те, що відбувається. Це, наприклад, проблеми жебраків та бездомних людей, покинутих батьками, проблеми злочинності і багато іншого.

5. Естетичне виховання учнів (це виховання уміння бачити красиве і потворне в мистецтві, природі, житті, людині; дати оцінку з естетичної точки зору; розвиток естетичного смаку). Розв'язанню завдань в курсі історії, сприяє притягненню різних засобів наочності на уроках, організація екскурсій. З іншого боку, естетичне виховання здійснюється через вивчення розвитку культури в різні історичні епохи. Наприклад, учні знайомляться зі святами, звичаями, традиціями древніх слов'ян, мистецтвом давньоруських ремісників, архітектурним обличчям старовинних міст, досягненнями культури в більш пізній вік. Але програмою не передбачене вивчення культури країн в ХХ столітті. Цей недолік повинен виповнити учитель, продумавши тематику та зміст уроків, присвячених питанням культури.

6. Трудове виховання учнів (це прищеплення поваги до людей праці та результатів їх трудової діяльності, виховання сумлінного та відповідального ставлення до праці, розуміння необхідності праці та готовності працювати). Ця задача найбільше актуальна в допоміжній школі, випускники якої повинні бути не тільки практично, а й психологічно підготовлені до трудової діяльності. Розв'язується ця задача на протязі всього курсу історії, тобто основні ідеї такі: праця – основа життя на Землі, усі матеріальні і духовні цінності, багатства створені працею людей, праця – основа прогресу в розвитку суспільства. При вивченні історичного матеріалу в хронологічній послідовності учні узнають при зміні знарядь праці. Занять людей; їх взаємовідносинах у процесі праці, вимоги до працівника, які ускладнюються по мірі розвитку суспільства. Школярі можуть спостерігати, як люди ставились до праці, як проявляли трудовий героїзм у роки перших п'ятирічок, під час Великої Вітчизняної війни, післявоєнний період; якими якостями повинна володіти трудяща людина в сучасних умовах.

7. Екологічне виховання учнів (це виховання бережливого ставлення до всього оточуючого, піклування про природу та її ресурси, оздоровлення оточуючого середовища, збереження її для майбутніх поколінь). Звичайно, на уроках історії це завдання не розв'язується так широко, як на уроках географії та природознавства, але і на історичному матеріалі можна показати, як люди втручалися в оточуюче середовище, будуючи великі гідроелектростанції та гіганти-комбінати; розповісти про Чорнобильську трагедію, що вплинула на долі багатьох людей; поговорити про засоби захисту оточуючого середовища, які існують в сучасному світі (наприклад, “Рух зелених”, “Червона книга”).

8. Правове виховання (це виховання правової культури, тобто поважливого ставлення до законів, прагнення їх виконувати, проявляти нестерпиме ставлення до тих, хто порушує закон). Ця задача має дуже велике значення для соціальної адаптації випускників допоміжної школи, і в курсі історії вона розв'язується на протязі всіх трьох років його вивчення.

Вивчаючи історію нашої Батьківщини з найдавніших часів, школярі знайомляться з нерівним становищем класів у суспільстві з функціями держави на протязі різних епох. Історія радянського народу дає можливість побачити зміни в становищі людей, пов'язані з побудовою нового суспільства, правами та обов'язками які проголошувались основним законом, але не завжди додержувались їх у житті.

Розпад СРСР і утворення самостійної держави Україна вводить учнів у коло проблем (і правового характеру, до речі), пов'язаних з подальшим розвитком суспільства, становищем громадян України.

9. Формування світогляду учнів (світогляд – це сукупність принципів, поглядів та переконань, що визначають напрям діяльності та ставлення до дійсності окремої людини, соціальної групи чи суспільства в цілому). Звичайно, сформуванню світогляду учнів з порушенням інтелекту дуже непросто, але це не означає, що в допоміжній школі від розв'язання такої задачі можна відмовитись. Наукові знання, одержані учнями в курсі історії, служать меті безпосередньої практичної орієнтації в оточуючій соціальній реальності. Моральні та правові принципи і норми регулюють взаємовідносини, поведінку людей і разом з естетичними поглядами визначають ставлення до оточуючого світу.

Таким чином, реалізація всіх навчальних та виховних завдань курсу історії буде сприяти формуванню світогляду учнів допоміжної школи. Їхні погляди і переконання, які вдалося сформуванню за роки навчання в школі, зокрема, на уроках історії, допоможуть учням правильно оцінювати свої та чужі вчинки, події, що відбуваються в Україні та в світі.

2. Корекційно-розвиваючі завдання

Школа повинна не тільки формувати знання, уміння та навички учнів, виховувати їх, але й одночасно сприяти розвитку дітей. Поняття “навчання, що розвиває” закладає основи самостійного мислення учнів. Важливу роль у розв'язанні питання про значення навчання для розвитку дитини відіграли ідеї Л.С.Виготського, який вважав, що добре організоване навчання іде попереду розвитку і будується на тих психічних функціях, які ще не визріли. В концепції Л.С.Виготського велике значення має вчення про два рівні розумового розвитку дитини. Перший рівень – його актуальний розвиток, другий – зона наблизького розвитку. Роль навчання полягає в тому, що воно створює зону наблизького розвитку, яка переходить в актуальний розвиток. Це положення залишається вірним і коли мова йде про дітей, що навчаються в допоміжній школі, тому що “в процесі навчання і завдяки йому у дітей-олігофренів виявляються потенційні можливості розвитку, використання яких в деякій мірі сприяє компенсації дефекту”.

Процес навчання кожному предмету в допоміжній школі носить розвивальний характер і, враховуючи контингент учнів, одночасно має корекційну спрямованість. При навчанні історії корекційно-розвивальні завдання визначаються особливостями розвитку учнів, і реалізація цих завдань повинна бути спрямована на розвиток пізнавальної діяльності, мови,

емоційно-вольової сфери, їх особистісних якостей з урахуванням як типових загальних закономірностей розвитку дітей з порушенням інтелекту, так і структури дефекту кожного учня.

В процесі навчання історії в допоміжній школі розв'язуються такі корекційно-розвиваючі завдання:

1. Розвиток і корекція уваги. Увага є обов'язковим компонентом навчально-пізнавальної діяльності. Враховуючи нестійкий характер уваги школярів з порушенням інтелекту, учитель історії повинен проводити роботу по її корекції і розвитку. Формування інтересу до предмета, створення на уроці атмосфери доброзичливості до виконання завдань будуть сприяти підтримці уваги учнів на уроці.

Історичний матеріал цікавий і різноманітний за змістом. На одному уроці часто перемежуються сюжетний виклад захоплюючої події (наприклад, воєнних походів Київських князів) і пояснення менш цікавого матеріалу (наприклад, прийняття першого п'ятирічного плану), тому важливо розвивати такі якості довільної уваги учнів, як стійкість, розподіл, переключення. Для цього необхідно урізноманітнювати джерела знань і прийоми навчальної роботи, поступово збільшуючи довготривалість однієї діяльності. Так, наприклад, від вибіркового читання невеликих фрагментів тексту по завданню вчителя можна поступово підводити учнів до самостійного прочитування тексту підручника, допису з газет, розгляданню картини, щоб потім провести бесіду по обговоренню виучуваного матеріалу.

2. Розвиток і корекція сприймання. Учні на кожному уроці історії знайомляться з різноманітними подіями, явищами, діячами, і все це розглядається у безперервному русі (кожний урок – нова тема), тому історія належить до предметів, де дуже важлива повноцінність сприймання того, що відбувається (без цього не можна засвоїти процес розвитку суспільства, особливості життя в різні епохи). Враховуючи порушення сприймання в учнів, учитель повинен, перш за все, повідомляти конкретні, образні повідомлення, відділяючи головне від другорядного. Мова вчителя і учнів, що відповідають, не повинна втомлювати слух напругою та голосністю, монотонністю. Необхідно пам'ятати, що погано сприймаються і втомлюють зір дрібні та нерозбірливі записи на дошці, демонстрування посібників, які важко розглянути, тому вчитель повинен прискіпливо підходити до наочного оформлення уроку історії.

3. Розвиток і корекція уяви. Уява збагачує діяльність інших психічних процесів, нерозривно пов'язаних з мисленням, пам'яттю і важлива само по собі, тому її також необхідно розвивати в процесі навчання історії. Історія знайомить школярів з подіями минулого, і повнота їхнього сприйняття досягається за допомогою уяви учнів; іноді вона змінює уявлення, модернізує їх, тому вчитель повинен проводити корекційну роботу з попередження виникнення невірних уявлень чи їх виправлення, даючи, перш за все, точний опис об'єктів, учасників і ходу самих історичних подій, привертаючи різнобарвні засоби наочності для створення вірних образів.

Учитель, що викладає історію в допоміжній школі, добре знайомий з труднощами, що виникають через слабку розвиненість уяви учнів навіть старших класів. Прийоми, що сприяють розв'язанню задачі, можуть бути такими:

а) оповідання про уявну мандрівку в часі (наприклад, слов'янське поселення) або в просторі (наприклад, мандрівка по карті по будовах нових п'ятирічок). Учні разом з учителем уявляють, яким транспортом можна відправитись у мандрівку в далеке минуле, що можна побачити надзвичайного в житті предків і т.п.

б) екскурсії по місту, в музеї. Пам'ятки минулого, що збереглися, побачене учнями під час екскурсій цікавіші за плідну роботу на уроках при закріпленні пройденого матеріалу на основі краєзнавства рідного краю.

в) читання художньої та науково-популярної літератури дає додаткові відомості, які також будуть сприяти розвиткові уяви. Учитель може зачитати невеликий фрагмент з книги і запропонувати учням продовжити оповідання чи звернутися до них з питанням і "Подумайте, до чого це могло привести?" і т.п.

г) знайомство з витворами мистецтва, перегляд кінофільмів, діафільмів дозволяє накопичувати зорові образи, на які в подальшому можуть спиратися учні.

4. Розвиток і корекція пам'яті. Учні повинні пам'ятати про події, місце і час їх звернення, учасників (тобто факти, дати, географічні назви, імена) і відновлювати накопичені знання. Більшість учнів допоміжної школи мають тенденцію заучувати, механічно запам'ятовувати матеріал без його осмислення. Учитель повинен не тільки продумати методику викладу матеріалу, а у роботу з його розбору, узагальнення і закріплення безпосередньо на уроці. Досягається це за допомогою таких прийомів:

- а) виклад матеріалу за планом (план може бути записаний на дошці);
- б) уміла побудова розповіді, її емоційність, виділення головного у змісті, спірання на наочність;
- в) пояснення історичних термінів – понять, їх запис на дошці чи на картках;
- г) запис дат, назв, імен;
- д) націлення учнів на те, що треба міцно запам'ятати і для чого це потрібно;
- е) добре проведене закріплення матеріалу на уроці;
- ж) неодноразове повернення до пройденого в зв'язку з вивченням нового матеріалу;
- з) обов'язкове виконання домашніх завдань;
- і) систематизація знань учнів на повторювально-узагальнюючому уроці по темі програми;
- к) опір на знайомі наочні засоби чи на план при відновлюванні знань учнями; використання з цією метою пам'яток.

Прикладом може служити пам'ятка з планом розповіді про хід битви:

- підготовка до битви,

- початок битви,
- дії козаків у вирішальний момент битви,
- кінець битви (перемога чи поразка), його причини,
- значення перемоги (чи причини поразки).

5. Розвиток і корекція мислення. Історичний матеріал вимагає глибокого осмислення, що є складним завданням для учнів допоміжної школи, тому, що їх мислення інертне, вони погано розуміють навчальний матеріал, що їм подають. Враховуючи цю особливість мислення розумово відсталих дітей, учитель повинен прискіпливо відбирати факти і явища, що їм сповіщаються, і добре продумувати форму свого викладу; тільки гранично ясна, чітка, проста розповідь може бути доступна учням - вважають спеціалісти.

Для розвитку і корекції мислення учнів допоміжної школи необхідно ставити перед ними такі пізнавальні завдання, які постійно вимагали б певного інтелектуального напруження, заставляли б дитину думати.

Н.Б.Лур'є вважає, що поряд з питаннями, що вимагають роботи пам'яті, дуже корисно з метою корекції мислення дітей ставити такі питання, коли на основі старих, відомих зв'язків треба утворити нові зв'язки, наприклад: "Чому ми вважаємо, що після відміни кріпацтва життя селян не покращилось?". Ці питання можуть ставитись як при повторенні старого матеріалу, так і в процесі викладу вчителем нового матеріалу, а також при закріпленні матеріалу".

Учні допоміжної школи погано здійснюють "перенос" засвоєних знань на аналогічні факти і явища. Так засвоївши причини боротьби Богдана Хмельницького та знаючи, чому вона потерпіла поразку, учні не можуть використати ці знання при вивченні подій Переяславської Ради.

Учитель повинен враховувати цю особливість і допомагати учням встановлювати потрібні зв'язки і відносини між історичними подіями. Допомогти в цьому може порівняльна таблиця, яку колективно склали на уроці під керівництвом учителя.

З метою розвитку мислення доцільно повертатись до одного й того ж факту, по-різному формулюючи питання.

Велика роль повторювально-узагальнюючих уроків у корекції мислення учнів допоміжної школи, тому що для того, щоб систематизувати і узагальнити знання по великій програмній темі, необхідно розвивати всі мислительні операції учнів; учити розуміти зміни, що відбулися в країні за довгий період, пояснювати причини цих змін.

6. Розвиток і корекція мови. Кожен учитель історії знає, як важко буває учням з порушенням інтелекту висловити свою думку, зв'язно передати зміст оповідання. Нерідко знаючи матеріал, учень, тим не менш, не може послідовно і зв'язно викласти його. Тому робота над корекцією мови учнів повинна займати на уроках історії велике місце. Для цього використовуються зовнішні опори, що полегшують оповідання (історичні картини, ілюстрації підручника).

Учні допоміжної школи, які відчувають труднощі самотійно викладати свої думки, справляються з цим значно легше, коли учитель ставить їм питання. “Доцільно використання картин і питань як засобів полегшення. Мовленнєве висловлювання дитини повинно бути щабелем для переходу до викладу матеріалу без цих зовнішніх опор” – вважає Н.Б.Лур’є. Відмічаючи в учня, який раніше зовсім не міг відповідати без запитань, певне просування вперед, учитель скорочує кількість питань і формулює їх так, щоб відповідь на кожне запитання являв собою декілька розгорнутих речень. Таким чином: відповіді учня повинні поступово наблизитись до самотійної розповіді. Необхідно пам’ятати, що надмірне використання допоміжних засобів для мовленнєвого розвитку дитини може стати гальмом в розвитку її мислення та мови.

На уроках історії в допоміжній школі повинна вестись робота з розвитку таких якостей мови учнів, як:

а) змістовність (по можливості правильне, повне, конкретне висвітлення теми);

б) логічність (послідовність викладу, узагальнення фактів, формулювання висновків);

в) багатство мови (образне і яскраве висловлення думок)

г) правильність (дотримання норм літературної мови, її чистота);

д) специфічні для історії якості мови (стиль викладу та термінологія повинні відповідати виучуваній епосі);

е) різні види викладу (опис, пояснення, оповідь);

ж) уміння відповідати на запитання коротко і розгорнуто (задавати їх, складати план, обговорювати прочитане).

Мова вчителя повинна мати указані якості, тому, що вона служить зразком для учнів. Доцільно вводити чітко відібраний мінімум нових слів та історичних термінів, розширюючи поступово словник учнів. Не треба користуватись складними синтаксичними конструкціями. Темп мови слід міняти в залежності від змісту матеріалу.

Необхідно розвивати і письмове мовлення учнів. Це пов’язане з тим, що на уроках історії вони ведуть записи; складають тестові таблиці; ведуть словарну роботу; виконують невеликі письмові роботи.

Словникова робота пронизує весь процес навчання історії. Мета її – формування уміння активно і правильно користуватись історичними термінами. Учитель називає і записує нові історичні терміни, що виражають поняття, над якими належить працювати; пояснює ці поняття, добиваючись від учнів правильної вимови, написання та вживання історичних термінів.

Крім того, можуть бути і такі завдання з розвитку мовлення, як пояснення слів і виразів наприклад, як ви розумієте фразу: “У нас немає більше царя! Геть самодержавство!”, “Що таке монголо-татарське іго?”; підбір прислів’їв і приказок по темі і їх пояснення (наприклад, пояснити приказку: “Хто з мечем до нас прийде, від меча і загине”); добір до історичного терміну споріднених слів (наприклад, до слова “козак” і т.д.).

7. Розвиток і корекція емоціонально-вольової сфери. У фактах минулого учні допоміжної (допоміжної) школи вчать бачити боротьбу добра і зла, справедливості та несправедливості; розрізняють трударів та нероб, захисників Вітчизни та її ворогів і т.п. При правильній подачі та дозуванні матеріалу, емоціонально насиченого та підкріпленого наочними засобами, в учнів виникає своє ставлення до подій та їх учасників: ненависть до пригноблювачів, співчуття до пригноблених, повага до результатів людської праці, гордість за досягнення, любов до Батьківщини і т.п. Це значить, що учні не тільки розуміють матеріал, а й емоційно відгукуються на нього, проявляють бажання визначати, що буде далі.

Таким чином, корекційна робота в допоміжній школі проходить через усю систему навчання та виховання і, зокрема, через уроки історії та позакласну роботу з предмету.

3. Зміст історії як навчального предмета в допоміжній школі.

Зміст навчання і в загальноосвітній, і в допоміжній школі відображує навчальні плани і програми. Навчальним планом допоміжної школи передбачено вивчення історії з 7 по 9 клас і відводиться на цей предмет 2 години на тиждень (68 годин на рік). Навчальний план реалізується через програми виучуваних предметів, що визначають обсяг і зміст знань та перелік умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні по предмету. Програма як державний документ складається з пояснювальної записки і власне програми, що розподіляє матеріал по класах.

Для допоміжної школи з історії, як і з всіх інших предметах, є особлива програма, що різниться з програмою вивчення історії в загальноосвітній школі. У допоміжній школі не вивчається всесвітня історія (історія стародавнього світу, середніх віків, нового та новітнього часу). Такий підхід до вивчення історичного матеріалу визначається тим, що школярі з порушенням інтелекту не взмозі оволодіти систематичними курсами через стійке порушення пізнавальної діяльності. Але за три роки навчання історії вони можуть засвоїти найбільш важливі події та явища на доступному для їх розуміння рівні.

Програма з історії для допоміжної школи має таку структуру:

- пояснювальна записка, в якій розкриті мета і завдання вивчення історії. Відмічаються особливості викладання предмету, даються методичні рекомендації вчителям;
- власне програма, що визначає класи, в яких вивчається предмет, кількість годин на тиждень, відведених на його вивчення (з указанням годин і розкриттям змісту); повторення на початку і в кінці кожного року, основні вимоги до знань і умінь учнів по роках навчання.

В пояснювальній записці до програми відмічається, що в курсі “Історія України” для учнів з порушенням інтелекту доцільно зосередитись на великих історичних подіях вітчизняної історії, життя, побуту людей даної

епохи. Дати чіткий образ найбільш яскравої події та видатного діяча, що уособлює даний період історії. Такий підхід до періодизації подій, на думку авторів, буде сприяти кращому запам'ятовуванню їх послідовності, що полегшить і прискорить формування знань.

У програмі з історії для допоміжної школи реалізуються основні принципи побудови шкільних програм:

1. Лінійність – головний принцип побудови програми, що відбиває специфіку предмета історії (всі події та явища вивчаються в хронологічній послідовності, фактичний матеріал не повторюється в наступному класі на більш складному рівні).

2. Елементи концентризму в програмі прослідковуються у ведучих ідеях і поняттях, що проходять через весь курс історії; їх збагачення і розвиток здійснюється на основі нового фактичного матеріалу, вивченого в кожному класі (до таких понять, наприклад, належить поняття: “держава”, “боротьба за незалежність”, “праця”, “культура” і т.п.).

3. Науковість змісту. Програма відображає стан сучасної історичної науки, у зв'язку з цим частково передбачений зміст і структура курсу історії: у порівнянні з попередніми програмами виключений матеріал, що зайво детально і тенденційно висвітлює класову боротьбу, революційні події, роль комуністичної партії в ХХ столітті, сталінські репресії, події громадянської війни 1918-1920 рр., соціалістичне будівництво в роки перших п'ятирічок; більш детально вивчаються питання культури.

Реалізуючи принципи науковості, програма орієнтує учнів на знайомство з тим, що таке історія, що вивчає історична наука, як і з яких джерел ми знаємо про життя людей у минулому. Зв'язок шкільного предмета історії з історичною наукою заключається і в тому, що школярі оволодівають історичною термінологією, звертаються до історичних документів, вчать аналізувати та оцінювати виучувані факти, дотримуючись принципу історизму.

4. Сполучення регіонального та місцевого компонентів у програмі. Весь історичний матеріал представлений не тільки вітчизняною історією, але й історією краєзнавчою (місцевою). У пояснювальній записці, до програми з історії вказується, що історико-краєзнавчі відомості про життя, побут, звичаї людей являються важливою складовою частиною курсу, тому особлива увага приділяється краєзнавчій роботі з використанням місцевого історичного матеріалу. Краєзнавча робота служить активним засобом формування громадянських якостей учня. Програма лише взагалі орієнтує учителя на включення краєзнавчого матеріалу в уроки історії.

5. Доступність, систематичність, послідовність програмного матеріалу для учнів з порушенням інтелекту, в першу чергу, забезпечується учителем на уроці. У пояснювальній записці, дані методичні рекомендації для вчителів, враховувати які необхідно при підготовці до уроків. Програма будується з урахуванням особливостей пізнавальної діяльності учнів, визначає співвідношення теоретичного і фактичного матеріалу.

Програмою передбачено послідовне вивчення подій з найдавніших часів до сучасності (тобто хронологічна послідовність); 2 години на тиждень відводиться на цей предмет у кожному класі (7,8 і 9).

Курс історії починається із “Вступу”, що знайомить школярів з новим предметом та джерелами пізнання історичного минулого. Увесь фактичний матеріал систематизований: у кожному класі вивчається декілька тем, на які відведена певна кількість годин, передбачене повторення на початку року та в кінці за рік. Визначені основні вимоги до знань, умінь і навичок учнів.

6. Рівневий підхід до формування історичних знань. Такий підхід є доцільним і необхідним в умовах допоміжної школи, тому що він ґрунтується на врахуванні типологічних та індивідуальних особливостей учнів і передбачене тільки різний ступінь засвоєння одного матеріалу, але також матеріал для обов’язкового вивчення і додатковий, розрахований на сильних учнів, на тих, хто цікавиться історією.

7. Реалізація міжпредметних зв’язків. Для формування системних знань, світогляду учнів допоміжної школи необхідне встановлення міжпредметних зв’язків. Вони повинні встановлюватись за загальними для ряду предметів фактами поняттями за формуванням умінь та навичок навчальної праці. У новій програмі з історії на відміну від попередньої не виділені особливим чином міжпредметні зв’язки, але вивчення історичного матеріалу засноване на знаннях та вміннях, які учні набули на інших предметах: на уроках читання (уміння працювати з друкованим текстом), української мови (збагачення словника), математики (вивчення одиниць виміру часу), географії (робота з картою), ОМ (знайомство з мистецтвом) і т.п. З іншого боку, історичні знання учнів також знайдуть застосування при вивченні на уроках літературного читання творів історичної тематики або при вивченні на уроках суспільствознавства правових питань і т.д.

8. Корекційна спрямованість навчання історії в допоміжній школі. Програма з історії орієнтує учнів не тільки на розв’язання навчальних та виховних завдань; одночасно з оволодінням історичним матеріалом і на його основі необхідно розв’язувати корекційно-розвивальні завдання і, в першу чергу, завдання розвитку мислення і мовлення школярів з порушенням інтелекту. Корекційний вплив вивчаємого матеріалу на особистість учнів, формування громадянських якостей буде сприяти підготовці до самостійного життя, соціально-трудової і правової адаптації випускників допоміжної школи.

Зупинимось коротко на характеристиці змісту курсу історії допоміжної школи. Вивчення історії в 7 класі починається зі “Вступу” призначення якого полягає в тому, щоб познайомити учнів з новим предметом, джерелами (речовими, усними, письмовими), по яких вчені-історики узнають про життя людей в минулому, а також навчити працювати з підручником історії, історичної карти, “стрічкою часу”. Фактичний історичний матеріал, виучуваний у 7 класі, охоплює період з давніх часів до кінця XVII віку і представлений такими темами:

- Від найдавніших часів до встановлення державності – 11 годин

- Виникнення давньоруської держави – 8 годин
- Розквіт давньоруської Київської держави – 9 годин
- Падіння Київської держави – 3 години
- Галицько-Волинська держава – 4 години
- Початок Речі Посполитої – 6 годин
- Виникнення українського козацтва- 6 годин.

Матеріал цікавий і різноманітний за змістом, він допомагає учням уявити життя, побут, заняття людей у далекому минулому, культурні досягнення, процес розвитку держави і боротьбу народу за свою незалежність, має великий виховний потенціал.

У 8 класі учні знайомляться з подіями кінця XVI – початку XX століття. Цей матеріал представлений такими темами:

- Козаки в боротьбі за свободу – 2 години
- Початок визвольної війни українського народу – 6 годин
- Гетьманщина – 5 годин
- Кінець козацького устрою – 6 годин
- Культура козацької України – 5 годин
- Славетні імена – 5 годин
- Ті, що розбудили народ від тяжкого сну – 7 годин

Навчальний матеріал дає можливість побачити процес розвитку української держави, її зміцнення у зв'язку зі внутрішньою і зовнішньою політикою, знайомить з великою кількістю імен видатних історичних діячів (полководців, учених, політиків, діячів культури і т.д.)

В 9 класі учні вивчають події, що відбувалися в історії країни в XX столітті. Матеріал представлений такими темами:

- На руїнах Російської імперії – 4 години
- Українська народна республіка – 4 години
- Перші роки радянської влади в Україні – 6 годин
- Україна в огні – 10 годин
- Сучасна Україна – 6 годин
- Основи правових знань – 28 годин

Вивчаються великі війни XX віку, особливо детально – Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу. Вивчення післявоєнного періоду з 1945 року по цей час в умовах допоміжної школи носить оглядовий характер, але дозволяє на доступному для учнів рівні ввести їх в коло проблем сучасного суспільного і державного розвитку України.

4. Характеристика шкільного підручника з історії

Підручник – основне джерело знань і основний засіб навчання, на який спирається учитель. В ньому викладені основи науки у відповідності з віком учнів, рівнем їх підготовки, пізнавальними можливостями. Основне призначення підручника полягає в тому, щоб забезпечити цілісність наукових знань з предмету, систематизацію основних положень науки, органічний зв'язок теорії з практикою.

Підручник повинен відповідати шкільній програмі з предмета, тобто він забезпечує її реалізацію в навчальному процесі.

Випущені підручники:

Г.М.Плешканівська, А.Т.Слісаренко, Оповідання з історії України, 7 клас, Київ, 2000 рік

Г.М.Плешканівська, Оповідання з історії України (8кл) Київ, 2002 рік

Підручник історії складається з ряду компонентів:

а) текст: основний (тексти параграфів), додатковий (уривки з літературних творів), тексти під рубрикою “Запам’ятай ці дати”, “Визначні діячі України”, тлумачний словник

б) позатекстові компоненти: апарат організації засвоєння (система питань і завдань після кожного параграфа і після кожної теми); ілюстративний матеріал (картини, портрети, фотографії, малюнки, карти, схеми); апарат орієнтування (зміст, заголовки тем, назви параграфів).

Структура підручника визначається системою відбору фактів. Підручник ділиться на глави і параграфи. Кожен параграф має цілісний закінчений сюжет.

Підручник з історії виконує ряд функцій; в допоміжній школі вони мають свою специфіку.

Інформаційна функція. Підручник повинен розкривати зміст програми, а, значить, відповідати їй, здійснювати дозування матеріалу на кожен урок, давати учням перероблені та перетворені основи наукових знань. Інформаційну функцію виконують основні та додаткові тексти та ілюстративний матеріал підручника.

На тих уроках, які забезпечені матеріалом підручника, школярі з порушенням інтелекту, одержують необхідну доступну їм інформацію. Тексти носять різноманітний характер: розповідний, описувальний, містять елементи пояснення, в них дано більше фактичного матеріалу в порівнянні з теоретичними положеннями, що відповідає пізнавальним можливостям учнів допоміжної школи. Крім основних текстів у підручнику є різний додатковий матеріал. Під рубрикою “Оповідання для позакласного читання” дані тексти пізнавального характеру, що розширюють кругозір учнів. Крім того, основні тексти доповнюються уривками художніх творів, які необхідно зачитувати на уроках для емоційного сприйняття матеріалу. Також додаткову інформацію містять підписи та невеликі тексти до деяких ілюстрацій.

Ілюстративний матеріал підручника багатий і різноплановий, являє собою цінне джерело історичного пізнання, тому його необхідно використовувати при роботі над текстом параграфа. На основі ілюстрацій підручника в школярів з порушенням інтелекту формуються історичні уявлення і поняття.

Систематизуюча функція. Ця функція підручника забезпечує послідовність викладу та систематизацію матеріалу. Так само, як і в програмі, матеріалу підручнику історії, представлений у хронологічній послідовності. Після кожного параграфа дані тексти для читання та завдання, спрямовані на закріплення узагальнення і систематизацію знань

учнів. Але оскільки ці питання сформульовані до всього параграфу, а в допоміжній школі він не завжди вивчається на одному уроці, то кількість питань буде недостатньо і їх треба доповнювати самому учителю.

Знання по кожній темі узагальнюються і систематизуються на повторювально-узагальнюючих уроках.

За своїм характером і формуванням ці питання та завдання відрізняються від тих, які дані до текстів і потребують не тільки відновлення окремих фактів, а й їх відбору, співставлення, узагальнення.

Контролююча функція. Ця функція забезпечує засвоєння та закріплення матеріалу, формує бажання самостійно набувати знання.

Контролюючу функцію виконують питання та завдання після кожного параграфу, на які учень орієнтується перш за все при підготовці домашнього завдання, а також питання і завдання до повторення матеріалу цієї теми. Всі ці питання носять різноманітний характер і допомагають учителю контролювати знання учнів, полегшити їх засвоєння, ліквідувати пропуски в знаннях.

Виховна функція. Ця функція реалізує навчально-виховні цілі навчання історії. Матеріал підручника має великий виховний потенціал, тому при читанні текстів важливо добиватися від учнів не тільки знання фактів, а й їх відгуку на виучувані події, вчинки людей і т.п. Виховний аспект прослідковується при формулюванні деяких питань (наприклад, “Поясни, що зробив для України Іван Мазепа, за що йому вдячні потомки”, “Опиши одну з картин, репродукції яких вміщені в підручнику. Які почуття вона викликає в тебе?”. “Чому треба берегти і охороняти історичні пам’ятки?” і т.п.).

Виховний момент присутній і у зверненні авторів підручника до школярів з проханням зберігати навчальну книгу, ставитись до неї акуратно й бережливо.

Розвивальна функція. Ця функція підручника реалізується на основі введення в кожную тему додаткового матеріалу, що збуджує пізнавальний інтерес і рияє розширенню кругозору учнів. Він дається під рубрикою “Історико-географічні назви українських земель (XVII – XVIII ст.ст.) і відповідає виучуваній епосі, показуючи ті її особливості, які не знайшли відбиття в текстах параграфів.

Різнманітний характер питань і завдань підручника сприяє розвитку творчих процесів учнів, умінь працювати з різними джерелами. Частина питань і завдань підвищеної складності недоступні всім учням з порушенням інтелекту. До таких питань і завдань відносяться, наприклад, такі: “Підготуй розповідь про свій край”, “Спробуй пояснити, як нова віра допомогла давній Русі зміцнити зв’язки з християнськими країнами” і т.п. Ці питання вимагають глибокого осмислення, досить широких знань, уміння використовувати різні джерела, тому в допоміжній школі вони не можуть бути обов’язковими для всіх учнів.

Різні можливості у використанні основних, додаткових текстів, ілюстрацій і завдань, що є в підручнику, дозволяють здійснювати різнорівневий підхід до формування знань з урахуванням психофізичного

розвитку, типологічних та індивідуальних особливостей учнів допоміжної школи.

5. Особливості засвоєння історичних знань учнями з порушенням інтелекту

Перш ніж говорити про особливості засвоєння історичних знань учнями з порушенням інтелекту, треба чітко уявляти, що ж таке історичні знання? У чому їхня специфіка у порівнянні з математикою, граматичними чи іншими знаннями?

Знання - це головний елемент змісту історичної освіти як у загальноосвітній, так і в допоміжній школі. Вони концентрують в собі соціальний досвід людства і потрібні для правильного розуміння різнобарвності, складності і протиречивості подій та явищ сучасного життя. Знання історії – важливий фактор виховання особистості та формування світогляду учнів.

Методисти-історики виділяють функції історичних знань та їх структуру.

Історичні знання в процесі навчання виконують ряд функцій і спрямовані на створення уявлень про історичну дійсність, наукову картину розвитку людського суспільства, орієнтовної основи дії (вказівка на те, як треба вчиняти в процесі оволодіння знаннями: визначити явище, виявити його сутність, провести порівняння), емоційного, особистісного ставлення до дійсності, що пізнається, тобто через історію здійснювати виховання особистості.

Вивчаючи історію, школярі знайомляться з подіями, предметами минулого, з людьми, що діяли в різні епохи. Події в суспільно-історичному процесі вершаться в просторі та часі. Локалізація фактів у часі вимагає від учнів знання хронології, а локалізація в просторі – знання історичної географії.

Події, хронологія, історична географія пізнаються через конкретні емоційно-забарвлені образи і становлять перший компонент структури історичних знань – історичні уявлення.

Від створення образів про історичні факти учні переходять до пізнання їхньої внутрішньої суті та до встановлення взаємозв'язків між ними. Другий компонент історичних знань – історичні поняття.

Пояснення сутності історичних фактів та історичних процесів здійснюється через систему понять, законів і формування розуміння закономірностей історичного процесу, що становить третій компонент структури історичних знань.

В структуру історичних знань входять засоби дії з історичним матеріалом. Школярі вивчають історичні факти, відтворюють і вчаться застосовувати раніш отримані знання. На основі знань про засоби дій учні

опановують необхідні уміння і навички, підвищується рівень їх пізнавальної діяльності.

Знання вчителем ролі, функцій і структури історичних знань дозволяє ефективно реалізувати мету навчання, виховання і розвитку учнів.

Змістовна сторона історичних знань також відрізняється більшою різноманітністю. Це події і явища соціально-економічного життя (розвиток господарства в різні історичні епохи, положення різних соціальних груп і класів); політичні події і процеси (розвиток революційного руху, боротьба за незалежність); досягнення культури (дерев'яна і кам'яна архітектура, розвиток живопису, книгодрукування і т.п.)

Але, незважаючи на елементарний курс історії в допоміжній школі, на уроках діти з порушенням інтелекту вчать розуміти вчинки людей, аналізувати події і явища, маючи справу, головним чином з їх словесним зображенням. При цьому чуттєве сприймання грає допоміжну роль, тому, що за допомогою вчителя учні 7-9 класів можуть вже виділити з оточуючого середовища факти і явища, які характеризують життя людей, їх працю, боротьбу в минулому і сьогодні. Тому дуже важливо на уроках історії привчати школярів замислюватись над поясненням вчинків людей, вчитись на позитивних прикладах.

При вивченні історичного матеріалу необхідно витримати ряд умов:

- вивчення життя і діяльності людей повинне вестись в хронологічній послідовності з одночасним з'ясуванням впливу змін в праці на рух суспільства;

- подія повинна бути завжди віднесена до відповідного місця і часу;

- учнів слід постійно підводити до висновку про те, що всі зміни в суспільстві проходять не самі по собі, а є результатом дій багатьох людей, серед яких значиме місце посідають видатні історичні діячі.

Поняття і засвоєння історичних знань – процеси, пов'язані між собою. Ступінь поняття навчального матеріалу накладає відбиток на глибину, міцність знань. Найбільш повну і систематизовану характеристику поняття навчального матеріалу учнів з порушенням інтелекту дає в своїй роботі Я.Василевська.

Історичні події і явища, які учні отримують на уроках, часто віддалені від сьогодення на роки, десятиріччя, віки, тому важко сприймаються учнями допоміжної школи і нерідко залишаються абстракціями.

“Зважаючи, що основним недоліком пізнавальної діяльності розумово відсталих дітей є порушення абстрагування і узагальнення, тобто таких процесів, які є першочерговими при сприйнятті історичних знань, можна зрозуміти складність навчання історичному матеріалу наших учнів”, - відмічає Є.Т.Голікова.

Для того, щоб допомогти учням з порушенням інтелекту засвоїти мінімум історичних знань, передбачених програмою, вчитель повинен продумано організувати їх діяльність на уроці. Для цього йому необхідно чітко уявляти особливості засвоєння історичних знань учнями.

Однією з особливостей дітей з порушенням інтелекту є їх схильність до чуттєвого пізнання світу (роботи В.Г.Петрової, І.М.Соловйова, Ж.І.Шиф та ін). Проте можливості вдосконалення сенсорної діяльності учнів допоміжної школи більш широкі, ніж розвиток їх інтелектуальної діяльності. Це відноситься і до навчання історії. Вводячи школярів у світ складних суспільних відносин окремих епох, учитель повинен забезпечити умови для виникнення у них відповідних почуттів (зорових, слухових, чуттєвих), тому що від гостроти і сили цих відчуттів буде певною мірою залежати правильність сприйняття нових історичних відомостей. З огляду на особливості сприйняття учнів допоміжної школи, вчителю треба давати особливо точний економічний опис досліджуваних історичних фактів, одночасно відмежовуючи їх від інших об'єктів пізнання.

Так, порівняння селянина і робітника ХІХ ст. слід почати зі створення їх зорового образу, причому обов'язково в дії: показати картини (ілюстрації, малюнки), на яких зображені селянин і робітник, причому обоє працюють (де, якими знаряддями, що роблять?); розглянути окремо знаряддя, визначити їх призначення. Але, застосовуючи опору на чуттєве пізнання, вчителю необхідно співвіднести безпосередньо сприйняте зі знаннями, отриманими дітьми раніше. Коли, де бачили, як орють землю? При цьому слід постійно пам'ятати і про те, що уявлення зазвичай бувають біднішими безпосередніх сприйнять, а тому без опори на наочність вже відомі учням 7-9 класів допоміжної школи образи (поміщик, боярин, купець) втрачають свої індивідуальні риси. У зв'язку з цим на уроках історії необхідно постійно використовувати різноманітну, варіативну наочність. Опора на зорові образи повинна стати провідною і при поясненні нового матеріалу учням, і при його закріпленні.

5.1. Фрагментарність та не розчленованість історичних знань

В результаті ураження ділянок кори головного мозку і недостатнього розвитку здатності вибірково черпати інформацію з навколишнього світу, учні допоміжної школи навіть у старших класах з трудом здійснюють розумові операції, які потребують хоча б елементарного аналізу, тобто розчленування того, що відомо, на окремі схожі явища, виділення групи фактів за однією конкретною ознакою. В результаті цього вони легше засвоюють окремі слова, предмети, яскраві враження, не вміючи самостійно знайти їх місце в події або явищі.

Так, учням 7 класу важко буває на вступному уроці історії самим визначити, чим вони будуть займатися. На питання вчителя: "Що ви знаєте про історію нашої країни?", вони говорять, як правило, фрагментарно або не точно:

- Наша країна найбільша.
- Наша країна називається Україна.
- У нашій країні багато озер і рік.

- ... І залізниця, і метро.
- За нашу країну воювали з німцями солдати.

У цих відповідях учнів не розділені історичні та географічні відомості (географія вивчається з 6 класу), зустрічаються фактичні й хронологічні помилки, побутове розуміння слова “історія” як цікавого випадку, події.

Характерний приклад, пов’язаний з фрагментарністю історичних знань учнів з порушенням інтелекту проводить Н.Б. Лур’є у статті “Питання викладання історії в допоміжній школі”. Він пише: “У 7 класі учні знайомилися з життям кріпосних селян. З розповіді вчителя вони дізналися про те, що собою являло житло селянина – стара хата з похилою солом’яною стріхою, з пристарілих від часу напівгнилих колод, з топкою “по-чорному”. Коли через відсутність пічної труби дим виходив прямо у вікна та двері, залишаючи в приміщенні чорний наліт кіптяви”.

На наступному уроці учениця так характеризувала житло селян: “Селяни жили у бідних старих хатах без вікон, без дверей і труб”. Перша половина відповіді збідненна, але правильно передає сенс, у другій половині укладена безглуздість. Але коли увагу учениці більше звернено на цю частину відповіді і її запитали, чи справді вона бачила на картині, що хати селян були без вікон і дверей, то учениця впевнено відмовилася від такого визначення і заявила, що, звичайно, у хатинки були й вікна, і двері.

Чому ж дівчинка дала раніше безглузду відповідь? Як відомо, учні допоміжної школи сприймають матеріал фрагментарно, у них порушена здатність до цілісного, узагальненого сприйняття. У даному випадку учениця “вихопила” кілька таких фрагментів, які вона потім механічно з’єднала.

Справді, коли дітям пояснювалося опалення “по-чорному”, то вказувалося на відсутність пічної труби. Говорилося, що дим виходив через вікна і двері. Таким чином, у свідомості учениці утворився і закріпився зв’язок “вікна – двері – труба”. Крім того, у дівчинки стійким було уявлення, що селяни жили погано, бідно, тому що у них нічого не було. Тому вона з легкістю сформулювала відповідь: “У хатах не було ні вікон, ні дверей, ні труб”.

Отже, з огляду на цю особливість учнів з порушенням інтелекту, учитель повинен давати точний опис історичних фактів, відмежовуючи їх від інших об’єктів пізнання, не затримуватися на окремих, хоча б і дуже яскравих ознаках, давати, головним чином, тільки ті, які виявляють сутність події або явища.

Слід звернути увагу і на те, що часто зустрічається при вивченні історії в допоміжній школі, а саме: зміщення уявлень, що виражається в довільному перенесенні осіб, подій, явищ у просторі та часі. Учні з порушенням інтелекту не в змозі зрозуміти віддаленість історичних подій, їх тривалість, в результаті чого у них спостерігаються безглузді перестановки, наприклад, такі як:

- Б.Хмельницький звільняв Батьківщину від німецького ярма.
- Т.Шевченко – видатний російський поет.
- Козаки виборювали державу від поляків і німців.

Тому на кожному уроці учні повинні чітко уявити собі місце та час дії, зовнішній вигляд людей, предмети їх побуту, озброєння і т.д.

5.2. Утрудненість осмислення історичних знань

В учнів допоміжної школи, як правило, викликає складність встановлення зв'язків між історичними подіями, в результаті чого вони дають характеристику подій та явищ тільки за зовнішніми ознаками. Тому на уроках історії частіше слід вводити сюжетні оцінки в розповідь. Давати яскраві характеристики історичних діячів. Залучати різноманітні засоби наочності і т.д.

При цьому вчителю необхідно, по-перше, суворо стежити за планом розповіді, бесіди, розбору картини. Наприклад, з навчальної картини “Збір данини” може бути запропонована наступна послідовність роботи:

- Виділяються дві різні групи людей (їх одяг, озброєння, пози, вираз облич).
- З'ясовуються відносини між цими групами.
- Перелічуються і показуються ті предмети, які віддають сільські жителі князеві і його воїнам.
- Читається підпис під ілюстрацією.
- Вибірково читаються кілька абзаців підручника, де йдеться про появу багатих і бідних.

По-друге, при закріпленні нового матеріалу учні спочатку переказують тільки з опорою на наочні засоби і план, даний вчителем, або складений учнями колективно. У цьому випадку може бути запропонована наступна послідовність в роботі:

- Переказ учнів за питаннями вчителя, причому питання за обсягом повинні бути дрібними.
- Переказ за більш великими за обсягом питаннями вчителя.
- Переказ за допомогою наочності та плану у вигляді питань.
- Самостійний переказ за планом.

По-третє, треба домагатися, щоб учні в своїх відповідях використовували поняття як з числа тільки вивчених, так і тих, які вивчалися раніше. При навчанні історії в допоміжній школі вчителю доводиться для повідомлення знань учням користуватися поняттями, яким можна знайти зорову відповідність (Терем, князь, дружина), і такими, які позначають не предмети або дії, а відносини, і тому не можуть бути наочно показані дітям (монголо-татарське іго, царська влада, революційний підйом).

Через специфіку мислення (його граничної конкретності), в силу конкретності мислення учнів з порушенням інтелекту і слабку регулюючу функцію мови у них утруднене розуміння і засвоєння понять будь-якого ступеня спільності, що в свою чергу, призводить до ускладнень в осмисленні триманих ними історичних знань. Це виражається в мові учнів, у їхніх відповідях часто зустрічаються безглуздості типу: “Селяни жили бідно, освітлювали хати місяцем” замість “лучиною”. Тому на уроках історії необхідно ширше використовувати запис слів на дошці або на картках (по

темі уроку): словникові картки в поєднанні з предметними картинками; словникові картки та сюжетні малюнки, що зображують дії людей (наприклад, картина “Збір данини” використовується для пояснення понять “данина”, “полюддя”); словникові картки і кілька картин чи ілюстрацій.

Учнів слід постійно залучати до виправлення допущених ними неточностей і помилок, використовуючи для цього питання і завдання, що допомагають правильно відповісти.

Необхідно пам’ятати про те, що осмислення історичних знань ідей більш успішно при виконанні учнями різних видів розумової діяльності, наприклад при порівнянні подій і явищ, опис історичних осіб, знаходження дат за подією. Це попереджає формуванню однобічного підходу до оцінки історичних подій, явищ, історичних діячів.

Для осмислення історичних знань слід частіше давати учням практичні завдання (намалювати картинку, склеїти макет і т.д.), що викликає необхідність не тільки зробити щось, але і пояснити, до яких подій відноситься виконана річ або намальована картинка. Наприклад, учні 7-8 класів, показуючи виставку робіт з дерева, пластиліну, картону, паперу, пояснювали: “Такими мечами воювали слов’яни, а шаблями татари, коли було татарське іго”.

Дітям, які навчаються в допоміжній школі, властиво розмежування доброго і злого, гарного і поганого, справедливого і несправедливого. Звідси – поділ на “наших” і “не наших”, “своїх” і “чужих”, “червоних” і “білих”, “радянських” і “фашистських”. Тому вчитель в ході роботи над історичним матеріалом повинен обов’язково роз’яснювати учням суть того чи іншого складного явища, давати детальну характеристику героя.

5.3. Узагальнення поодиноких фактів

При оволодінні історичними знаннями учні з порушенням інтелекту можуть доводити одиничний випадок до рівня широкого узагальнення. Пояснюється це не тільки конкретністю мислення учнів, а й особливістю програми з історії для допоміжної школи. Елементарний характер курсу історії, недостатня кількість фактичного матеріалу для правильних висновків і узагальнень призводять до такого роду помилок. Так, на запитання вчителя: “Чому Шевченко не міг у дитинстві відвідувати школу?” Учень відповідає: “Йому заважав пан”. Таким чином, велика соціальна проблема (недоступність освіти для селян) була підмінена відношеннями дитини і хазяїна. Тому при ознайомленні з історичним матеріалом необхідно постійно допомагати дітям роботи узагальнення як на основі однієї історичної події, так і низки подій. Треба показати причини виникнення події, дати їй оцінку, з’ясувати історичне значення, вплив на подальшу історію Батьківщини. Велику роль в узагальненні історичного матеріалу відіграють повторно-узагальнюючі уроки, на яких учні колективно підбивають підсумки подій, знаходять висновки у текстах оповідань, записують висновки в зошиті.

5.4. Виникнення помилкових стереотипів

В учнів допоміжної школи часто спостерігається заповнення історичних знань образами з сучасного життя, в результаті чого в їхніх відповідях химерно переплітаються риси близького дітям сьогодення і невідомого їм, далекого минулого. Так, говорячи про бідних селян, школярі вживають замість слова “торбинки” більш близьке і зрозуміле їм слово “рюкзак”. Виникнення помилкових стереотипів пояснюється недоліками зорових сприймань, з одного боку, і надзвичайною легкістю і безконтрольністю виникнення в учнів з порушенням інтелекту асоціацій. З іншого боку, тому для відповідей учнів на уроках історії характерні такі висловлювання, як:

- Данину Київський князь відвозив по Дніпру на пароплавах.
- Б.Хмельницький був цар.

Знаючи схильність учнів допоміжної школи до “модернізації” історичного минулого, вчитель повинен бути дуже уважним до їхніх відповідей і виправляти відразу ж всі неправильні слова і вирази, вжиті дітьми.

Крім цього, для попередження помилкових стереотипів слід ширше спиратися на наочність, а також домагатися від учнів виразної характеристики кожної досліджуваної події чи явища шляхом неодноразового повернення до змісту вже вивченого матеріалу через організацію як поточного, так і узагальнюючого повторення.

5.5. Персоніфікація суспільно-історичних подій

Для учнів з порушенням інтелекту характерна категоричність оцінок досліджуваних ними подій, явищ, у них спостерігається прагнення втілити всі події та явища в конкретні дії окремих історичних осіб. Наведемо характерні відповіді учнів допоміжної школи на уроках історії:

- Іван Мазепа зрадив Петра 1.
- Б.Хмельницький з'єднав Україну і Росію.
- Білих розбив Ленін.

Учителю перш за все треба чітко роз'яснювати учням заслуги окремих історичних особистостей, з якими їм доводиться стикатися при ознайомленні з історичним матеріалом, пов'язувати діяльність окремої особистості з інтересами класу, суспільства; показати роль народних мас в тій чи іншій історичній події.

Пов'язуючи у своєму оповіданні зовнішній вигляд історичного діяча з тим, за що він бореться, як він сам до цього ставиться, як до нього ставляться люди, ми допомагаємо формуванню в учнів з порушенням інтелекту почуттів (обов'язок, совість, любов до Батьківщини) і одночасно вчимо їх правильно оцінювати уроки минулого.

5.6. Механічне засвоєння історичних знань

У багатьох учнів допоміжної школи спостерігається прагнення до заучування історичного матеріалу, що пояснюється його складністю. Учні часом відповідають правильно, але скуто, з частими паузами в ті моменти, коли намагаються пригадати, що ж слід говорити далі. Відбувається це в результаті того, що основна властивість пам'яті – класифікація, відбір і переробка, сприйняття вражень – в учнів з порушенням інтелекту затьмарений, і тому те, що в звичайних умовах у здорової людини здійснюється самостійно, в учнів допоміжної школи може бути досягнуто тільки повсякденним закріпленням в пам'яті ретельно відібраних, систематизованих відомостей. Отже, знайомлячи школярів з історичним матеріалом, треба постійно продумувати систему питань і завдань, що вимагають від них роздумів над тими подіями і явищами, про які йде мова. Наприклад, “В чому причини селянської війни XVIII ст..?”, “Чому радянський народ здобув перемогу у Великій Вітчизняній війні?” і т.д.

Таким чином, знаючи основні особливості засвоєння історичних знань учнями з порушенням інтелекту, вчитель повинен будувати урок так, що уникнути можливих помилок, прогалин в знаннях; давати достовірний матеріал про розвиток історичного процесу, здійснюючи корекційну роботу в процесі його вивчення.

6. Особливості формування історичних понять в учнів з порушенням інтелекту

Процес вивчення історії учнями загальноосвітніх та допоміжних шкіл починається з засвоєння фактів. Специфіка історичних фактів полягає в тому, що вони неповторні, не відтворювані, їх неможливо спостерігати. Тому для формування уявлень про будь-який історичний факт необхідні асоціативні зв'язки з наявними в учнів уявленнями про сучасні події та явища. Так, наприклад, щоб склалося образне уявлення про знаряддя праці давніх слов'ян, учням треба мати уявлення про сучасні сільськогосподарські знаряддя праці: як вони виглядають, з яких матеріалів виготовлені, для чого призначаються.

Але учні допоміжної школи не мають настільки широкого кола правильних і точних уявлень про сучасну дійсність, як учні загальноосвітньої школи, тому сформувані у них історичні уявлення заочно складніше.

Знання окремих фактів, характерне для школярів з порушенням інтелекту, не дозволяє говорити про засвоєння ними історії. Як сказано в “Методиці початкового навчання історії” “проста сукупність фактів без зв'язку між ними веде до формалізації знань, заважає усвідомленому засвоєнню історичного матеріалу. Таким чином, у процесі навчання історії факти потрібні не тільки самі по собі, а в зіставленні та визначенні істотних зв'язків, для їх узагальнення і засвоєння в системі”

Історичні факти можна розділити а дві групи:

- 1) факти, що відображають поодинокі події, які відбувалися в історії одного разу, у визначений час, у конкретному місці за участю певного кола осіб. Ці факти неповторні. Наприклад, взяття Києва – це одинична історична подія, що відбувалася в Київській Русі. У ньому взяли участь дружина князя Андрія Боголюбського. До поодиноких фактів відносяться і такі події, як повстання М.Глинського, скасування кріпосного права, “кривава неділя” і т.п.;
- 2) історичні явища, що відображають риси, характерні для певного історичного періоду, епохи. Наприклад, панщина і оброк – це повинності селян за кріпацтва; масовий відхід селян з сіл після скасування кріпосного права і перетворення їх на пролетаріат і т.п. Явища більш високого ступеня узагальнення переростають в процеси. Так, наприклад, можна говорити про процес утворення давньоруської держави – Київської Русі, процес феодалної роздробленості.

Факти розрізняються за обсягом, складністю та значущістю. Щоб зрозуміти і засвоїти складні факти, необхідно розкривати їх за допомогою більш простих фактів. Наприклад, Велика Вітчизняна війна – це історична подія, одиничний, неповторний факт, що проходив в історії одного разу в чітко хронологічно окреслений період (1941-1945 рр.). У цій війні радянські люди боролися проти фашистських загарбників. Факт цей локалізований у просторі (європейська частина території Радянського Союзу, територія ряду країн Європи, включаючи Німеччину). Але тільки таких знань про цю видатну подію історії недостатньо. Тому Велику Вітчизняну війну необхідно вивчати, розкриваючи перед учнями простіші факти, пов'язані з нею (напад фашистської Німеччини на СРСР, героїчна оборона Брестської фортеці, битва на Дніпрі, блокада Ленінграду, Курська битва, трудовий подвиг народу в тилу, боротьба партизанів і підпільників, визволення Європи від фашизму, штурм Берліна, капітуляція Німеччини). У свою чергу, і ці більш прості факти також мають бути конкретизовані (повідомляється точна дата, називаються учасники, наводяться приклади).

Тільки поєднуючи факти різного порядку, можна створити конкретний образ історичної події. Тоді Велика Вітчизняна війна постане перед учнями у всій своїй величчї і трагізмі. Для вчителя допоміжної школи завжди важливий чіткий відбір необхідного, достатнього і доступного матеріалу для засвоєння історичних фактів учнями з порушенням інтелекту.

Історичні події та явища тісно пов'язані один з одним. Вивчення одиничних фактів (подій) дозволяє зрозуміти типові факти (явища). Наприклад, вивчення трьох революцій в Росії на початку ХХст. Допомагає учням усвідомити явище революційної боротьби як типовою для періоду капіталізму формою класової боротьби.

Факти – основа для теоретичних висновків і узагальнень, у зв'язку з чим виникає проблема їх співвідношення, розумного поєднання. Курс історії в допоміжній школі носить більш елементарний характер у порівнянні з загальноосвітньою школою. Але фактичний історичний матеріал повинен

давати можливість і учням з порушенням інтелекту узагальнювати і робити висновки.

Основними критеріями відбору фактів для уроку історії в допоміжній школі є:

1. наукова достовірність, важливість для розуміння розвитку історії (факти повинні включатися в загальну систему сформованих історичних знань, що відбиває процес історичного розвитку на території нашої країни з найдавніших часів до сьогодення);
2. конкретність і образність, високий ступінь емоційного впливу (“сухий”, теоретичний матеріал не може викликати інтересу до предмету в учнів з порушенням інтелекту, ще більше ускладнюючи процес засвоєння ними історичного матеріалу);
3. можливість впливати на розвиток самостійної розумової діяльності і різноманітних умінь учнів (учні аналізують і узагальнюють досліджувані факти, порівнюють аналогічні події, що відбувалися в різні історичні періоди, з'ясовують значення подій для подальшого розвитку України, а також вчать працювати з різними джерелами історичних знань: книжкою, газетою, документом, історичною картиною, картою і т.п.); вікові особливості учнів (у 7-8 класах відпрацьовуються факти, що несуть велике освітнє навантаження; в 9 класі – факти, що допомагають формувати переконаність, власну позицію учнів. Кількість повідомлюваних фактів також змінюється з віком учнів – зростає від класу до класу за рахунок збільшення обсягу, що вивчається на уроках, матеріалу).

“Чим більше зв'язків між фактами учні засвоять, тим вищою буде можливість систематизації їх знань, які оперативно можуть бути використані і в подальшому навчанні”, - наголошується в “Методиці початкового навчання історії”. Це твердження, зроблене відносно учнів загальноосвітньої школи, залишається вірним і стосовно до навчання історії учнів допоміжної школи, тільки у них буде формуватися інша система знань.

Пізнання починається зі створення конкретних образів про історичний факт, тобто з історичних уявлень. У процесі навчання історії і в загальноосвітній, і в допоміжній школах створюються три види історичних уявлень:

- а) про факти минулого;
- б) про історичний час;
- в) про історичний простір.

Вчитель повинен знати не тільки роль і види історичних уявлень, але і методику роботи з їх створення, а в умовах спеціального навчання – по їх корекції.

7. Прийоми і засоби формування уявлень про факти минулого в допоміжній школі

Про важливість створення у дітей конкретних уявлень говорив ще К.Д.Ушинський, виступаючи за навчання, "... що будується не на абстрактних уявленнях і словах, а на конкретних образах, безпосередньо сприйнятих дитиною"

У методичній науці проблема формування історичних уявлень досліджувалася Н.В.Андріївською, А.А. Вагіною, І.В.Гіттіс, В.Г.Карцовим, О.І. Стражевим та ін. У методиці викладання в допоміжній школі ці питання розглядалися І.І.Фінкельштейном, Ж.І.Шиф.

Одним з найважливіших завдань навчання історії в допоміжній школі є створення в учнів конкретних уявлень про факти минулого, які охоплюють всі сторони життя суспільства:

- а) про матеріальний бік життя (знаряддя праці, заняття людей, про галузі господарства);
- б) про соціально-політичне життя (представників різних класів і верств суспільства, форми класової боротьби, устрій держави і т.д.);
- в) про історичний діячів (полководців, князів, гетьманів і т.п.)
- г) про події воєнної історії (озброєнні, побудові військ, тактику ведення бою);
- д) про історико-культурне життя (побут народу, мистецтво, архітектурні пам'ятки).

У чому полягає пізнавальне значення історичних уявлень, що створюються в учнів? А.А.Вагін відзначав:

- Конкретно-історичні уявлення є основою формування історичних понять. Чим ширше коло і багатший зміст образів і картин минулого, тим змістовніше і гнучкіше система понять, сформованих на основі подальшого пізнання.
- Історичні уявлення про минуле самі володіють великою пізнавальною цінністю, тому що пізнання історичного минулого через образ – це інший, але також важливий шлях пізнання, як і пізнання через поняття.
- Картини минулого викликають переживання, співчуття, ненависть, захоплення учнів; героїчні образи впливають на формування їх ідеалів, поведінку. У цьому полягає виховне значення історичних уявлень.

Завдання створення в учнів конкретних історичних уявлень набуває особливої складності у зв'язку зі специфікою предмету вивчення. Події історичного минулого не можуть бути піднесені учням як предмет безпосереднього чуттєвого сприйняття: вони неповторні і не відтворювані. Історичний матеріал подається вчителем в опосередкованій формі (в усному викладі вчителя, у тексті підручника, в засобах наочності).

Інша складність створення історичних уявлень учнів пов'язана з різноманітністю історичних образів, укладених у змісті шкільного курсу історії.

Вчитель історії допоміжної школи стикається ще з однією складністю при формуванні уявлень про факти минулого – недоліками в чуттєвому пізнанні учнів з порушенням інтелекту (ці недоліки відзначені в роботах Т.М.Головіної, Л.В.Занкова, М.М.Нудельмана, І.М.Соловйова).

Сприйняття учнями допоміжної школи характеризується уповільненістю, вузькістю, фрагментарністю, не диференційованістю, малою продуктивністю. Уявлення їх бідні через труднощі встановлення зв'язків між об'єктами, що сприймаються, і тими об'єктами, які сприймалися раніше. Може мати місце уподібнення уявлень; важко формуються уявлення на словесній основі.

Багато фактів історичного минулого далекі від уявлень і життєвого досвіду учнів допоміжної школи. Завдання вчителя полягає в тому, щоб наблизити історичний факт свідомості учнів силою живого слова, за допомогою різних прийомів конкретизації, різних видів наочності. Оскільки про багато фактів учні з порушенням інтелекту дізнаються лише на уроках історії, вчитель відповідає за правильність формованих уявлень про ці факти, продовжуючи роботу, розпочату на уроці, і в позакласній діяльності.

Корекційна робота вчителя на уроках історії має бути спрямована на уточнення неповних та виправлення хибних уявлень про факти минулого, отриманих з різних джерел.

При вивченні чергової теми шкільного курсу історії вчитель повинен допомогти систематизувати уявлення учнів, порядок їх хронології віднести до певних історичних подій. За допомогою бесіди й уважного ставлення до відповідей учнів необхідно виправляти невірні уявлення. Залучаючи до цього самих учнів. Правильні ж історичні уявлення учнів учитель може використовувати як опору при викладі нового матеріалу.

Ж.І.Шиф рекомендувала змінювати форму повторного викладу матеріалу і форму типових запитань, варіювати наочність з метою створення в учнів допоміжної школи правильних історичних уявлень і кращого засвоєння матеріалу. На її думку, необхідно закріплювати не поодинокі враження, а утворення правильних стійких уявлень та їх накопичення. “Одноразова розповідь або показ для розумово відсталих дітей недостатні: багато чого забувається, недостатньо осмислюється. І тут на допомогу приходять повторення. Але вторинне і всяке подальше повторення не повинне бути дослівним ... при модифікованому повторенні навчального матеріалу учні краще оволодівають основним змістом виучуваного. Показуючи їм різні картини, що ілюструють одні й ті ж події, учитель домагається кращого узагальнення. В результаті одиничне і випадкове не розглядається учнями як загальне і обов'язкове, і їхні уявлення про минуле стають більш гнучкими і рухливими”, - писала Ж.І.Шиф

Учителю допоміжної школи корисно звертатися до рекомендацій методистів початкового навчання історії в загальноосвітній школі, спрямованих на формування історичних уявлень учнів. Наприклад, І.В.Гітціс запропонувала прийом об'єднання окремих деталей явища в цілу життєву картину. Цей прийом допоможе вчителю просте роз'яснення типового

історичного явища перетворити на конкретну картину. Для показу способу життя і боротьби народу ефективний прийом виділення з маси окремої людини – типового представника інтересів цієї маси. Організація історичного співпереживання, коли дітям пропонують уявити собі, що вони увійшли до дворянської садиби, селянської хати і т.п., загострює сприйняття і сприяє створенню яскравих уявлень.

У допоміжній школі наочні образи відіграють більшу роль, ніж у загальноосвітній школі, особливо в 7 класі, коли тільки починається вивчення історії і в учнів невеликий запас знань. Учитель повинен прагнути створювати образи, адекватні епосі, щоб запобігти таку особливість, як модернізація історії. З цією метою необхідно використовувати різноманітний наочний матеріал у поєднанні з усним викладом або читанням тексту:

1. Ілюстрації підручника створюють уявлення про знаряддя праці, заняття, зовнішній вигляд людей, їх житло, бої, пам'ятки культури і т.п.
2. Аплікації допомагають розкрити складні факти та події (наприклад, повинності селян, розпад Київської Русі).
3. Навчальні картини дають можливість яскравого показу історичних сюжетів (наприклад, штурму українського міста монголо-татарами, битви козаків і т.п.).
4. Технічні засоби навчання (ТЗН) дають можливість показати історичну подію в динаміці.
5. Живе слово вчителя – яскраве, емоційне оповідання або опис картини, краще з опорою на наочність (створюються образні уявлення про минуле – “внутрішня наочність”).
6. Додаткова література допомагає розширювати і збагачувати коло уявлень.
7. Екскурсії – основне джерело пізнання (пам'ятники історії та культури, що допомагають формувати і уточнювати; історичні вистави).
8. Позакласна робота доповнює навчальну діяльність а уроках історії (її різноманітні засоби, методи, форми також збагачують історичні уявлення учнів, доповнюючи їх краєзнавчими відомостями).

Такі основні шляхи, засоби, прийоми та методи формування історичних уявлень учнів з інтелектуальним недорозвиненням.

8. Особливості формування уявлень про історичне минуле учнів з порушенням інтелекту

Розвиток людського суспільства відбувається в часі. Тимчасова визначеність є особливістю історичного факту (події, явища). Тільки визначивши час, можна встановити зв'язки досліджуваної події з попередніми і наступними, визначити причини і наслідки подій, що відбувалися. Вивчення історії вимагає вміння представляти факти в часі. Навіть яскраві уявлення про минуле, не пов'язані з уявленням про певний час пізнавальної цінності і не є знанням історії. Тому паралельно з формуванням

уявлень про факти в учнів виробляються тимчасові історичні уявлення, на основі яких засвоюється хронологія.

Уявлення про історичний час – це уявлення про співвідношення певного історичного факту з певним часом, уявлення про тривалість і послідовність історичних подій і явищ, віддалених одне від одного і від сучасності. Створення уявлень про історичний час, допомагає уявити поступальний характер розвитку суспільства, зміну порядків (суспільно-економічних формацій) та епох.

Формування в учнів уявлень про історичний час пов'язане з виробленням розуміння одиниць виміру історичного часу (рік, століття, сторіччя, тисячоліття, період, ера, епоха). Учні також повинні розуміти тимчасові відносини (“давно”, “недавно”, “до”, “після”, “раніше”, “пізніше”. “спочатку”. “потім”. “в даний час” та ін.)

Учні допоміжної школи так само, як і учні загальноосвітньої школи повинні вміти орієнтуватися в сьогоденні, знати минуле і мати уявлення про перспективи найближчого майбутнього, тому навчання історії займає велике місце у формуванні в них тимчасових уявлень і понять.

У допоміжній школі питання формування часових уявлень набуває особливої гостроти. Дослідженнями А.М.Граборова, Л.В.Занкова, Б.П.Пузанова, І.І.Фінкельштейна. Ж.І.Шиф встановлено, що учні допоміжної школи відчують великі труднощі у висвітленні уявлень і понять про час, вони не в змозі зрозуміти віддаленість історичних подій, їх тривалість, у них часто відбуваються змішання подій і навіть безглузда перестановка. Краще за все вони орієнтуються в сьогоденні, але з великими труднощами уявляють собі майбутнє.

І.І.Фінкельштейн зазначав, що “вчитель-дефектолог безсумнівно зустрінеться з труднощами, що випливають з особливостей інтелекту свого учня. Проте йому необхідно розібратися, що слід віднести на рахунок дефекту, інтелектуальної неповноцінності і що треба розглядати як результат недостатньої роботи самої школи”.

Учні допоміжної школи до початку вивчення історії в 7 класі мають уявлення про час, проте в основному вони зводяться до життєвих уявлень про дні, тижні, місяці, роки; знають і одиниці виміру часу (перш за все з курсу математики), але глибини історичного часу не уявляють. Тому оволодіння хронологією дається їм не відразу.

Оскільки програма допоміжної школи передбачає вивчення історії Батьківщини з найдавніших часів до сучасності і всі факти, з якими знайомляться школярі, підносяться їм у хронологічній послідовності, то отже учні повинні не тільки розуміти послідовність історичних подій, а і запам'ятовувати дати.

Курс історії містить різні за значимістю історичні дати. Визначення дати історичної події чи явища дається з більшою чи меншою точністю, залежно від характеру і значення: інколи вказується тільки століття (IX ст. – Утворення держави східних слов'ян Київської Русі) 988р – прийняття Християнства, а в окремих випадках повідомляють не тільки рік, але і день

вчинення події. Самі основні дати представлені в хронологічній таблиці на форзацах підручника, але з ними, природно, не вичерпується знання хронології учнями допоміжної школи. У текстах навчальної книги дати історичних подій представлені набагато повніше.

Програмою передбачено вступні уроки до курсу історії, на одному (чи кількох) з них необхідно уточнити часові уявлення учнів, сформовані за попередні 6 років навчання, познайомити їх з літочисленням, “стрічкою часу”, “хронологічною таблицею”. У роботі, пов’язаній з формуванням тимчасових історичних уявлень, можна виділити кілька етапів:

І етап – уточнення понять історичного часу, часових відносин.

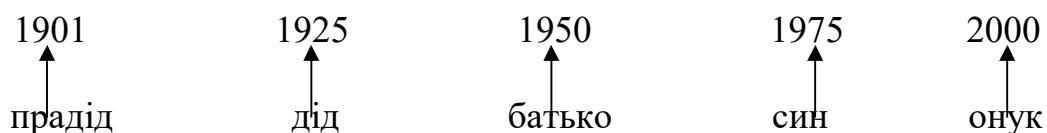
Встановлення хронологічної послідовності історичних подій і явищ ґрунтується на розумінні часових відносин, виражених поняттями: “під час”, “до”, і “після”. “давно” і “недавно”, “раніше” і “пізніше” і т.д. з ними учні вже знайомі, і вчитель історії уточнює в бесіді ці питання, щоб надалі спиратися на них.

Оскільки школярі з порушенням інтелекту мислять конкретно і мають невеликий запас уявлень про історичний час, доцільно починати знайомство з хронологією, відштовхуючись від його особистого досвіду, від сьогоdnішнього життя, поступово ідучи “в глиб віків”. Для більшої наочності на дошці графічно можна зобразити відрізки життя учня, його батьків. Бабуся і дідусів. Взявши за точку відліку сьогоdnішній день.

В учнів створюються образні уявлення про тривалість історичного часу, його послідовності. Простежуються такі закономірності: чим дата менше, тим людина раніше народилася, значить вона старша, і навпаки, чим і дата більше, тим людина пізніше народилася, значить вона молодша. Подібні закономірності будуть простежуватися і під час роботи з датами історичних подій. Складність полягає в тому, що учні повинні зрозуміти залежність між величиною числа (датою) і віддаленістю події.

II етап – знайомство з літочисленням. Саме поняття “літочислення” учням допоміжної школи можна не давати, але вчитель повинен уточнити, що в історії рахунок подій ведеться по роках і століттях, тисячоліттях. Згадуються рідко. Що таке “рік”, учні вже уявляють (у році 365 днів, почався новий навчальний рік і т.д.), знають вони і що таке “вік” (це 100 років), але тим не менше це поняття залишається для них абстрактним. Тому роботі над поняттям “вік” слід приділити належну увагу.

Століття – це 100 років, значить інакше можна сказати – “сторіччя”. Багато це чи мало? Якщо для учня чотирнадцяти років це дуже великий відрізок часу, то для історії – це всього лише мить. Щоб краще уявити поняття “вік”, потрібно показати, скільки поколінь з’являється на світ і проживає життя за 100 років. Зробити це можна за допомогою лінії часу, накресленим на дошці, і декількох аплікацій з фігурками людей.

Визначивши умовно дати народження людей, можна показати, очевидцями і учасниками яких історичних подій вони були (наприклад, людина, яка народилася на початку століття, пережила кілька революцій, працювала на будівництвах перших п'ятирічок, була учасницею Великої Вітчизняної війни, її син теж пережив війну і відновлював країну, спостерігав 1-ий політ людини в космос і т.п.). Таким чином, учні повинні засвоїти, що 100 років (століття) – це життя 3-4 поколінь. Учитель звертає увагу учнів на те, що події, що відбувалися в історії, охоплюють діяльність дуже багатьох поколінь.

Далі необхідно навчити учнів позначати століття і знаходити їх межі. Для цього потрібно згадати римську нумерацію (її вивчали в 5-6 класах на уроках математики) і пояснити, що в історичній науці прийнято століття позначати римськими цифрами, а дати подій – арабськими. Кожне нове століття починається з першого року і закінчується сотим: наприклад, ХІХст. – 1801-1900 рр., ХХ ст. – 1901-2000 рр. і т.д. Можна дати графічне зображення століть і попросити учнів визначити їх межі.

	{XV ст.}		{XVI ст.}
1401		1500-1501	1600

На основі графічного зображення можна з учнями відпрацювати такі поняття, як половина століття (перша і друга), початок, середина, кінець століття, чверть століття, десятиріччя і т.д. З цими поняттями учні зіткнуться при вивченні історії, читанні історичної літератури. Далі треба навчити школярів співвідносити дату з століттям (визначати за датою століття). Наприклад, 1812 р. – це ХІХ ст.. Дві перші цифри (18) вказують, скільки століть уже пройдено, дві, що залишилися (12), - який іде рік наступного століття. Якщо дата закінчується двома нулями (1500р.), вона відноситься до століття, позначеного двома першими цифрами – до ХУ ст..

Вік	Дати
XX	
XIX	

Для закріплення цього матеріалу можна дати учням практичне завдання на співвіднесення дат і століть. Їм пропонується таблиця з позначеними століттями, на дошці – перелік років, записаних без хронологічної послідовності (події, пов'язані з цими датами, не називаються, оскільки учні ще не приступили до їх вивчення). Учні повинні заповнити таблицю “Століття. Терміни”, розташувавши вказані роки (1812,1945,1773, 1850, 1612, 2000) відповідно віку (XX, XIX, ХVІІІ, ХVІІ). Учні повинні внести дати в таблицю. Можуть бути запропоновані й інші завдання на закріплення даного матеріалу, наприклад, на визначення частини століття, до

якої належить дата: 1242р. – XIII ст., його середина, перша половина, друга чверть, п’яте десятиліття. Але подібна робота важка для учнів допоміжної школи, оскільки вимагає не лише гарного тимчасового орієнтування, але здійснення складних розумових операцій, пов’язаних з розчленуванням числа, і наявності обчислювальних навичок. тому такі завдання можна пропонувати індивідуально, з огляду на пізнавальні можливості учнів.

Практичні роботи подібного роду можуть бути запропоновані учням і в якості домашнього завдання. На наступному уроці перевіряється його виконання, виправляються помилки і розбираються. Як закріплення вчитель проводить цифровий диктант: диктує дати, а учні записують століття, використовуючи римську нумерацію.

III етап – робота з “стрічкою часу”. “Стрічка часу” – це посібник, що допомагає уявити тривалість та послідовність подій та процесів, глибину історичного часу, сформувані уявлення про століття, тисячоліття, вміння співвідносити дати з століттями. З “стрічкою часу” учні знайомляться на одному зі вступних уроків до курсу історії, а потім вона постійно використовується при вивченні кожної теми програми.

“Стрічка часу” зазвичай виготовляється з цупкою паперу, повинна бути достатнього формату, щоб зручно було вести фронтальну роботу. Вона розбивається на однакові відрізки – “століття”, з позначенням їх кордонів. З урахуванням того, що учні допоміжної школи знайомляться з історією Вітчизни приблизно з VII ст., з цього століття і починається “стрічка часу” (VIII - XXI ст.). Для індивідуальної роботи учнів на уроках і вдома можуть бути виготовлені “стрічки часу” невеликого формату у вигляді складних книжок (книжок-ширм). Внизу по всій довжині “стрічки часу” обов’язково повинна бути наклеєна смуга паперу (кишеньки), куди вставляються картки з датами.

Робота з “стрічкою часу” добре представлена в методичній літературі. Ось один з її варіантів: “Вчитель називає дату історичної події, вона фіксується на дошці або аплікаційної картці (зорове сприйняття), потім співвідноситься з подією, про яку піде мова на уроці (наприклад, 1240р. – захоплення Києва військами Батия), визначається вік цієї події, частина століття (перша або друга половина), потім відшукується на “стрічці часу”. Відбувається засвоєння категорій “рік”, “вік”.

	XII ст.		XIII		XIV	
1101		1200	1240			
			1201	1300	1301	1400

Потім учні обчислюють, скільки років пройшло між двома найближчими історичними подіями (від початку навали монголо-татар на Русь (1237р) до захоплення Києва (1240р.). Так виробляються уявлення про тривалість і послідовності подій. Для розуміння матеріалу важливо на уроці задавати питання: “Що було раніше і на скільки раніше?”. Запропонований

варіант настільки детальної роботи доцільно використовувати у навчанні учнів з порушенням інтелекту.

Поряд з “стрічкою часу” уявлення про послідовність подій створюється за допомогою хронологічної таблиці. Події в ній розташовані в хронологічній послідовності, поряд з роком зазначений і вік. Дата кожної історичної події супроводжується наочним зображенням, що сприяє запам’ятовуванню і міцному засвоєнню, з огляду на наочно-образний характер мислення учнів допоміжної школи.

Хронологічні таблиці, календарі подій можуть складатися колективно в класі або самостійно учнями у зошитах, на картках. Так, наприклад, протягом вивчення теми “Велика Вітчизняна війна” поступово складається хронологічна таблиця цієї війни. Інший варіант її складання - підсумкова робота на повторювально-узагальнюючому уроці, коли в процесі бесіди учні згадують основні події війни і заносять в таблицю їх дати та самі події.

Для формування тимчасових історичних уявлень і засвоєння хронології учнями допоміжної школи вчитель може використовувати набірне полотно, пропонуючи заповнити його відповідними картками (на одних картках записані століття, на інших – дати, на третьому – події). Таку роботу доцільно проводити, закріплюючи хронологічний матеріал з певної теми (наприклад, за темою “Боротьба Русі з монголо-татарськими завойовниками”).

Вік	Дата	Подія
XII	1240	Взяття Києва. Встановлення монголо-татарського іґа.

Кращому засвоєнню дат історичних подій буде сприяти введення в урок ігрового матеріалу: хронологічного лото, хронологічних кросвордів, історичних вікторин, гри “Що? Де? Коли?”, а також рішення хронологічних задач. Варіанти хронологічних завдань можуть відрізнятися ступенем складності, тому повинні призначатися для конкретного учня.

Закріпленню хронології сприятиме опитування за картками з ігровим матеріалом. Завдання, які учень повинен виконати на такій картці, носять різноманітний характер, і відрізняються різним обсягом і різним ступенем складності. Наприклад, учням пропонуються картки з ігровим завданням: “Знайди підпис до дати, з’єднавши кожну подію з відповідною йому датою (кількість дат і подій може бути різноманітним - від 3 до 10 і більше):

XI ст. – Збудований Володимирський собор у Києві.

1223 – Бій на ріці Калці.

1237 – Вторгнення орд Батия.

Інший приклад завдання на картці – вибери правильну відповідь і підкресли її.

Коли сталася оборона Києва.

а) 1813р

- б) 1240р
- в) 1701р
- г) 1654р?

Що сталося 27 червня 1709:

- а) битва при річці Калці?
- б) Полтавська битва
- г) взяття Києва?

Хто виграв війну 1941-1945рр.

- а) росіяни
- б) монголи-татари
- в) французи
- г) шведи?

Всі зазначені вище прийоми та засоби знаходять широке застосування при формуванні історико-часових уявлень учнів з порушенням інтелекту. Але не можна забувати про можливості живого слова і наочного образу у формуванні цих уявлень. Даючи картинний опис історичного періоду, що вивчається на уроці, вчитель намагається створити уявлення учні про глибину часу. Вирішити це завдання допоможе і звернення до художньої історичної літератури.

Звернення до навчальних картин, кінофільмів при викладі на створення тимчасових історичних уявлень і засвоєння хронології, постійно варіюються, але обов'язковим повинні залишатися: запис дат на дошці (картках) і в зошитах, гучне називання дати, століття і події, неодноразове повернення до цього матеріалу.

Таким чином, формування правильних уявлень про історичний час в учнів допоміжної школи сприяє корекції порушення інтелекту.

9. Особливості формування історико-просторових уявлень в учнів з порушенням інтелекту

Суспільство розвивається не тільки в часі, але й у просторі, тобто на певній частині земної поверхні, у певних природних умовах. Географічне середовище є однією з умов, що впливають на розвиток суспільства, особливо при недостатньому розвитку продуктивних сил (наприклад, за первіснообщинного ладу). Однак не слід переоцінювати значення і роль географічного середовища в історії: його вплив на розвиток суспільства не завжди однаковий (іноді при схожих географічних умовах історичні події розвиваються по – різному, тому що на них впливають і інші фактори). Але вивчення історії тісно пов'язане з вивченням простору. О.І.Стражев писав: “Не поміщені в часі і просторі історичні події представляються нам порожньою абстракцією, позбавленою реального змісту, і таким, що не відображає історичної дійсності”.

Уявлення про історичний простір – це співвідношення певних історичних подій з конкретним місцем їх вчинення, тобто локалізація історичних подій.

Локалізація подій у просторі досягається за допомогою різних наочних посібників: карт, схем, планів, картин, фотографій, крейдяних малюнків, аплікацій. Працюючи з ними на уроці в допоміжній школі, необхідно враховувати наявні в учнів порушення просторових уявлень. До них відносяться такі порушення:

1. Значне применшення реальних відстаней, коли далеке в просторі є близьким. Причини цього порушення полягають в тому, що просторові уявлення учнів ґрунтуються на чуттєвому досвіді, а при роботі з картою учні мають справу з величезними відстанями, далекими від їхнього особистого досвіду. Тому типові помилки будуть пов'язані зі зменшенням реальних відстаней між досліджуваними об'єктами, населеними пунктами і т.д.
2. Труднощі при орієнтуванні в географічних напрямках (сторонах горизонту), особливо в проміжних (південний захід, північний схід). Тому при правильному показі об'єктів або напрямку дій на історичній карті учні можуть помилятися в називанні їх місця знаходження або напрямку (наприклад, говорять, що монголо-татари наступали на схід).
3. Нерозуміння розташування об'єктів відносно один одного (спереду – ззаду, ліворуч – праворуч, далеко – близько і т.д.). Це пояснюється не тільки порушенням просторового орієнтування, але й опосередкованим сприйняттям історичних об'єктів через картину, карту, малюнок, де всі об'єкти представляються розташованими близько, поруч, вище або нижче, а не на північ або південь і т.п.)
4. Сприйняття різних за величиною об'єктів, розташованих на різній відстані, однаково неправильно. Ця особливість характерна для сприйняття історичних картин з великою кількістю учасників, об'єктів історичного пейзажу і т.п.

Вчитель історії повинен знати наявні в учнів порушення, щоб своєчасно проводити корекційну роботу на уроці.

Але важливо передумовою для формування історико-просторових уявлень є той факт, що простір в основних його характеристиках (розмір, протяжність, взаємо розташування) вже відомо учням до початку вивчення історії. Школярі з порушенням інтелекту використовували міри довжини (сантиметр, метр) на практиці, вправлялися орієнтувалися в просторі, дізналися, що таке “масштаб” і т.п. На ці вже сформовані уявлення та практичні вміння і буде спиратися вчитель історії.

Вивчаючи будь-яку історичну подію, учні мають уявляти:

- а) місце, де відбувалася подія;
- б) напрями дій;
- в) дальність розташування об'єктів відносно один одного;
- г) умови місцевості, її особливості;
- д) роль географічного середовища в житті і діяльності людей (там, де йє можливо визначити).

Методика роботи з картою.

У формуванні історико-просторових уявлень в учнів допоміжної школи велика роль належить історичній карті. Б.П.Пузанов писав: “Вона дає можливість наочно показати учням просторову географічну перспективу, конкретизувати уявлення про місце тієї чи іншої історичної події, її розміри, сприяє розвитку логічного та абстрактного мислення, більш глибоко розкриває і пояснює сенс подій”

Історична карта є наочним посібником, що володіє високим ступенем абстракції. Реальні об’єкти (ліси, річки, міста) приймають на карті зовсім невластивий їм насправді вигляд, а багато об’єктів і явищ можуть бути представлені умовно тільки на карті и не мають своїх аналогів в реальній дійсності (наприклад, межі Київської Русі, маршрути військових походів, експедиції і т.п.).

Історична карта має свою специфіку в порівнянні з картою географічною: на ній крім фізико-географічних даних позначаються місця розселення народів. Місця досліджуваних історичних подій, військові дії, економічні об’єкти і т.п. Історична карта дає зображення подій у часі і динаміці. Історична карта має свої умовні позначення. Завдання вчителя полягає в тому, щоб навчити учнів (читати карту”, як “читають історичну книжку”.

У практиці викладання історії в загальноосвітній і допоміжній школах використовуються три основних види історичних карт:

1. Загальні карти, що відображають історичні події в країні в певний момент розвитку “Українські землі в 2-й половині XVI – 1-й половині XVII ст.”
2. Оглядові карти, що відображають територіальні зміни за тривалий період (наприклад, “Українська колонізація Дикого поля”)
3. Тематичні карти, присвячені окремим подіям або сторонам історичного процесу (“Київська, Чернігівська і Переяславські землі XII-XIII століть”).

Крім цих основних карт у навчанні історії знаходять застосування схематичні карти (карти-схеми), що є різновидом тематичних карт і присвячені найважливішим подіям (наприклад, схема “Полтавська битва”). Іноді вчитель історії привертає фізичну карту України (для ознайомлення з природними умовами, порівняння з історичною картою) або політичні карти Європи, світу (для вивчення сучасних подій). Історична карта – необхідна і обов’язкова допомога на уроці, вона повинна обов’язково відповідати досліджуваній епісі. Виклад нового матеріалу вчителем завжди супроводжується показом на карті згаданих історико-географічних об’єктів, учні стежать за його показом і поясненням, орієнтуючись на свої карти в підручнику або в атласі.

Необхідно дотримуватися певних правил показу, домагаючись цього і від учня: стояти праворуч від карти обличчям до світла (вікна), тримаючи указку в правій витягнутій руці; показ повинен бути неквапливим і точним, супроводжуватися словесними вказівками наприклад вгору за течією Дніпра і т.п.).

Знайомство учнів 7 класу з історичною картою починається на одному з вступних уроків. Проводиться порівняння історичної карти з географічною (географічна карта знайома учням з 6 класу). Хоча, наприклад, Б.П.Пузанов вважає, що, “починаючи роботу з історичною картою на основі знань і навичок, отриманих школярами на уроках географії під час роботи з фізичною картою, вчитель стикається з тим, що учні ці знання і навички повністю переносять на історичну карту. Так, при вивченні фізичної карти і її умовних позначень велике значення має колір (зелений, жовтий, коричневий), який позначає рельєф місцевості і рослинність. На історичній карті колір виконує інші функції. Різними відтінками зеленого кольору показана територія, населена стародавніми слов'янськими племенами, Київська Русь, розширення Української держави, а різними відтінками жовтого і коричневого кольорів – території, заселені кочовими племенами.

Кордони України на всіх географічних картах постійні, на історичній карті вони не завжди відповідають сучасним і показані в динаміці, що відповідає процесу історичного розвитку держави.

Тому, видається доцільним показати ці відмінності, порівнявши обидві карти – історичну і географічну. Одночасно учням слід пояснити, що по історичній карті буде вивчатися історія країни, яка здійснювалася на території, де ми живемо сьогодні. Тому в роботі з історичною картою особливе значення має вироблення в учнів навичок користування знайомими природними орієнтирами (річками, морями, великими озерами) і сторонами горизонту при визначенні місць історичних подій. У той же час треба познайомити школярів з “легендою” історичної карти, пояснити значення її умовних позначень. На уроці і при підготовці домашнього завдання необхідно привчати учнів при вивченні історичного матеріалу користуватися карткою. При повторенні та закріпленні пройденого матеріалу на даному і наступних уроках учні під час відповідей повинні вміти знаходити і показувати на карті: кордони держави, міста, місця подій, напрям руху військ і т.п.

У практиці викладання історії в допоміжній школі використовуються різні прийоми роботи з історичною картою:

а) прийом “пожвавлення” карти аплікаціями, умовними знаками, які допомагають виокремити потрібні елементи і зосередити на них увагу учнів (наприклад, червоними зірочками можна відзначити на карті міста-герої Великої Вітчизняної війни);

б) прийом комбінованої роботи з декількома картками (наприклад, карта “Велика вітчизняна війна Радянського союзу” уточнюється картами або схемами окремих подій, битв);

в) прийоми роботи з контурною картою. Ця робота проводиться не так часто в допоміжній школі через складність для учнів такого роду роботи, а також труднощів з відбором контурних карт та завдань до них (зазвичай учитель використовує контурні карти для учнів старших класів загальноосвітньої школи). Але виконання доступних завдань допомагає учням осмислити і закріпити матеріал. Як правило, контурна карта

заповнюється поступово (на ряді уроків по темі), спочатку в класі під керівництвом вчителя, потім самостійно учнями на уроці чи вдома з наступною перевіркою та виправленням допущених помилок. Не повинно бути “сліпого” копіювання карти з підручника чи атласу. Можна запропонувати, наприклад, такі завдання за контурною картою: позначити кордони держави, нанести населені пункти, прокласти маршрути торговельних або військових походів і т.п.

Таким чином, робота з картою повинна вестися систематично, на кожному уроці; при вивченні і закріпленні нового матеріалу; при виконанні домашнього завдання; на повторювально-узагальнюючих уроках з теми, використовуючи дві-три знайомі карти, щоб закріпити просторові уявлення і знання історичного матеріалу з опорою на карти.

Методика роботи зі схемою.

Схема використовується рідше, ніж історична карта, але працювати за нею легше, тому що схема відображає якийсь поодинокий факт, масштаби її невеликі, “географія” місцевості зображується невеликою кількістю умовних позначень.

Як правило, схеми присвячені різним подіям військової історії, тому, спираючись на них, учитель розповідає про битви козаків з поляками і татарами, про Полтавський бій.

Схеми бувають статичні та динамічні. На статичній схемі позначені всі об’єкти та напрямки дій (початок і кінець події), тому учням допоміжної школи сприймати таку схему складно. На динамічній схемі зроблено лише контур місцевості, по мірі розповіді вчителя з’являються необхідні об’єкти (загони воюючих сторін), а потім у вигляді стрілок “зображується хід самого бою”.

Різновидом схеми є крейдяний малюнок на дошці, доповнений аплікаціями. Використання такої умовної наочності, максимально спрощеної для сприйняття учнями допоміжної (допоміжної) школи, допомагає їм краще розуміти і засвоювати історичний матеріал і розвиває просторове орієнтування.

Таким чином, для розвитку історичних уявлень вчитель використовує різноманітні засоби, прийоми і методи, постійно варюючи їх і активізуючи пізнавальну діяльність своїх учнів.

10. Особливості формування історичних понять і розкриття причинно-наслідкових зв’язків у курсі історії у допоміжній школі.

Проблема формування історичних понять – одна з важливих проблем, з якою стикається вчитель, викладаючи курс історії. Мабуть, тому вона досить добре розроблена в психолого-педагогічній та методичній літературі, де надана роботами І.В.Гітис (1939), А.В.Редько (1949), В.Г.Карцева (1951), Н.В.Андріївської (1959), А.А.Вагіна (1968) та ін. Питання формування

історичних понять в учнів з порушенням інтелекту знайшли відображення в роботах Ж.І.Шиф (1964). А.І.Капустіна (1982), В.А.Лапшина і Б.П. Пузанова (1986), О.Г.Зоріної (1992) та ін.

Відомо, що оволодіння основами будь-якої науки означає засвоєння системи її понять. Навчаючись у школі, учні оволодівають системою історичних понять. Формування понять є важливою ланкою процесу вивчення історії учнями як у загальноосвітній школі, так і в допоміжній школі, але системи сформованих понять різні, оскільки орієнтовані на пізнавальні можливості учнів цих шкіл.

“Оволодіння історичними поняттями означає засвоєння учнями найбільш важливих специфічних ознак історичних фактів, віддзеркалення в їхній свідомості історичних подій і явищ в найбільш істотних зв'язках і відносинах. Історичні поняття – це стрижень системи наукових знань”, - наголошується в “Методиці викладання історії в середній школі”.

У процесі навчання створення історичних уявлень і формування понять відбувається одночасно: поняття формуються на основі уявлень. Але між історичними уявленнями і поняттями існують відмінності. Історичні уявлення завжди індивідуальні, тобто вони можуть бути різними в учнів одного класу; це залежить від психологічних особливостей учнів, шляхів і засобів створення уявлень не тільки на уроці історії. Поняття ж повинні формуватися у всіх учнів однаково, визначеними, тому що оволодіння ними є необхідною умовою осмислення багатьох історичних фактів і розуміння закономірностей історичного процесу.

Розглядаючи проблему формування історичних понять А.А.Вагін вказував на їх відміну від уявлень: “Історичні поняття, як і уявлення, є відображенням у нашій свідомості об'єктивної історичної дійсності, але вони відображають її глибше, повніше, ширше: в історичному понятті схоплені, відображені загальні, істотні риси безлічі історичних явищ”.

Особливості історичних уявлень учнів з порушенням інтелекту проявляються в їх фрагментарності, неточності, часом перекрученості, стиранні у свідомості образів по закінченні певного часу. Тому в допоміжній школі набагато важче сформувавши поняття, що відображають істотні ознаки і зв'язки історичних фактів, тим більше, що поняття повинні формуватися у всіх учнів однаково, визначеними.

Учитель повинен усувати неточності в поняттях учнів. Досвід викладання історії в загальноосвітній і допоміжній школах показує, що історичні поняття найбільш міцно входять у свідомість, складаючись у певну систему в тому випадку, коли вони засвоєні учнями в ході активної розумової роботи. Завдання вчителя – правильно організувати розумову діяльність учнів, враховуючи їх пізнавальні можливості, що в умовах допоміжної школи представляє особливу складність.

Для того, щоб процес формування понять проходив успішно, необхідно знати їх класифікацію, яка визначається змістом історичного матеріалу:

а) **економічні поняття** – це поняття, пов'язані зі знаряддями праці, видами господарської діяльності в різні історичні періоди, економічними

процесами (наприклад, “борона-суковатка”, “землеробство”, “капіталістична фабрика”);

б) **соціально-політичні поняття** – це поняття, що розкривають соціальні відносини, політичний устрій держави. Розвиток класової боротьби (наприклад, “поміщики” і “селяни”, “соціалістична держава”, “революція”);

в) **історико-культурні поняття** – це поняття, що відображають досягнення матеріальної культури (наприклад, архітектура, живопис, книгодрукування).

Існує й інша класифікація понять за ступенем узагальнення історичних явищ, в якій А.А.Вагін виділяє три групи історичних понять.

а) приватно-історичні поняття, що відображають і узагальнюють конкретні історичні явища, характерні для певного періоду в історії цієї країни (наприклад, “бояри”). Ці поняття порівняно прості і можуть бути розкриті учня в рамках одного уроку. Коло таких понять визначається обсягом програми, часу, відведеного на вивчення конкретної теми, віковими можливостями учнів, характером курсу. У допоміжній школі надмірне введення приватно-історичних понять небажано, тому що учням з порушенням інтелекту засвоїти їх одночасно у великій кількості важко, і це може привести до поверхневого засвоєння ними історичного матеріалу;

б) загально історичні поняття відображають і узагальнюють явища, властиві певній суспільно-економічній формації (наприклад, “пролетаріат”, “буржуазія”, “наймана праця”, “капіталістична фабрика”). Ці поняття більш складні для учнів, їх ознаки розкриваються на ряді уроків у межах теми;

в) соціологічні поняття відображають загальні зв’язки і закономірності історичного процесу (наприклад, “класи”, “класова боротьба”, “держава”, “культура”). Вони розкриваються, поглиблюються і узагальнюються на матеріалі всього курсу історії з урахуванням вікових особливостей учнів.

На думку А.А.Вагіна та інших методистів, основними і провідними в шкільному курсі історії є загально історичні поняття. Їх міцне засвоєння учнями обов’язкове. Незнання будь-якого приватно-історичного поняття можна пробачити для школяра, але плутанина, наприклад, таких понять як “пан” і “капіталіст” говорить про неміцне засвоєння учнями основ історичної науки. Тільки на базі історичних понять можуть бути засвоєні в свою чергу соціологічні поняття. Наприклад, поняття “класи” засвоюються на основі понять “кріпаки”, “поміщики”, “робітники” (“пролетаріат”), “капіталісти”.

Учні допоміжної школи зазнають великих труднощів у засвоєнні історичних понять, що підтверджують дослідження Н.П.Долгобородової, А.І.Капустіна, Б.П.Пузанова, Ж.І.Шиф та ін.

Як стверджує Б.П.Пузанов, “складніше засвоюються .... поняття і терміни, які відображають майнові та соціальні відносини людей. У цьому випадку, як правило, на перше місце виступають зовнішні ознаки тих чи інших соціальних відносин. Красивий, дорогий одяг – значить був багатий, “князь”. При відповідях лише 20% учнів змогли правильно використовувати поняття “ремісники”, “простий народ”, “князь”. У відповідях інших учнів використовувалися лише два визначення – “багаті” і “бідні”...

І, нарешті, найбільші труднощі в засвоєнні являють собою поняття з великим ступенем узагальненості, що відображають характерні риси тієї або іншої історичної епохи (“первісно-общинний лад”, “монголо-татарське іго”, “кріпосне право”). При відповідях на питання, пов’язані з цими поняттями, учні 7 класу, як правило, користуються більш-менш розгорнутим описом зовнішнього боку явища. Ось деякі типові відповіді учнів: “Це коли разом” – первіснообщинний лад; “він міг його вбити і йому нічого не буде” – кріпосне право; “приїжджають на конях і все забирають” – монголо-татарське іго. Б.П.Пузанов виділяє історичні та суспільствознавчі поняття, розподіляючи їх (з урахуванням складності засвоєння учнями) наступним чином:

1. Поняття, які відображають конкретні події історії і мають опору на наочно-чуттєвий досвід дитини (наприклад, різні історичні пам’ятки, до яких можна зробити екскурсію, побачити їхні фотографії, макети, картини і т.д.).
2. Поняття, які відображають майнове і соціальне становище людей (“ремісник”, “церковник”), а також пов’язані з ним різні форми експлуатації (“данина”, “панщина”, “оброк” і т.п.).
3. Поняття, що характеризують владу, політичне становище людей, суспільні відносини (“капіталізм”, “самодержавство” і т.п.)
4. Поняття суспільствознавчого характеру (“клас”, “державна” і т.п.). Ці поняття мають найбільш високий рівень узагальнення.

11. Шляхи та засоби формування історичних понять в учнів з порушенням інтелекту

У допоміжній школі поняття формуються в процесі вивчення історії в 7-9 класах. У 7 класі більшість понять носять конкретно-історичний характер, але поряд з ними учні знайомляться з досить широким колом історичних та суспільствознавчих понять, кількість яких зростає, починаючи з 8 класу. Але такі поняття вчитель розкриває в доступній формі для учнів з порушенням інтелекту, обмежуючись найчастіше визначенням на рівні перерахування конкретних фактів. Так, наприклад, семикласники опановують поняття “культура” - це архітектура, скульптура, живопис.

Формування історичних понять відбувається в нерозривному зв’язку з утворенням історичних уявлень і на їх основі. “І якщо на уроках ця єдність порушується, тобто формування понять відривається від роботи зі створення уявлень, учні, вживаючи наприклад, слова “поміщик”, “фабрикант” і т.п., погано уявляють собі їх суть. Вони кажуть, що селянин – це колгоспник, цар – це найголовніший, поміщик – це багатий і т.п.” підкреслює І.І.Сукневич.

Процес формування понять починається з визначення і об’єднання їх суттєвих ознак на конкретному історичному матеріалі. Але це – початковий етап роботи, зупинятися на якому не можна, оскільки сформовані лише окремі, розрізнені ознаки понять. Учні можуть, наприклад, перерахувати ознаки понять (“пан”, “селянин”), але не можуть співвіднести їх між собою. Тому треба передбачити не тільки, як і які поняття будуть розкриті на

конкретному уроці, але і яким чином вони впишуться в загальну систему знань. Для цього необхідно навчити учнів виділяти суттєві ознаки.

Працюючи над створенням уявлень в учнів допоміжної (допоміжної) школи, необхідно знати міру конкретизації, тому що велика кількість несуттєвих деталей, що вводяться у виклад матеріалу, може перешкодити не тільки формуванню поняття, а й виразності створюваного подання. Якщо такі деталі вводяться, то не слід їх виділяти і наголошувати. Наприклад, даючи опис слов'янського селища, зображеного на навчальній картині учитель говорить: “Ліворуч – загін для загальної худоби”, але підкреслює при цьому не випадкову деталь – “наліво”, а істотну рису, - що загін загальний і худоба загальна.

А.А.Вагіним визначені такі підходи до формування історичних понять, які знайдуть застосування в аналогічній роботі в умовах спеціального навчання:

а) висхідним моментом формування поняття служить цілісна картина, елементи якої відібрано й препаровані так, щоб вона містила все необхідне і достатнє для утворення поняття;

б) учням, особливо на ранній ступені навчання історії, необхідна допомога і керівництво вчителя, який навчає їх відриватися від одиничних уявлень, виокремлювати суттєві ознаки і загальні зв'язки між явищами, підніматися до понять.

У методиці формування історичних понять на особливу увагу заслуговують прийом порівняння і опору на наочність.

Порівняння може виступати як один із прийомів виявлення суттєвих ознак нового явища, служити засобом уточнення вже сформованих понять.

Дослідженнями А.І.Капустіна, що вивчав сформованість прийому порівняння в учнів допоміжної школи на матеріалі історії, встановлено, що дана операція у більшості старшокласників сформована “на дуже невисокому емпірично-інтуїтивному рівні, що несе на собі вплив життєвих, примітивних ліній протиставлень, відображених в особистому досвіді учнів”.

Особливості порівняння об'єктів і явищ старшокласниками впливають на засвоєння історичних понять. До них, вважає А.І.Капустін, відносяться наступні:

1. Неможливість проведення порівняння частиною учнів. Більшість з них замість порівняння описують одне або обидва порівнюваних понять, не роблячи ніяких висновків. Наприклад: “Страйк – це робітники не виходять на роботу. Революція – зібралися селяни, робітники, солдати, моряки”.

2. Легше учні виявляють або тільки різницю, або тільки схожість. Паралельне виділення в порівнюваних поняттях загального і особливого для школярів з порушенням інтелекту видається важким, оскільки це вимагає розумової роботи одночасно за двома напрямками.

3. Іноді учні порівнюють поняття з непорівнянними ознаками. Наприклад: “Пан був злий і жадібний як собака, а селянин – бідний, обірваний”.

4. Деякі учні можуть провести порівняння по істотних ознаках, але це порівняння зазвичай неповне, з виокремлення однієї, рідше двох пар суттєвих ознак, які часто поєднуються з загальними недиференційованими, або з несуттєвими ознаками. Наприклад: “Пан був багатий і володів землею, у нього був багатий будинок, а у селянина не було землі, а будинок у нього був поганий”.

5. Часто учні проводять порівняння за загальними недиференційованими ознаками: “багатий”, “бідний”, “добре”, “погано”. Наприклад: “Пан поганий і жадібний чоловік. Він жив добре. А селянин жив погано. Вони їли що попало, тому що їм їсти було нічого”.

6. Частина учнів здійснює порівняння за несуттєвими ознаками. Для них типові відповіді “Пан жив у великому будинку, а селянин в маленькому”, “Капіталісти злі і скупі люди, а робітники дуже добрі люди”.

7. Учні не можуть пояснити дії, що входять до порівняння, значить сформованість у них прийому порівняння знаходиться на емпірично-інтуїтивному рівні і виконують вони порівняння, ґрунтуючись на життєвому досвіді за примітивними лініями протиставлення.

Порівняння уявлень громадянських класів

№	План порівняння	Поміщики	Селяни-кріпаки	Висновок
1.	В який час жили?	Жили при кріпосних порядках	Жили при кріпосних порядках	
		Мали: землю, поле, луги, ліси, річки	Не мали ніяких прав	
2.	Що мали?	Мали в ладу і кріпосних селян, яких могли продавати, обмінювати, бити	Не було своєї землі, разом із землею належали поміщику, повністю залежали від поміщика, належали йому, не мали права від нього піти.	
3.	Яким було основне заняття?	Гнобили селян. Віддавали їм частину землі і на ній змішували працювати на себе і здавати оброк.	Обробляли землю, вирощували врожай. За отриманий клаптик землі повинні були відпрацювати барщину і платити оброк.	
4.	Як ставилися до інших класів?	Гнобили інші класи. Жорстоко гнобили селян, не вважали їх за людей.	Ненавиділи своїх гнобителів, боролися з ними, втікали, громили і підпалювали садиби, піднімали повстання.	

Ю.Ф.Кузнецов вказує на ряд умов, що впливають на успіх порівняння; розробляє послідовність (етапи) і прийоми роботи над порівнянням, визначає

різні види допомоги учням (порівняльні таблиці та правила порівняння, колективне складання визначення поняття, пошук в порівняльній таблиці суттєвих ознак понять і т.п.).

Наведемо приклад роботи над поняттями “поміщики” і “кріпаки”, формованими в 7 класі, з опорою на порівняльну таблицю, що дається в “Методичних рекомендаціях”, складених Ю.Ф.Кузнецовим.

Робота з порівняльною таблицею дозволяє наочно познайомити учнів з суттєвими ознаками поняття, об’єднати їх в одне речення і скласти визначення поняття (учитель показує як це робиться: “Пани” – це гнобителі, які жили при кріпосницьких порядках і мали землю, владу, кріпаків-селян”.

З’ясовується, що в даному визначенні перераховано п’ять суттєвих ознак поміщиків, які розкриті в порівняльній таблиці. Потім вчитель пропонує школярам самим скласти визначення поняття: “Селяни-кріпаки” – це пригноблені люди, які жили при кріпосницьких порядках, не мали своєї землі, належали поміщикам, працювали на панщині, здавали оброк”.

Корисно використовувати прийом, порівняння нових для учнів відомостей з уже відомими їм з навколишнього життя. Наприклад, щоб школярі краще засвоїли поняття “кріпаки”, треба знайти ознаки подібності та відмінності, порівнюючи їх з сучасними селянами. Це дозволить уникнути в певній мірі осучаснення, модернізації історичних фактів. Ще одним ефективним прийомом є прийом підведення суттєвих ознак під поняття. Він застосовується в різних варіантах. Один з них – цифровий диктант. Наприклад, відпрацьовуються поняття “робітник” і “кріпак-селянин”. Учитель називає ознаки одного з них і записує на дошці його порядковий номер. Школярі записують цей номер поруч з поняттям, яке розкриває дана ознака. Прийом підведення під поняття дозволяє закріпити вміння відмежовувати суттєві від несуттєвих, давати визначення поняття. Велика роль наочності у формуванні історичних понять: вона допомагає створити цілісну картину, дає конкретний матеріал для виявлення суттєвих ознак, допомагає закріпити нові поняття. О.Г.Зоріна досліджувала можливості формування історичних понять в учнів з порушенням інтелекту на основі сприйняття ними сюжетної картини і запропонувала систему поетапної роботи над картиною. Один з варіантів роботи – навчання школярів складати розповідь по картині з застосуванням опорної термінології, яку вчитель записує на дошці на першому ж уроці за новою темою. При поясненні теми учитель послідовно вводить нові історичні поняття (терміни), які учні по ходу пояснення записують у зошитах. Потім ці поняття закріплюються в процесі узагальнення матеріалу і при роботі з картиною (в бесіді з картиною: при складанні розповіді, зарисовці фрагментів). При розгляді сюжетних картин (“Збір данини” і т.п.). Учням доступне самостійне складання розповіді по картині з використанням історичних термінів. На думку О.Г.Зоріної, “у поєднання з розповіддю і бесідою вчителя картина робить зримими ... поняття”. Вона виділяє етапи формування нових історичних понять і нових знань, закріплення їх за допомогою сюжетної картини. Існують і інші шляхи

формування історичних понять. У навчальній роботі з учнями допоміжної (допоміжної) школи використовується багато понять, яким не дається точне і розгорнуте визначення. Найбільш доступні шляхи їх формування наступні:

а) простий опис досліджуваного явища і закріплення змісту поняття новим терміном (“підсічне землеробство”, “слов’янське селище”);

б) перерахування явищ, які охоплюються даним поняттям (“культура” – писемність, наука, мистецтво);

в) приклад (“бідні” – селяни, ремісники; “багаті” – князі)

г) стисле пояснення (“місто” – від слів “городити”, “огороджувати” – центр торгівлі та ремесла).

Такі найбільш прості способи формування історичних понять. Але в курсі історії формуються і більш складні історичні та соціологічні поняття, що потребують тривалої і серйозної роботи.

З огляду на низький рівень пізнавальних можливостей школярів з порушенням інтелекту в допоміжній (допоміжній) школі, як правило, не дається занадто складна термінологія, вона замінюється більш простими і зрозумілими термінами (наприклад, замість поняття “суспільно-економічна формація” дається поняття “порядки”, замість поняття “буржуазно-демократична революція” – “народна революція”). Часто вводиться термін, але не дається його наукове визначення (наприклад, поняття “революція” розкривається на рівні створення образних уявлень про революційні події і т.п.). У кількісному відношенні термінів-понять в курсі історії допоміжної школи набагато менше в порівнянні з систематичними курсами історії в загальноосвітній школі, але провідні поняття зберігають своє значення і в навчанні школярів з порушенням інтелекту.

Закріплюючи понятійний матеріал і одночасно перевіряючи знання історичних понять учнями, учитель пропонує різні види усних і письмових завдань (фронтальні, індивідуальні на картках), проводить словникові диктанти, складає разом з учнями історичний словничок, включає історичні терміни в ігрові завдання (учні вирішують кросворди і чайнворд, відповідають на питання вікторин і т.п.).

Наприклад, на уроці по темі “Стародавній Київ”, як закріплення нових понять (вони були записані на дошці, пояснені вчителем з опорою на наочне зображення і прозвучали в його розповіді) учні відгадували кросворд:

3. Великий християнський храм.

4. Картина, виконана з кольорових камінчиків або шматочків скла.

5. Картина, написана фарбами по сирій штукатурці.

Такими є деякі шляхи і засоби формування історичних понять в умовах спеціального навчання учнів з порушенням інтелекту.

12. Розкриття причинно-наслідкових зв’язків в курсі історії допоміжної школи

Засвоєння системи загально історичних і соціологічних понять підводить учнів до розуміння закономірностей історичного розвитку.

“Розкрити закономірності історичного розвитку – це значить встановити об’єктивні, внутрішні, істотні, повторювальні зв’язки між історичними явищами і процесами. Щоб виокремити ці зв’язки, учні повинні володіти великим запасом фактичних знань протягом вивчення ряду формацій. Тому процес формування розуміння закономірностей історичного розвитку тривалий і складний зазначають автори “Методики викладання історії в середній школі”. Ще більш складною ця проблема стає при навчанні історії учнів допоміжної школи у зв’язку з особливостями їх пізнавальної діяльності і, зокрема, з порушенням словесно-логічного мислення. До того ж, програма з історії для спеціальних (допоміжних) шкіл докорінно відрізняється від програми з історії загальноосвітньої школи, тому що учні з порушенням інтелекту не в змозі опанувати систематичними курсами вітчизняної та зарубіжної історії. Виходячи з цього, неможливо сформулювати у них лише розуміння найбільш простих зв’язків і закономірностей. Перш за все, треба навчити їх встановлювати причинно-наслідкові зв’язки між історичними подіями і явищами. Питання про особливості розуміння і засвоєння школярами з порушенням інтелекту причинно-наслідкових зв’язків між явищами реальної дійсності слабо освітлене та розкрито в допоміжній методиці викладання історії (М.І.Кузмицька, Н.Б.Лур’є дають лише окремі вказівки на труднощі розуміння учнями даного навчального матеріалу). Щоб домогтися підвищення ефективності процесу навчання історії та якості історичних знань, що містять причинно-наслідкові зв’язки, необхідно знати:

а) як розуміють і засвоюють учні старших класів допоміжної школи цей матеріал;

б) які умови можуть сприяти кращому його засвоєнню. Найбільш повне дослідження цього питання провели В.Н.Синьов і А.І.Капустін. Вони відзначають, що встановлення причин і наслідків явищ історичної дійсності – об’єктивно складна розумова робота для учнів допоміжної (допоміжної) школи, тому що існують особливості причинно-наслідкових зв’язків між історичними явищами.

1. У виникненні історичних явищ і подій переплітаються об’єктивні чинники, що базуються на закономірності розвитку історичного процесу, і суб’єктивні чинники – цілеспрямовані дії і вчинки людей, серед яких є видатні історичні особистості. Це виражено яскравіше і легше розуміється учнями з порушенням інтелекту, тоді як розуміння істотних, об’єктивних причин у таких учнів забруднене.

Більшість історичних причинних зв’язків має багатозначний характер, тобто певна подія виникає внаслідок дії не однієї, а кількох причин, серед яких є головні, істотні; в той же час те чи інше явище стає причиною не одного, а декількох наслідків. Наприклад, причини поразки селянської війни пов’язані не тільки і не стільки з фактом зради, слабкості і роздробленості вождів, але перш за все з діями регулярної армії, яка була спрямована на придушення повстання, а також локальний характер дій загонів, погане

озброєння повстанців у порівнянні з царською армією і часта зміна складу повсталих.

Всього різноманіття цих причин учні з порушенням інтелекту, на жаль не можуть побачити.

2. Для пізнання причинно-наслідкових зв'язків історичного характеру важливе чітке знання хронологічної послідовності подій, адже за часом причина завжди передує слідству. Відчуваючи труднощі у встановленні тривалості і послідовності історичних подій, не завжди правильно співвідносячи подію з часом її вчинення, учні допоміжної школи не можуть правильно встановити причинно-наслідкові зв'язки.

3. Історичні події часто відбуваються не відразу після дії причини, а через певний час, часовий розрив також ускладнює розуміння причинно-наслідкових зв'язків учнями допоміжної школи. Так, наприклад, вони не можуть співвіднести вплив селянської війни ХУІІІ ст., на скасування кріпосного права в 1861р через віддаленість останньої події від двох перших.

Характер причинно-наслідкових зв'язків такий, що при їх розкритті не завжди вдається використовувати аналогію з уже вивченим матеріалом, тому завдання вчителя полягає в тому, щоб донести до учнів матеріал у досить повному обсязі, пам'ятаючи, що вивчення причинно-наслідкових зв'язків в допоміжній школі має корекційно-розвиваюче значення.

На жаль, у процесі навчання історії цьому питанню не завжди приділяється належна увага. При перевірці домашнього завдання більшість питань, з якими вчитель звертається до учнів, вимагають відтворити окремі дати, факти, рідше – порівняти їх, але не пояснити причини або визначити значення події. При закріпленні вивченого на уроці матеріалу також часто ігнорується робота над причинно-наслідковими зв'язками. При викладі нового матеріалу вчитель частіше використовує метод розповіді з перерахуванням і описом окремих фактів, подій без розкриття причинно-наслідкових зв'язків між ними або сам розкриває ці зв'язки, не просячи учнів шукати пояснення подій. Значить, і школярі з порушенням інтелекту недостатньо засвоюють причинно-наслідкові зв'язки, замінюючи їх тавтологічними висловлюваннями або описом. Наприклад, на запитання вчителя: “Чому монголо-татарам вдалося завоювати наші землі?”. Учні відповідають: “Вони були кочівниками, їздили на конях. У них були луки, вони стріляли. Вони запалювали смолу і підпалювали”. Таким чином, відтворення яскравих фактів з матеріалу минулого уроку замінює пояснення суті того, що сталося.

Часто учні допоміжної школи, намагаючись пояснити причини явищ, привертають помилкові факти, допускають хронологічні помилки або неточність історичних понять, переносючи їх з однієї історичної епохи в іншу. Іноді учні лише частково розкривають причини подій, але не дають їм конкретного пояснення. Наприклад, кажуть, що монголо-татар вдалося розбити, тому що Русь росла і розширювалася, але не показують значення цього процесу для звільнення країни. Висновок, до якого приходять В.М.Синьов і А.І.Капустін, провівши своє дослідження, полягає в тому, що

“причинне мислення учнів допоміжної школи за існуючих умов навчання історії розвивається недостатньо, але за умови приділення належної уваги причинно-наслідковим зв'язкам між історичними подіями цей матеріал доступний розумінню і засвоєнню. Для цього вчитель повинен дотримуватися певних умов:

1. Забезпечення розумової активності учнів при роботі над причинно-наслідковими зв'язками на всіх етапах уроку. Необхідно частіше ставити питання, що починаються зі слів “чому”, “для чого це призвело” та домагатися від учнів повних відповідей.

2. Педагогічна допомога у вигляді спеціальних питань, які потребують відбору та відтворення потрібних відомостей для розкриття причинно-наслідкових зв'язків.

3. Евристичний шлях у навчанні, тобто підведення учнів за допомогою спеціальних питань до самостійного знаходження причинно-наслідкових зв'язків на основі зіставлення нових відомостей з відомими.

4. Підведення учнів до усвідомлення багатозначності причинно-наслідкових зв'язків історичного характеру. Це означає, що не можна обмежуватися вказівкою учнями якоїсь однієї причини досліджуваної події чи явища. Пояснюючи новий матеріал, учитель сам розкриває всі причини і домагається того ж від учнів при закріпленні і повторенні матеріалу на наступному уроці. Іноді вчитель прямо орієнтує їх на пошук точної кількості причин історичної події.

5. Створення інтересу до матеріалу, який містить причинно-наслідкові зв'язки. З цією метою вчителю необхідно використовувати різні прийоми в ході викладу історичних фактів, наприклад:

а) роз'яснення значення отриманих знань (“Для чого нам треба це знати?”);

б) повідомлення цікавих фактів, щоб у школярів виникло бажання дізнатися про них більше і зрозуміти їх причини;

в) створення певних суперечностей між існуючими в учнів знаннями і умовою розв'язання інтелектуальної задачі, що вимагає великих знань;

г) постановка проблемних завдань перед викладом нового матеріалу і розв'язання їх на основі викладених учителем фактів.

6. Складання логічних схем, причинно-наслідкових ланцюжків у процесі вивчення історичного матеріалу. Свідоме засвоєння причинно-наслідкових зв'язків “вимагає чітких, конкретних уявлень про кожну ланку ланцюга, розуміння зв'язку між цими ланками, уміння узагальнювати послідовні ланки в єдиний причинно-наслідковий ланцюг. Наприклад, пояснюючи причини виникнення держави у східних слов'ян, вчитель створює ланцюг послідовно взаємопов'язаних між собою фактів (представлені в лівій частині схеми):

Схема утворення держави:

Схема 1.

Доцільно на уроці “створювати” схему поступово, на очах у школярів, ілюструючи її аплікаціями (представлені в правій частині схеми). Слухаючи пояснення вчителя і візуально сприймаючи конкретний образ, учні глибше засвоюють послідовність ланок у загальному ланцюжку.

У методичних рекомендаціях, складених Ю.Ф.Кузнецовим для вчителів історії допоміжної школи, представлені різні засоби, на які можна спиратися при вивченні матеріалу, що містить причинно-наслідкові зв'язки. Це таблиці, опорні плани, аплікаційні схеми, причинно-наслідкові ланцюжки. Розглянемо прийоми роботи з одним з таких засобів. На уроці по темі: “Життя і звичаї східних слов'ян” може бути складений такий причинно-наслідковий ланцюжок:

Схема 2.

Причини появи нерівності

Доцільно вибудовувати цей ланцюжок по ходу пояснення матеріалу вчителем, причому бажано, щоб кожен запис (окремі ланки) був зроблений на картці і за допомогою магніту закріплений на дошці або виставлений на набірне полотно. Такий ланцюжок можна легко “зібрати” і попросити знову відновити школярів. На наступному уроці учні можуть відтворити його самостійно (для більш слабких вчитель може залишити 23 проміжних ланки). До такого причинно-наслідкового ланцюжку доцільно повернутися ще раз на повторювально-узагальнюючому уроці, систематизуючи знання школярів з найважливіших питань теми.

Кожного разу, розкриваючи перед учнями допоміжної школи причинно-наслідкові зв'язки історичних подій і явищ, вчитель повинен пам'ятати про корекційні можливості цього матеріалу і в той же час про

можливі помилки і неточності у відповідях учнів. тому необхідно відразу звертати увагу на допущені помилки, залучати учнів до їх виправлення та пошуку правильної відповіді.

Таким чином, застосування зазначених рекомендацій допоможе школярам з порушенням інтелекту краще зрозуміти і міцніше засвоїти причинно наслідкові зв'язки між історичними подіями і весь матеріал в цілому.

13. Методи навчання історії у допоміжній школі.

Суть навчання полягає у взаємодії вчителя та учнів з метою засвоєння учнями змісту соціального досвіду, їх виховання, формування наукового світогляду. Але як керувати навчанням, якими методами і прийомами можна досягти поставлених цілей? “Під методами слід розуміти засоби взаємозалежної діяльності вчителя та учнів у процесі навчання, спрямовані на досягнення його цілей. Методи навчання історії розрізняються за джерелами знань і ступенем самостійності пізнавальної діяльності учнів. Кожен метод навчання передбачає певну, усвідомлену мету, систему дій, спрямованих на її досягнення, певні кошти і намічений результат”, - сказано в “Методиці викладання історії в середній школі”.

Вивчення учнями курсу історії йде під безпосереднім керівництвом вчителя, що організує процес засвоєння історичного матеріалу з використанням різних методів, прийомів, засобів з метою більш міцного засвоєння знань та розвитку пізнавальної активності учнів. Особливо складно це зробити в умовах допоміжної (допоміжної) школи, де повідомлення історичних відомостей учителем неможливе без стимуляції розумової діяльності учнів з порушенням інтелекту. Вибір методів навчання має здійснюватися з урахуванням можливостей учнів і впливу на їх розвиток, корекції наявних недоліків у пізнавальній діяльності, формування особистості.

У педагогічній науці існують різні підходи до класифікації методів навчання. Критеріями виступають логічні шляхи засвоєння знань учнями, джерела набування цих знань, ступінь активності учнів у їх засвоєнні і т.д. Але жоден метод навчання не є універсальним.

У 60-і рр.. ХХст. була запропонована класифікація методів за рівнями пізнавальної діяльності школярів із зростанням ступеня їх самостійності. Вона включала пояснювально-ілюстративний, репродуктивний метод проблемного викладу, частково-пошуковий і дослідницький методи. Але дана класифікація методів не підходить для навчання в допоміжній школі, тому що переоцінює роль і вагу пошукової роботи, недоступної учням з порушенням інтелекту.

Найбільш поширеною класифікацією методів навчання історії залишається класифікація за джерелами набуття знань, запропонована М.С.Васильєвою і А.А.Вагіним.

А.А.Вагін писав: “Повсякденна практика роботи вчителя знає лише ... три шляхи пізнання – пізнання історичних явищ шляхом сприйняття живого

слова вчителя, пізнання шляхом сприйняття наочного матеріалу і шляхом читання”. Ці джерела необхідно використовувати для ефективного вирішення завдань при формуванні знань учнів, їх виховання на історичному матеріалі, вироблення загально навчальних і специфічних для предмета різноманітних умінь, наприклад, таких, як оволодіння прийомами порівняння історичних подій, явищ, застосування знань і вмінь у практичній діяльності. Учнів допоміжної школи також необхідно активніше залучати до роботи з різними джерелами знань, допомагати їм виробити самостійність мислення.

Запропонована А.А.Вагіним класифікація включає наступні методи навчання історії:

- Методи усного повідомлення історичного матеріалу.
- Методи наочного навчання історії.
- Методи роботи з текстом.

Виникає питання: чому в запропонованій класифікації відсутні практичні методи? Практичний метод – це вміння застосовувати знання. Кожен з методів навчання історії передбачає і практичний метод. Він супроводжує всі інші методи. Так, наприклад, слухаючи виклад матеріалу вчителем, учні можуть скласти план його розповіді; читаючи текст підручника, вони заповнюють порівняльну таблицю або “стрічку часу” новими датами і т.д. Такі основні методи навчання історії, серед яких особливо важливе місце займають методи усного повідомлення знань.

13.1. Методи усного повідомлення історичного матеріалу.

Живе слово вчителя у процесі навчання історії відіграє провідну роль: усний виклад не тільки є джерелом пізнання, а й супроводжує використання інших джерел; за допомогою усного слова здійснюється керівництво пізнавальною діяльністю учнів.

Слово вчителя на уроках історії виконує такі функції:

1. Інформаційну (відтворює цілісні картини минулого і сучасності);
2. Логічну (“веде” учнів від картин і образів історичного минулого до висновків, оцінок, понять, до розуміння закономірностей історичного процесу);
3. Виховну (спонукає самостійно мислити, розвиває патріотичні почуття і моральні якості учнів, розширює їхні інтереси).

П.С.Лейбенгруб зазначав: “Дуже великий виховний вплив живого переконливого слова вчителя, що викладає із захопленням і бажанням пробудити у своїх вихованців самостійну думку і високі патріотичні почуття, розвивати здібності школярів, розширювати їх інтереси”. У реалізації цієї функції усного слова велике значення має моральне обличчя самого вчителя, його переконливість, загальна культура, взаємини з класом.

Перелічені функції тісно пов’язані між собою. Яскраве і переконливе слово вчителя, впливаючи на розум і почуття учнів, надовго зберігається в пам’яті і сприяє міцності історичних знань.

У навчанні історії учнів з порушенням інтелекту роль усного слова незмірно зростає.

Виклад вчителя, його логіка, вміння економічно і точно розпоряджатися своїми словами є прикладом для підлітків, свого роду стереотипом, на основі якого формуються мова і мислення учнів допоміжної школи.

Інші джерела пізнання (друковане слово, наочні посібники) залучаються вчителем історії для створення конкретних уявлень, емоційного впливу, для впорядкування та закріплення у свідомості учнів початкових уявлень; рідше – як самостійне джерело знання.

До методів усного викладу в навчанні історії, що широко застосовуються як у загальноосвітній, так і в допоміжній школі, відносяться: розповідь, опис, пояснення, бесіда. Розглянемо кожен з них окремо.

1. Розповідь у викладанні історії виступає у вигляді розповіді або стисненого повідомлення про історичні події.

“Розповідь – це послідовне сюжетне оповідання про історичні події чи процеси в їхньому розвитку, про конкретні дії народних мас та історичних діячів. У стислому повідомленні міститься тільки інформація про історичну подію”, - сказано в “Методиці викладання історії в середній школі”.

Особливості сюжетної розповіді – динамічність дії, конкретність події та достовірність в описі діючих осіб.

Свого часу К.Д.Ушинський говорив про те, що кожна педагогічна розповідь носить навчальний характер. Така розповідь повинна мати чітко поставлену мету, доводити щось певне, зручно розчленовувати на завершені частини, логічно пов'язані між собою, давати матеріал для обмірковування і зацікавленості, захоплювати своїм змістом. Крім того, історична розповідь повинна давати точну орієнтацію в часі і просторі, викривати шляхом розбору конкретних фактів причини суспільних явищ, взаємин класів і особистостей, які брали участь у подіях, і підводити учнів до розуміння подій, значення результатів тих чи інших змін.

Виникає питання: чи повинен учитель розповідати тільки те, що викладено в підручнику, але й залучати додатковий матеріал? Це важливе питання, особливо для вчителя історії допоміжної (допоміжної) школи, і в методичній літературі по ньому існують різні тлумачення.

Як показує досвід викладання, розповідь на уроці історії в допоміжній школі треба будувати виходячи з підручника, його структури і фактичного матеріалу. Але при цьому не слід забувати, що підручник дає тільки короткий виклад конкретного завдання вчителя полягає в тому, щоб дати більш яскраву, та повну картину історичних подій, згаданих у підручнику, допомогти учням з порушенням інтелекту легше і глибше усвідомити і засвоїти навчальний матеріал.

Для цього вчителю потрібна попередня робота з підручником: переглянути його текст, обдумати, які додатки в нього внести, що має потребу в поясненні, проілюструвати свою розповідь.

Отже, правильне вирішення питання – у творчому і вмілому поєднанні розповіді вчителя з текстом підручника, з його методичною обробкою, спрямованою на розкриття в образах та ідеях основного змісту уроку.

Учитель супроводжує свій виклад наочними посібниками, витягами з документів або художніх творів, використовуючи таким чином, різноманітні методичні прийоми та засоби, допомагаючи учням краще зрозуміти і запам'ятати зміст матеріалу.

Іншим важливим питанням побудови розповіді є його повнота. Розповідь може бути стислою, коли учням повідомляється про історичну подію, і більш детальною (розгорнутою) при створенні в учнів конкретних уявлень про події.

Викладати весь історичний матеріал у формі яскравого художнього оповідання недоцільно: це вимагає часу, а він на уроці обмежений. З іншого боку, це створило б односторонність навчального процесу, який не потребує чорнової роботи учня.

Докладна, розгорнута розповідь на уроках історії в допоміжній школі потрібна в наступних випадках:

- при викладі найбільших історичних подій, вивчення яких має важливе освітньо-виховне значення, і повинна залишити яскравий і глибокий слід у свідомості вчителя (наприклад, розповідь про Полтавську битву або про повстання козаків).

- коли необхідно створювати в учнів змістовні і точні уявлення про нове для них історичне явище (наприклад, немає необхідності барвисто зображати всі селянські хвилювання другої половини XIX ст. в Україні достатньо розповісти про гайдамаків 18ст. в Україні;

- для підведення учнів до необхідних висновків і узагальнень (наприклад, розповідь про головні битви війни 1941-1945рр. повинен допомогти зробити висновок про те, чому ці битви називалися головними.

Основні методичні вимоги, що пред'являються до розповіді вчителя на уроках історії, повинні бути наступними:

- розповідь повинна містити наукові факти, оцінки та узагальнення, матеріал слід відбирати з урахуванням вікових особливостей та пізнавальних можливостей учнів; введення нових історичних термінів і понять необхідно супроводжувати поясненням, порівнюючи їх з уже вивченими. В оповіданні треба дотримуватися хронологічної послідовності, події розкриваються в динаміці історичного розвитку. Таким чином, розповідь повинна поєднувати науковість і доступність у викладі історичного матеріалу;

- розповідь повинна бути емоційною, тому що сухий, монотонний монолог вчителя перетворюється на просту інформацію про історичну подію, що знижує інтерес учнів і не будить їх думку. Шляхами досягнення більшої емоційності викладу може бути: використання принципу наростання дії; введення в розповідь прямої мови героїв; включення опису природи, на тлі якої розгорнулася дія, або типової обстановки, зовнішнього вигляду людей, знарядь праці, озброєння і т.п.;

- мова вчителя повинна бути гучна, чітка, правильна; розповідь повинна вестися в нормальному темпі, із зупинками і виділенням голосом найбільш важливих і драматичних місць;

- за часом розповідь не повинна бути тривалою; на уроках історії в допоміжній школі вона повинна бути розрахована на 10-15 хвилин.

Розповідаючи, вчителю історії слід пам'ятати, що учням з порушенням інтелекту важко самостійно розібратися як в окремих питаннях, так і в темі в цілому, тому їм необхідно надавати допомогу у сприйнятті нового матеріалу. Для цього можна використовувати, наприклад, такі прийоми, як запис плану розповіді на дошці, поєднання розповіді з елементами бесіди; розбір цікавих чи складних питань у ході розповіді; конкретизація деталей події або дій його учасників замість використання загальних фраз. Особливо важливо конкретизувати однорідні події (повстання, війни), діяльність окремих історичних особистостей, щоб уникнути зміщення історичних уявлень в часі, обожнювання вивчених подій.

2. Опис – це послідовний виклад ознак або особливостей історичного явища, його найістотніших ознак, стану, зовнішнього вигляду. На відміну від оповідання, в описі немає сюжету, але є конкретний об'єкт, ознаки якого повідомляються учням. На уроках історії, як у загальноосвітній, так і в допоміжній школі опис є поширеним методом усного викладу. Описуються умови життя людей, їх заняття, побут, знаряддя праці, пам'ятники культури, місця історичних подій і т.п.

Опис може бути картинним і аналітичним.

Картинний опис сприяє створенню образних уявлень про події та явища минулого, використовується він частіше (наприклад, при описі монголо-татарської навали, селянських війн проти поміщиків).

Аналітичний опис застосовується при ознайомленні учнів з предметами побуту, знаряддями праці, політичним управлінням; воно іноді наближається до пояснення (наприклад, так описується пристрій тарана або башту, державне управління в той чи інший час).

Різновид опису – характеристика. На відміну від опису вона включає тільки точно сформульоване перерахування істотних рис і особливостей історичного явища у їх внутрішньому зв'язку. Характеристика може бути короткою і розгорнутою. У виклад матеріалу вона вводиться з метою досліджуваного явища. Так, наприклад, дається характеристика історичного діяча, епохи, економічного стану країни і т.п.

У навчанні історії учнів з порушенням інтелекту важливе місце займають характеристики видатних історичних діячів. Вони допомагають зрозуміти, що історію робили люди, але їх погляди, прагнення і дії були обумовлені конкретною епохою, класовою приналежністю. На прикладі характеристики історичного героя виховуються такі важливі риси і якості особистості учнів, як патріотизм, мужність, справедливість, громадянська позиція і т.д.

Характеристики учасників подій сприяють кращому розумінню самих подій.

3. Пояснення (роз'яснення) – це, як пише О.О.Вагін, “розкриття внутрішніх зв'язків і залежностей, зокрема причинних зв'язків, закономірностей, змісту, сутності і значення історичних явищ. розкриття нових понять, історичних

термінів”. Прикладами пояснення може бути пояснення причин феодальної роздробленості древньої Русі, змісту і значення скасування кріпосного права і т.п.

За допомогою пояснення полегшується розуміння і свідоме засвоєння історичного матеріалу учнями, тим більше в допоміжній школі, де інші питання доводиться пояснювати неодноразово, повертаючись до пройденого матеріалу. О.О.Вагін зазначає: “Там, де стоїть завдання розкрити й обґрунтувати теоретичні висновки, спираючись на розказаний і роз’яснений матеріал, виклад учителя набуває характеру міркування, доказу”.

На уроках історії пояснення використовується як самостійний метод і в поєднанні з розповіддю вчителя виступає в якості прийому. Так, наприклад, пояснюються нові історичні поняття., що зустрічаються в оповіданні (розповідаючи про торговельні та військові походи в Київській Русі, вчитель пояснює, що «волок» – це ділянка суші між двома судноплавними річками, через яку в давнину перетягували судна для продовження плавання; «волочити» – означає тягнути, тягти по землі).

Пояснення використовуються і в тих випадках, коли вчитель дає інструктаж учням з виконання самостійного завдання на уроці або пояснює домашнє завдання.

4. Бесіда є усним методом навчання у формі діалогу. На уроках історії бесіда не може служити методом повідомлення нових знань. Але її роль у навчанні велика; бесіда, вважають методисти, передбачає активну, самостійну участь школярів в обговоренні, осмисленні історичного матеріалу, у поглибленні і розширенні історичних знань, виступає як метод перевірки засвоєння історичного матеріалу, як прийом мобілізації знань, активізації пізнавальної діяльності школярів на уроці.

На уроках історії в допоміжній школі бесіда виконує корекційну функцію, тому що зворотній зв’язок, встановлений під час бесіди з учнями, дозволяє вчителю вчасно побачити проблеми або неточності в знаннях і провести роботу щодо їх усунення.

Бесіда служить методом активного вивчення історичних знань учнями в ході розгляду та розбору наочного або документального матеріалу (бесіда по картині, карті, по експонату, змісту історичного документа).

У бесіді з учнями по матеріалу, викладеному вчителем, у підручнику, або раніше вивченому, легше виявити обсяг і якість знань, правильність або помилковість їх застосування. Бесіда в цих випадках є прекрасним методом перевірки розуміння і засвоєння учнями історичних знань.

Бесіда, завдяки притаманною їй формі діалогу, дає можливість залучити учнів у колективну розумову роботу, завжди є одним із прикладів мобілізації знань, необхідних для більш глибокого засвоєння учнями нового матеріалу. Нарешті, під час бесіди вчитель організовує застосування учнями раніш отриманих знань для аналізу нового матеріалу і для виконання різних пізнавальних завдань. З цих позицій бесіда – незамінний метод навчання історії учнів з порушенням інтелекту. Побудова бесіди, що супроводжує всі етапи уроку, є важким методичним завданням. Дуже ретельно треба

продумувати послідовність і формулювання питань, причому не тільки головних, але і додаткових. Від змісту і характеру питань, від ясності й чіткості їх формулювання в значній мірі залежить успіх бесіди на уроці.

Вимоги до питань бесіди в допоміжній школі наступні:

1. Питання повинні бути доступними, тобто такими, на які учні можуть відповісти на підставі наявних у них знань, а не шляхом випадкової здогадки. (Не можна задавати питання такого типу: “Хто, коли, і куди повів народ?”, маючи на увазі відповідь: “Поп Гапон 9 січня 1905 закликав народ відправитися до Зимового палацу”). Якщо мова йде про знання, отримані раніше. Необхідно попередньо задати додаткове питання, що змушує учнів загадати давно вивчені факти;

2. Питання повинні бути точними і визначеними. Обсяг і зміст їх мають бути суворо окреслені. Наприклад, замість запитання: “Що ви знаєте про Жовтневу революцію?”. Слід спитати: “Як партія керувала підготовкою повстання?”, “Які сили брали участь у штурмі Зимового палацу?”;

3. Питання мають стосуватися суттєвих сторін досліджуваних явищ. Наприклад, у розмові про війну 1941-1945 рр. навряд чи доцільно ставити питання: “Скільки солдат було спочатку в загоні в Червоній Армії. А от питання про роль громадян у партизанському русі, про значення партизанської війни в розгромі німецьких військ спрямовують учнів на аналіз суттєвих сторін цього явища і на його оцінку;

4. Питання має бути дидактично простим, логічно однорідним, повинне ставити перед учнями тільки одне завдання. Не можна ставити здвоєних і строєних питань (тобто питань, що містять в собі кілька завдань, що вимагають дві або три відповіді). Виняток становлять питання на кшталт: “Коли і де сталася подія?”;

5. Недоцільно ставити альтернативні питання, які потребують однозначної відповіді “так” чи “ні”, однак не можна взагалі відмовитися від постановки таких питань, вони часто необхідні як чергова логічна ланка в ланцюзі бесіди. Наприклад: “Чи можна говорити про зміну в положенні селян після скасування кріпосного права?” – “Так”. – “Що ж змінилося?”

6. Необхідно повністю відмовитися від постановки питань підказувального характеру;

7. Питання не повинні бути каверзними, адже завдання вчителя – полегшити учням розбір фактів, допомогти прийти до початкових висновків;

8. Кожне наступне питання має бути пов’язане з попередніми і логічно, і хронологічно;

9. Питання повинні відповідати індивідуальним можливостям учнів.

Однак, вдалим формулювання питань не закінчується підготовка вчителя до проведення бесіди. Важливо продумати зв’язок між питанням, надавши обговоренню ідейну спрямованість, тобто намітити загальний задум бесіди. Цей задум отримає втілення в конспект уроку у вигляді системи питань, що мають на меті вести учнів до все більш глибокого розкриття суті досліджуваних явищ. Зрозуміло, в процесі живої бесіди можуть виникнути питання, не передбачені планом, і хід обговорення може трохи відхилитися

від наміченого вчителем, проте план бесіди, не зв'язуючи вчителя, допомагає йому керувати бесідою, надавши обговоренню чіткість та послідовність.

Вчитель у ході бесіди відіграє активну роль. Він не лише ставить питання, а й направляє відповіді учнів, будить думку, підводить підсумок обговорення.

У практиці викладання історії в допоміжній (допоміжній) школі використовуються такі види бесід:

Вступна бесіда. Проводиться звичайно на початку уроку, має на меті підвести учнів до вивчення нового матеріалу шляхом:

а) мобілізації знань, отриманих на попередньому уроці або ряді попередніх уроків;

б) систематизації та узагальнення цих знань;

в) мобілізації та систематизації знань учнів, отриманих самостійно (на основі життєвого досвіду, читання літератури, газет і т.д.).

Мобілізація знань, необхідних для успішного засвоєння матеріалу уроку, здійснюється не тільки на вступній бесіді, але продовжується в ході викладу нового матеріалу шляхом постановки питань. Виклад ведеться на основі раніше отриманих знань. Наприклад, урок по темі “Голодомор” доцільно почати з вступної бесіди, тому що для участі в ній учнів 9 класу знань недостатньо.

Вступна бесіда може виступати як основний метод проведення вступного уроку, наприклад, за темою “Велика Вітчизняна війна радянського народу”.

Контрольна бесіда. Має на меті перевірку ступеня розуміння викладеного, перевірку знань, результатів виконання самостійної роботи. Контрольна бесіда являє собою один з методів проведення поточного опитування за матеріалом попереднього уроку в тих випадках, коли вчитель ставить за мету перевірити загальну підготовленість класу в цілому і ступінь засвоєння знань учнями. В результаті такого опитування можуть бути виставлені оцінки. Шляхом поєднання перевіркової бесіди з індивідуальним викликом учнів можуть бути проведені спеціальні уроки опитування.

Нарешті, в якості особливого прийому в ході викладу або заключній частині уроку вводиться елемент бесіди з постановкою діагностичних питань, що мають на меті виявити ступінь розуміння учнями викладеного матеріалу. Вони особливо необхідні при вивченні складних питань курсу історії. Прикладами контрольної бесіди можуть служити бесіди за такими темами: “Селяни-кріпаки”, “Насильна колективізація”, “Видатні битви Великої Вітчизняної війни” і т.п.

Узагальнююча бесіда. Це особливий вид бесіди на уроках історії. Її мета – осмислення викладеного або вивченого історичного матеріалу, поглиблення та розширення історичних знань. Шляхом бесіди може бути проведено обговорення з учнями викладених вчителем історичних фактів, їх порівняння і протиставлення, оцінка їх історичного значення, виявлення причинно-наслідкових зв'язків і т.д.

Аналітична узагальнююча бесіда може виступати в якості:

а) методичного прийому в ході викладу нового матеріалу вчителем, коли він попутно ставить перед учнями питання, що вимагають осмислення, аналізу, оцінки факту, що подається, тобто включає елементи бесіди в свою розповідь, пояснення. Так, виклавши суть скасування кріпосного права, учитель ставить запитання: “Чи може це поліпшити становище селян? Чому?”. З’ясувавши. Вчитель продовжує розповідь;

б) одного з методів осмислення інформації, розміщеної на уроці. У цьому випадку бесіду проводять слідом за викладенням матеріалу. Так, розповівши про нашествя монголо-татар на українські землі, вчитель проведе бесіду про причини поразки древньої Русі у цій героїчній боротьбі;

в) основний метод проведення уроку. Методом повторювально-узагальнюючої бесіди проводяться спеціальні уроки з теми, розділу, а також уроки, присвячені розбору історичних документів.

Заключна бесіда. Проводиться в кінці уроку, теми і має ряд завдань: узагальнення, систематизацію та підведення підсумків по матеріалу. вивченому на уроці (по темі), перевірку ступеня розуміння і засвоєння матеріалу, його закріплення. Одним із завдань заключної бесіди може бути підведення учнів до змісту наступного уроку (теми). Так, заключний урок з теми “Визвольна війна під супроводом Богдана Хмельницького” найкраще провести методом розгорнутої бесіди з розбиранням фактичного матеріалу, викладеного на уроках, а також розібрати питання про причини поразки, її уроках і значенні. По ходу бесіди можна робити записи (у вільній формі або в таблиці).

Таким чином, питання являють собою послідовну постановку пізнавальних завдань, спрямованих на активізацію розумової діяльності учнів, пошук відповідей, їх оформлення в мові. У цьому велике корекційне значення бесіди і широко застосовується на уроках історії в допоміжній школі.

Такі методи усного викладу історичного матеріалу.

13.2. Методи роботи з друкованим текстом (письмовими текстами).

Робота з підручником.

Письмові джерела є основними джерелами в тому випадку, коли учні працюють над книгою, документом або газетою. У навчальному процесі використовуються різні друковані тексти, але місце і роль їх у навчанні історії неоднакова.

Учні допоміжної школи до 7 класу, у якому починається вивчення історії, вже мають навички пояснювального читання, отримані в початкових класах (переказ по частинах, складання плану по картинках, з’ясування головної думки тексту, відповіді на питання і т.д.). Ці навички слід закріплювати і при читанні історичних текстів зі значно ускладненим змістом і великим запасом слів.

У пояснювальній записці до програми з історії в допоміжній школі говориться:

“Розповідь учителя необхідно поєднувати з вибіркоvim читанням текстів з навчальної книги, дитячих журналів, книг та інших джерел”.

Підручник вважається одним із засобів активізації пізнавальної діяльності сфери учнів. Деякі можливості реалізації корекційно-дидактичних функцій навчальної книги в допоміжній школі показані в дослідженнях В.С.Лікого, В.С.Луценко, Т.І.Пороцької та ін.

Автори підкреслюють необхідність формування в учнів умінь роботи з книгою. Проте далеко не на всіх уроках вчителями приділяється належна увага такій роботі. Т.Н.Федорова вважає, що з метою подолання недоліків вчителями рекомендується спеціально планувати навчання школярів з порушенням інтелекту прийомом роботи з підручником. Вона пише: “На уроках необхідно звертати увагу не тільки на роботу з текстом навчальної книги, але й її змістом, питаннями і завданнями, ілюстраціями, додатковою літературою”. Ці рекомендації можуть знайти застосування і при навчанні історії в допоміжній школі.

Можна звертатися до підручника для пошуку фрази, дати, доказу, під час читання в особах, для підтвердження будь-якого пункту плану уроку. Не можна тільки всі уроки історії зводити до читання і переказу текстів навчальної книги.

План уроку вчитель складає, виходячи з програми і теми уроку, підбираючи різноманітні методи, в тому числі і роботу з текстом підручника безпосередньо на уроці. Методичні рекомендації Т.С.Голубєвої і Л.С.Геллерштейна для вчителів загальноосвітньої школи, які викладають початковий курс історії, можуть бути використані і вчителями історії спеціальних (допоміжних) шкіл.

На одному з вступних уроків до курсу історії вчитель повинен ознайомити школярів з підручником і навчити роботі з ним. Важливо, щоб учні не тільки читали текст параграфу з теми, що вивчається, але й використовували весь методичний апарат підручника: зміст, наочність, додаткові тексти. Питання та завдання, історичний словничок.

Програма з історії орієнтує вчителя на формування в учнів таких умінь роботи з навчальною книгою, як уміння:

- користуватися підручником, орієнтуватися в тексті, ілюстраціях підручника;
  - переказувати історичний матеріал з опорою на наочність за заздалегідь складеним планом;
  - співвідносити зміст ілюстративного матеріалу з текстом підручника;
  - переказувати зміст матеріалу, що вивчається близько до тексту;
  - виділяти головну думку в уривку історичної статті;
  - оцінювати відповідь учня, доповнити його, користуючись підручником і картою
- Привчаючи учнів з перших уроків історії користуватися підручником для отримання знань про минуле і сьогоденне життя людей, треба ретельно стежити, щоб учень міг прочитати історичний текст з повним

розумінням кожної думки, кожного виразу. Читанню обов'язково передують пояснення вчителя, в якому він, коли розповідав зміст статті, визначав завдання даної частини уроку, ставив питання, відповіді на які допоможе друковане слово, і роз'яснював усі незрозумілі слова і вирази, залучаючи наочні засоби, роблячи записи на дошці.

У навчальній книзі з історії поміщені тексти різного характеру і служать різним цілям. Оповідання про перебіг подій допомагають уявити історичну обстановку, відчувати настрій дійових осіб. Іноді в такий текст вводиться пряма мова, діалог, оцінка.

Зовсім з іншою метою використовується діловий текст: пояснення, висновки, довідки, де ясно і точно розкривається зміст. Такі уривки корисно давати учням читати вголос або про себе в ході викладу того чи іншого пункту плану уроку.

Таке поєднання роботи з текстами різного характеру (розповіді і пояснення) полегшує учням допоміжної школи засвоєння історичного матеріалу.

Крім основного тексту в навчальній книзі є допоміжний текст: підзаголовки, питання і завдання до розповідей і для повторення теми, підписи під малюнками. Всі ці тексти, виділені особливим шрифтом, вимагають спеціального вивчення вчителем під час підготовки до уроку, вони можуть бути використані для спеціальних завдань учням під час класної роботи і для домашньої роботи.

Запитання і завдання сприяють організації пізнавальної діяльності школярів. Вони носять різноманітний характер, часто вимагають самостійних суджень, зіставлень. Пояснення нових слів, (наприклад: "Випиши з тексту розповіді нові для тебе слова, знайди їх пояснення"), використання різних джерел для підготовки відповіді, наприклад: "На основі тексту та ілюстрацій підручника розкажи про заняття слов'ян".

Якщо учні (особливо на початку вивчення курсу історії) не можуть самостійно виконати подібні завдання, слід разом з ними прочитати питання, знайти в тексті фразу, де є відповідь, переказати його, розглянути малюнок і т.д.

Словникова робота з опорою на підручник займає велике місце на уроці історії. Не тільки учитель пояснює нові терміни-поняття, важкі слова і вирази, а й пропонує подібного роду завдання учням для самостійної роботи. Відсутність запасу історичних термінів, ускладненість мовного вираження вражень від дітей вимагають уважного читання кожного нового слова, складання фраз із включенням нових термінів. Словникова робота допомагає домогтися чіткості уявлень, є основою для корекції мовлення.

Особливу увагу слід звернути на підписи до ілюстрацій. Їх слід використовувати для пояснення ілюстрацій, часом важкодоступних для самостійної роботи школярів з порушенням інтелекту. У ході уроку під керівництвом вчителя і після його пояснення ілюстрацій, часом важкодоступних для самостійної роботи школярів з порушенням інтелекту. У

ході уроку під керівництвом вчителя і після його пояснення учні можуть встановити зв'язок між текстом і зображенням.

На вступних уроках до нової теми завжди варто звертатися до змісту. Прочитавши заголовок розділу, наприклад, “Наші предки в далекому минулому”, і гортаючи сторінки, будемо пояснювати: ми дізнаємось про життя і заняття наших предків з VI до XII ст.(показуємо на “стрічці часу”). Можливе звернення до змісту і на поточних уроках і особливо на повторювально узагальнюючих, щоб уточнити хронологічні рамки, основні відмінності або риси епохи.

Робота з історичним документом.

Історія – наука, заснована на використанні документів як одного з джерел про життя людей у минулому. Серед джерел історичних знань документи мають особливе значення, тому що є безпосередніми пам'ятниками минулого і через це мають переконливість і доказовість. “Документ дозволяє відчувати колорит епохи, допомагає створити яскраві образи минулого, умови для розвитку уяви школярів, зменшує можливість модернізації окремих подій”.

У методичній літературі розкрито значення документа як засобу конкретизації навчального матеріалу (М.В.Андріївська, В.Г.Карцев, О.О.Вагін), показані прийоми роботи з джерелами (.З.А.Гризько), висвітлено питання про роль документа в підвищенні пізнавальної самостійності учнів (І.Я.Лернер, Н.Г.Дайра).

Документ вимагає аналізу змісту, узагальнення отриманих відомостей, їх оцінки. Робота з документами вчить школярів мислити, міркувати, витягувати інформацію. Документи допомагають засвоїти важливі факти, поняття, закономірності суспільного розвитку.

Історичний документ розглядається як допоміжний засіб навчання до основного джерела знань – підручника, як засобу конкретизації навчального матеріалу. Методика роботи з документальним матеріалом передбачає його включення в урок та організацію роботи учнів над текстом документів.

У загальноосвітній школі робота над історичним документом проводиться постійно, тому що документальний матеріал міститься у підручниках після текстів параграфів, доповнюючи їх зміст.

Історичні документи, подані в підручниках, відображають найважливіші проблеми історичного розвитку: соціально-економічний стан країни, внутрішню і зовнішню політику держави, громадський та революційний рух і т.д. До таких документів відносяться уривки з літописів, мемуарів, статей законів, а також творів усної народної творчості, літературних творів і т.п.

Маленькі уривки з історичних документів служать ілюстрацією до слів підручника. Вони обов'язково читаються і розбираються на уроці. Чим більш ранній за часом написання документ, тим більшої роботи він вимагає, зокрема необхідна словникова робота, без якої учні з порушенням інтелекту просто не зрозуміють наведений у підручнику уривок.

Таким чином, на відміну від загальноосвітньої школи, в процесі вивчення історії в старших класах допоміжної школи не планується самостійна робота учнів з документальними джерелами, що вимагає глибокого аналізу, узагальнення, оцінки змісту документа.

Не тільки порушення пізнавальної діяльності учнів допоміжної школи не дозволяють проводити таку роботу на уроці або при виконанні домашніх завдань, але й відсутність документального матеріалу, що доповнює підручники з історії для допоміжної школи.

Найчастіше учитель сам використовує історичні документи, включаючи їх у свою розповідь за темою уроку, попередньо переробивши і спростивши зміст, намітивши словникову роботу. Історичний документ включається до викладення матеріалу вчителем з метою його конкретизації, емоційного впливу. Але уривок з документа повинен бути невеликим, простим і зрозумілим для учнів, повинен викликати у них інтерес до досліджуваного матеріалу. З цією метою вчитель може звернутися до хрестоматії з історії, виданої для загальноосвітньої школи, підбираючи для своїх уроків необхідний матеріал.

Так, наприклад, на уроці з теми “Будівництво перших п’ятирічок” учитель в ході своєї розповіді може зачитати уривок із спогадів Г.О.Осипова, який працював інженером на будівництві Магнітогорського металургійного комбінату: “Початок будівництва був важким, майже відсутні були механізми. В хмарах пилу працювали тисячі людей, коні і навіть ... верблюди. А які були професії, сьогодні таких на будівництві вже не зустрінеш – шорники, конюхи, бондарі... Усе будувалося за допомогою лісів, навіть невеликі двоповерхові будинки. Під навантаження до першого екскаватора на будівництві греблі подавали вози, запряжені кіньми. І машиніст стримував міць машини, щоб не розчавити грабарки надмірним тягарем...”

Включення документального матеріалу в розповідь учителя активізує сприйняття, мислення і викликає емоційний відгук учнів з порушенням інтелекту. Фрагменти документа нерідко справляють велике враження і добре запам’ятовуються, виступаючи в подальшому в якості точок опори в завершальній бесіді. Але історичний документ може залучатися і з метою підвищення доказовості, переконливості розповіді вчителя, щоб підтвердити зроблені висновки.

Робота з періодичною пресою.

У процесі навчання історії учні допоміжної школи вчать працювати також і з періодичною пресою як джерелом знань, необхідним при вивченні подій, явищ минулого і сьогодення. Починаючи з 7 класу, вчитель вводить в урок історичний матеріал, підібраний з газет і журналів, який доповнює відомості, що містяться в підручнику. Але найбільшу роль періодична преса відіграє в 9 класі при вивченні сучасного періоду розвитку України, даючи учням можливість повніше представити події, що відбуваються в соціально-економічному, політичному і культурному житті країни, тим більше що ні

програма, ні підручник не в змозі відобразити те, що відбувається безпосередньо в даний час.

У газетах часто друкуються історичні документи у зв'язку з датами знаменних подій. Так, наприклад, щорічно до Дня Перемоги в газетах дається хроніка подій Великої Вітчизняної війни, публікуються раніше невідомі документи, спогади учасників війни, що доповнюють картину тих років. Разом з тим простежується зв'язок далеких подій з сьогоденням (наша пам'ять про війну, доля ветеранів війни). Цей зв'язок поколінь, зв'язок минулого і сьогодення важливо показати учням.

На сторінках газет і журналів часто публікуються матеріали про видатних політичних діячів України, діячів культури. Імена відомих співвітчизників. Їх біографії доповнять шкільний курс історії.

Особливий розділ в місцевій періодичній пресі становить краєзнавчий матеріал, що висвітлює сторінки далекого і недавнього минулого краю, міста: культурно-історична спадщина, сучасний розвиток.

Але найбільша увага в процесі приділяється поточним подіям в країні, які ще не встигли отримати освітлення в підручнику. Учнів допоміжної (допоміжної) школи необхідно знайомити з тим, що зараз відбувається в нашій країні і в світі. Вчити знаходити інформацію та аналізувати її самостійно.

Робота учнів допоміжної школи з газетою може бути організована вчителем історії в такий спосіб:

- знайомство з рубриками, розташуванням матеріалу на газетних шпальтах;
- читання на уроці заміток і статей, підібраних вчителем, колективне їх обговорення та оцінка учнями подій, діячів, вираження свого ставлення до них;
- самостійний підбір газетного матеріалу учнями; підготовка повідомлень на основі прочитаного.
- Учням, що слабо встигають, вчитель сам може пропонувати газетні замітки, доступні за обсягом та змістом. Якщо учні не в змозі усно розповісти, про що прочитали, вони можуть підкреслити саме основне в замітці.

У процесі виконання завдань, пов'язаних з пошуком і вивченням необхідного матеріалу періодичної преси, розвивається активність і самостійність, розумова й мовна діяльність школярів, розширюється кругозір, збагачується їх суспільно-історичні уявлення.

Таким чином, використання в процесі навчання історії матеріалів періодичної преси буде сприяти соціальній адаптації учнів допоміжної школи.

Використання художньої літератури у викладанні історії.

Художня література – важливе джерело ознайомлення учнів з історичним минулим. Твори історичної тематики залучаються вчителем на уроках, в позакласній роботі з предмету, рекомендуються вчителем для самостійного читання. Значення художньої літератури у навчанні історії учнів з порушенням інтелекту полягає в наступному:

1. Художні образи підвищують наочність викладу матеріалу вчителем;
2. Сприяють конкретизації навчального матеріалу;
3. Допмагають формуванню уявлень про минуле;
4. Сприяють кращому запам'ятовуванню навчального матеріалу;
5. Підвищують емоційний вплив розповіді вчителя на учнів;
6. Виховують певне ставлення учнів до подій і героїв.

Підбираючи уривок з художнього твору для уроку історії в допоміжній школі, вчитель завжди повинен пам'ятати про те, щоб не перевантажити свій виклад літературними образами, які повинні тільки допомагати пізнанню історичного минулого, вирішуючи тим самим освітньо-виховні завдання уроку.

Введення літературних образів у розповідь учителя здійснюється тими ж прийомами, які використовуються при роботі з документом або художнім текстом, наведеним у підручнику історії.

Вчитель обов'язково рекомендує учням літературу для позакласного читання з історії перед вивченням нової теми, в процесі вивчення або після її проходження. В умовах допоміжної школи доцільніше робити це на ступному уроці за новою темою, приурочивши до нього виставку рекомендованих книг. Результатам позакласного читання може бути присвячений спеціальний урок історичних читань, до якого учні готують повідомлення про прочитані книги, пишуть відгуки або твори, виконують малюнки за змістом прочитаних книг.

Поряд з додатковим читанням школярі можуть підбирати прислів'я та приказки з різних тем курсу історії, пояснюючи їх зміст і зв'язок з досліджуваним матеріалом. Так, наприклад, на одному зі вступних уроків за темою "Наша Батьківщина – Україна" вчитель просить школярів згадати прислів'я та приказки про Батьківщину (продовживши підбір при виконанні домашнього завдання). Ось деякі з них: "Жити – Батьківщині служити", "Для Батьківщини своєї ні сил, ні життя не шкодує", "Бережи землю рідну, як матір улюблену", "Батьківщина – мати, умій за неї постояти", "Хто за праве діло стоїть, той завжди перемаже".

Така робота сприятиме кращому розумінню історичного та літературного матеріалу, вихованню інтересу до предмету, а також корекції мислення, пам'яті, мовлення учнів.

Таким чином, різноманітні методи роботи з друкованими текстами знайдуть своє застосування в навчанні історії школярів з порушенням інтелекту при наявній обмеженості і специфіці цієї роботи.

13.3. Методи наочного навчання історії

Наочним називається таке навчання, при якому уявлення і поняття формуються в учнів на основі безпосереднього сприйняття досліджуваних явищ або за допомогою їх зображень.

У загальній та допоміжній методичній літературі неодноразово відзначалося значення образного викладання історії, тому що минуле не можна по-справжньому пізнати і зрозуміти, не представляючи його

візуально. Питання використання наочних засобів у навчанні історії в загальноосвітній школі розглядалися в роботах О.О.Вагіна, І.В.Гітис, Н.В.Гори, В.Г.Карцова, Д.М.Никифорова та ін; цим же питанням стосовно допоміжної (допоміжної) школи приділяли увагу О.Г.Зоріна, Б.П.Пузанов, Ж.І.Шиф, І.Б.Шулятікова.

Принцип наочності – один з найважливіших принципів навчання в допоміжній школі, значення якого не знижується при вивченні курсу історії в старших класах. Створення в учнів з порушенням інтелекту конкретних уявлень необхідне не тільки при вивченні минулого, але й сучасності. Б.П.Пузанов зазначав: “Роль наочності при вивченні історичного і суспільствознавчого матеріалу важко переоцінити, враховуючи особливості пізнавальної діяльності розумово відсталого учня і специфіку історичних та суспільствознавчих знань: досить високий рівень абстракції більшості історичних та суспільствознавчих понять, відсутність у навколишній дійсності аналогів більшості історичних понять, неможливість опори на особистий досвід учнів при формуванні більшості історичних та суспільствознавчих понять”.

Мислення учнів допоміжної школи вимагає образності та конкретності сприйманого матеріалу. Учитель не може спиратися на особистий досвід учнів, на безпосереднє спостереження. І якщо на уроках історії не буде “образів минулого”, то у відповідях учнів з’являться “залізні дороги у слов’ян”, “гвинтівки у стрільців”, “сараї замість хат у селян-кріпаків”.

Наочність збагачує образне мислення, забезпечує міцність знань, розвиває спостережливість, уяву, мову, впливає на учнів, формує їхні естетичні уподобання. Наочні образи є основою для формування уявлень і понять. Звичайно, роль наочності в розумовій діяльності в міру дорослішання учнів знижується, але в умовах допоміжної школи не усувається повністю. У навчанні історії учнів з порушенням інтелекту методи наочного навчання широко застосовуються поряд зі словесними. Тим самим учитель вносить у навчання живе споглядання, що є висхідним ступенем пізнання.

У навчальній історії і в загальноосвітній, і в допоміжній школах використовуються різноманітні наочні засоби, тому існують різні їх класифікації. Але більшість методистів виділяють три групи наочних засобів навчання: предметну, образотворчу, умовно-графічну. О.О.Вагін виділяє також внутрішню наочність, під якою має на увазі опору вчителя при викладі матеріалу на готові образи, сприйняті школярами раніше.

Проте, у кожного учня уявлення індивідуальні і залежать від його особистого досвіду і здібностей. В учнів з порушенням інтелекту є невідповідність уявлень (нечіткість, неточність, спотворення). Подоланню цих недоліків багато в чому сприяє використання в навчанні предметної, образотворчої і умовно-графічної наочності.

Предметна наочність має особливу пізнавальну цінність, передбачає безпосереднє сприйняття справжніх речових пам’яток історичного минулого та його матеріальних слідів. Вона включає архітектурні пам’ятники (Софійський собор у Києві), пам’ятні місця історичних подій (Меморіал

Великої Вітчизняної війни у Києві), знаряддя праці, предмети побуту, транспортні засоби, зброя, витвори мистецтва і т.п.

Демонстрація предметної наочності не є провідним методом повсякденних уроків історії як в загальноосвітній школі, так і в допоміжній школі, оскільки з одного боку, небагато пам'яток дійшло до нас у незмінному вигляді, а з іншого боку, вони все одно не можуть бути об'єктом безпосереднього сприйняття для більшості учнів. Речові пам'ятки музейних експозицій більш доступні для використання в навчальному процесі. З цією метою вчителі історії планують проведення навальних екскурсій в музеях (історико-краєзнавчих, мистецьких, меморіальних і т.д.).

“Зображувальна наочність передбачає використання науково обґрунтованих реконструкцій архітектурних пам'яток, предметів праці та побуту, художніх композицій”, зазначено в “Методиці викладання історії в середній школі”. Зображувальна наочність, яка використовується на уроках історії, представлена різними макетами, моделями, малюнками, фотографіями, навчальними картинками, кінофільмами.

Образотворчі засоби в наочному навчанні посідають чільне місце, їх роль особливо зростає в умовах допоміжної (допоміжної) школи. Як відзначав Б.П.Пузанов: “Знаряддя праці різних епох, зовнішній вигляд людей, їх житла – все це вчитель описує за допомогою показу зображень цих предметів. Скільки б ми не говорили про борони-суковатки або гончарний круг, розумово відсталі не будуть уявляти собі ці середньовічні знаряддя праці, поки не побачать їх зображення на картині або у вигляді схематичного малюнка на дошці, або у вигляді найпростішої моделі, або макета”.

Умовно-графічна наочність відображає суть історичних явищ, їх взаємозв'язок і динаміку мовою умовних знаків. Вона представлена картами, схемами, планами, діаграмами і графіками. При використанні умовно-графічної наочності на уроках історії в допоміжній школі виникають складнощі, пов'язані з тим, що конкретність мислення учнів з порушенням інтелекту не завжди дозволяє їм правильно переробити інформацію, представлену в умовній формі, і використовувати її як джерело історичних знань.

На уроках історії в допоміжній школі використовуються такі ж наочні посібники, як і в загальноосвітній школі, але вчитель має встановити, що з цих посібників слід взяти, а що видозмінити і простити. Критеріями відбору є, перш за все, достовірність зображення і доступність для сприйняття учнями. Так, на уроках історії в 7-8 класах переважає образотворча наочність, рідше буває представлений на уроці сам предмет, але на навчальних екскурсіях це можна компенсувати. У 9 класі зростає роль умовно-графічної наочності, але все одно вона використовується не так широко, як у загальноосвітній.

Демонстрація зорової та звукової наочності за допомогою технічних засобів навчання знаходить широке застосування на уроках історії, але при навчанні учнів з порушенням інтелекту методика роботи змінюється.

Вчитель підбирає наочні посібники на весь навчальний рік, розподіляє їх по класах і темах.

- Застосовувана на уроках історії наочність повинна відповідати таким вимогам:

- доступність сюжету;
- достовірність змісту;
- достатній формат для фронтальної роботи;
- барвистість і яскравість зображення;
- відповідність змісту досліджуваного матеріалу;
- акуратність і естетичність саморобних наочних посібників;
- дозування наочних посібників, щоб урок не був ними перенасичений;
- час демонстрації наочного приладдя (посібник має з'являтися в потрібний момент уроку і забиратися після завершення роботи по ньому).

Прийоми роботи з навчальною картиною на уроках історії.

Серед засобів образотворчої наочності у викладанні історії велике місце займають картини на історичні теми, що дають цілісне, конкретне і яскраве уявлення про історичне явище, подію, героя. До навчальних картин належать наочні посібники, спеціально створені художниками до певних тем шкільного курсу історії. Ці картини відповідають віковим учнів і відображають істотні явища чи події минулого, вони прості за композицією. На уроках історії можуть використовуватися і художні твори історичного живопису, створені художниками як твори мистецтва певного жанру. Такі картини вчитель допоміжної школи ретельно відбирає, хоча частина з них входять в серію навчальних картин.

Історичні картини, що використовуються в школі, розрізняються характером сюжету.

О.О.Вагін виділяє чотири групи історичних картин.

1. Подієві картини відображають важливі події, неповторні факти громадського життя, військового минулого, класової боротьби (“Переяславська Рада” та інші).
2. Типологічні картини відображають явища, типові для певної історичної епохи, багаторазово повторюються (“полюддя”, “партизани”).
3. Історичні пейзажі – це зображення стародавніх міст, споруд, архітектурних пам’ятників і ансамблів (“Софійський собор у Києві”).
4. Історичні портрети передають образи типових уявлень суспільних груп і класів, видатних історичних діячів (“Богдан Хмельницький”, “Петро Могила”).

При навчанні учнів допоміжної (допоміжної) школи найбільший ефект від використання історичних картин досягається при їх оптимальному поєднанні з живим словом вчителя (розповідним або описовим розповіддю, бесідою). На уроці використовується, як правило, одна картина, рідше – дві, якщо вони допомагають краще пізнати подію, явище, показавши їх з різних боків.

При підготовці до уроку вчитель, перш за все, враховує роль історичної картини в поясненні теми уроку. Залежно від цього обираються і методи роботи з нею.

Подієва картина найчастіше використовується вчителем як основа для побудови яскравої сюжетної розповіді, а зможе більш глибоко розкрити драматизм і динаміку зображеної події. Заміна розповіді бесідою з подієвою картини знижує емоційний тонус, його освітній та виховний ефект. Іноді зміст картини взагалі неможливо розкрити методом бесіди, тому що для цього учні повинні володіти певним запасом історичних знань.

Типологічні картини дають багатий матеріал для розгорнутої бесіди з учнями, що допомагає їм самостійно отримувати знання (можлива розповідь вчителя з опорою на картину). Так, наприклад по картині “Полюддя” учні, керуючись питаннями вчителя, з’ясовують: хто збирав данину; в який час року князь виїжджав за даниною; чим ще він займався під час об’їзду півладного населення; чим платили данину, куди і на чому її вивозили; навіщо при зборі данини князю потрібна була дружина.

Таким чином, використовуючи сюжетну (подієву або типологічну) картину на уроці, вчитель не тільки формує історичні уявлення й поняття, а й вчить школярів підходити до картини як до джерела історичних знань. Для цього необхідно в ході уроку підготувати учнів до сприйняття картини, дати їм можливість сприйняти картину в цілому і тільки після цього організувати її детальний розгляд. “читання” і, нарешті, “тлумачення”.

Рекомендації з використання картин не тільки на поточних уроках історії в допоміжній школі, але і при повторенні всього пройденого матеріалу по темі, в кінці чверті та наприкінці навчального року дані в роботі І.Б.Шулятикової. Вона вважає, що демонстрація майже всіх картин з кожної теми програми допомагає учням при повторенні і закріпленні матеріалу; їм подобається дізнаватися про ті історичні особи, життя і діяльність яких вони вивчали. Ці роботи допомагають пригадати пройдене, і учні відчують упевненість у своїх силах. У такому підході полягає корекційна спрямованість процесу навчання історії в допоміжній школі.

Історичний краєвид краще за все поєднується з описом і поясненням учителя. Залежно від демонстрованого об’єкта може бути використаний аналітичний або картинний опис. При розгляді пам’яток культури використовувати картинний опис.

Історичний портрет займає велике місце в засобах наочності. Він необхідний при вивченні історико-біографічних відомостей. Портрет конкретизує образ історичного діяча, відбиває риси його особистості, передає особливості епохи (через костюм, зачіску, обстановку і т.п.).

Портрети діляться на сюжетні (портрет включений в сюжетну або побутову композицію, групові (дозволяють розкрити соціальні відносини, класову приналежність), індивідуальні, або героїчні (зображений один герой, переданий не лише його зовнішній вигляд, а й внутрішній світ. Прийомами роботи з портретами є характеристика, розповідь про життя і діяльність

історичної особи, звернення до спогадів людей, які особисто знали людину, портрет якого демонструється на уроці.

Отже, різним видам історичних картин, які використовуються на уроках, відповідає і розмаїття прийомів роботи з ними. Не тільки учитель будує свій виклад з опорою на історичні картини, але, застосовуючи їх. Він намагається активізувати пізнавальні процеси учнів. Говорячи про специфіку роботи по картині в старших класах допоміжної школи. А.Н.Грабов вважав, що, “продемонструвавши картину, поставивши низку питань, вчитель домагається того, що діти осмислюють зміст її, а потім синтезують матеріал аналізу в назві картини, затим вчитель пропонує придумати оповідання, в якому б розповідалися події, попередні або наступні. Можна одній групі учнів дати придумати розповідь про події попередніх, іншим описати епізод картини, третій дати події наступні.

Прийоми роботи з ілюстраціями підручника.

Ілюстрації підручника органічно входять в його зміст, створюючи конкретний зоровий образ історичних фактів. Розглядаючи підручник як джерело знань, учням необхідно враховувати інформацію, яку містять ілюстрації. Вчитель повинен продумати знання із застосуванням ілюстрацій при роботі школярів з підручником на уроці та вдома. У допоміжній школі основна робота з ілюстраціями ведеться на уроці. У підручнику “Оповідання з рідної історії” ілюстрації дані до кожного параграфу і працювати з ними учням з порушенням інтелекту зручніше, ніж з навчальними картинками, тому що по малюнку в підручнику легше розібратися у всіх деталях.

Ілюстрації підручника історії різноманітні. До них відносяться малюнки окремих предметів, зображення архітектурних пам'яток, репродукції творів мистецтва, сюжетні й побутові композиції, портрети, плакати, документальні фотографії. Жодна ілюстрація, що відноситься до теми уроку. Не повинна залишитися не розібраною, тому що самі учні забувають до них звернутися.

Обов'язкова вимога в роботі з ілюстраціями – співвідношення їх з текстом підручника. Вчитель може запропонувати учням завдання: визначити, що зображено на ілюстрації, знайти опис у тексті і порівняти з зображенням; знайти, що нове можна дізнатися з ілюстрації. Учні допоміжної школи також повинні вміти описувати ілюстрацію або розповісти про зображену на ній подію. Необхідно звернути увагу на назви ілюстрацій, текст під ними, що доповнює основний текст параграфа.

Прийоми роботи з умовно-графічною наочністю.

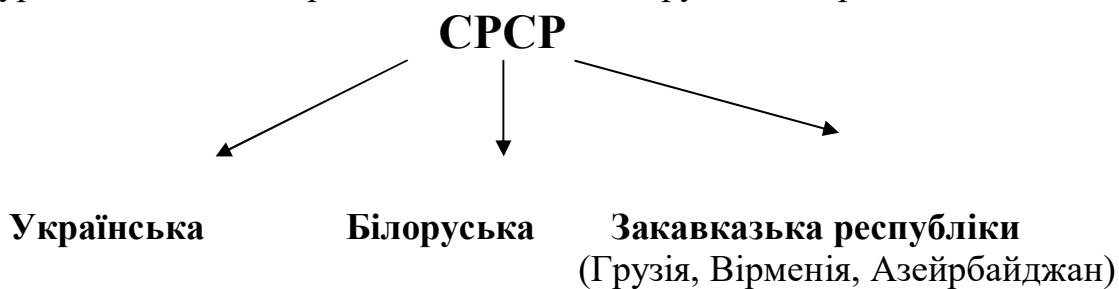
В “Методиці викладання історії в середній школі” зазначається, що “умовно-графічні посібники створюють у школярів символічні образи. Відображаючи кількісні та якісні сторони історичного процесу, істотні ознаки суспільних явищ, тенденції їх розвитку, відіграють істотну роль у встановленні причинно-наслідкових зв'язків і понять”. До умовно-графічних посібників відносяться графіки, діаграми. В силу притаманних їм специфічних особливостей ці помічники рідко використовуються на уроках

історії в допоміжній школі і в основному в 9 класі. Учні з порушенням інтелекту не завжди розуміють мову цифр, не пов'язують цифровий матеріал – соціально-економічними процесами. Спрощені варіанти такої наочності залучаються іноді для ілюстрацій окремих положень досліджуваного матеріалу.

У навчанні історії як у загальноосвітній, так і в допоміжній школах широко застосовується схематичний малюнок (схема битви, політичного устрою, економічних зв'язків і т.д.). Поряд зі схемами підручника залучаються і підготовлені заздалегідь на плакатах або відтворювані крейдою на дошці безпосередньо на уроці. Учням допоміжної школи більш доступний малюнок на дошці, що виникає в міру викладу матеріалу вчителем, що забезпечує одночасність сприйняття слова і образу, що показує явище чи подію в динаміці і це полегшує розуміння історичного матеріалу. В кінці уроку, закріплюючи пройдене, учні самі малюють в зошити, копіюючи малюнок вчителя або підручника. Таким чином, малювання на класній дошці є одним з методів корекції, тому що залучає учня до активного сприйняття і розбору матеріалу, розвиває спостережливість, інтерес до історії (допоміжної).

Наведемо приклад використання схематичного малюнка на дошці, на уроці за темою “Народження СРСР”, 30 грудня 1922р

Пояснюючи причини об'єднання радянських республік в єдину союзню державу, учитель розповідає про прийняття Договору про утворення СРСР від 30 грудня 1922р. на Першому Всесоюзному з'їзді Рад і називає республіки, які увійшли до його складу. Одночасно з поясненням на дошці малюється схема.

Схематичні малюнки можуть супроводжувати і усні відповіді учнів на уроках, полегшуючи відтворення знань.

Поряд з малюнками на дошці при поясненні подій або процесів використовуються аплікації, видані типографським засобом або саморобні. Їх застосування “оживляє” схематичний малюнок, краще ілюструє розповідь учителя, розвиває уявлення учнів.

Прикладами вдалого поєднання малюнка на дошці і аплікацій можуть служити малюнки до уроків за темами: “У слов'янському селищі” (план селища).

До схематичних наочних посібників відносяться карти. Карти-схеми. Плани місцевості і т.д. В основному вони використовуються для формування просторових уявлень, але інша їх функція полягає у розкритті зв'язку між

історичними подіями, явищами, їх динамікою і сутністю. Наприклад, картка “Зростання території держави в давнину” показує динаміку цього процесу.

Методика роботи із зазначеними схематичними посібниками представлена в розділі, який розкриває питання формування просторових уявлень учнів в курсі історії.

Застосування технічних засобів у навчанні історії.

Технічні засоби навчання (ТЗН) підсилюють яскравість, емоційність, динамічність навчання, стимулюють уяву і мислення учнів, тому їх використання необхідне не тільки в загальноосвітній, але і в допоміжній школах. До ТЗН з історії належать статистичні екранні посібники (діафільми, діапозитиви, кодопозитиви), кінофільми, радіо і звукозапису, телепередачі, відеофільми, а також апаратура, за допомогою якої можна їх демонструвати. Учитель завжди повинен пам’ятати, що ніякі технічні засоби не замінять його у навчальному процесі, особливо якщо цей процес здійснюється в допоміжній школі.

На уроках історії в допоміжній школі вчитель може застосовувати ті ж самі технічні засоби, що і в загальноосвітній школі, але завжди дбаючи про доступність їх змісту для учнів, відповідності програмі та дозування на уроці.

Діафільми і діапозитиви - найбільш поширений засіб екранної наочності. Серії діапозитивів і діафільмів є майже по всіх темах. Їх зручно використовувати, тому що можна відібрати необхідні кадри і визначити послідовність пред’явлення, що абсолютно необхідно проробляти при підготовці до уроків у допоміжній школі. Програмний матеріал кожного уроку відрізняється невеликим обсягом, і це повинен враховувати учитель, підбираючи всього кілька потрібних кадрів з цілої серії. З опорою на кадри діапозитивів і діафільмів учитель може вести розповідь, пояснення, аналітичну бесіду. Тексти до кадрів він може використати на свій розсуд: читати його повністю, дати у своєму короткому переказі, взагалі прибрати, замінивши питаннями до учнів.

Все ширше в практику і загальноосвітньої, і допоміжної шкіл входить кодоскоп (графопроектор) – прилад настільного типу, що дозволяє проектувати транспаранти (малюнки, схеми, графіки тощо), виконані задалегідь на прозорому матеріалі (плівці, склі) або виконувати безпосередньо в ході уроку. Кілька транспарантів, поетапно відтворюють малюнок, схему, діаграму шляхом послідовного накладення один на одного, роблять зображення динамічніше, дозволяють показати зміну, розвиток історичних явищ. Демонстрація за допомогою кодоскопу не вимагає затемнення, тому можна одночасно працювати з іншими засобами наочності, вести записи в зошитах. робота з кодоскопом на уроках історії в допоміжній школі докладно описана Б.П.Пуза новим.

Навчальний кінофільм – найбільш дієвий засіб наочного навчання історії, виразне і вражаюче: дає живе зображення подій, дозволяє показати історичне явище в динаміці і властивому йому драматизмі. Таким чином. Навчальними кінофільмами забезпечується елемент живого споглядання історичного минулого.

Особливо обережно до використання кінофільмів повинен підходити вчитель історії допоміжної школи, з огляду на своєрідність програми з предмету для шкіл та особливості пізнавальної діяльності своїх учнів. В умовах спеціального навчання не проводяться окремі кіно уроки, доцільно включати фрагменти навчального кіно в поточні уроки. Методика демонстрації кіно-фрагменту може бути представлена таким чином:

1. Попередній перегляд кінофільму вчителем, відбір фрагменту (частини), потрібного для майбутнього уроку;
2. Підготовка питань для учнів, на які вони повинні відповісти після перегляду кінофрагменту (запис на дошці, в зошитах);
3. Вступне слово вчителя, націлюючи на перегляд, короткий виклад змісту кіно фрагменту;
4. Демонстрація кінофільму (по ходу перегляду можливі коментарі, що фіксують увагу учнів на головному);
5. Бесіда після перегляду з питань, даних попередньо;
6. Узагальнення змісту кінофрагменту;
7. Включення матеріалу кінофільму в домашнє завдання (відповіді на запитання, складання оповідання, твір, виконання малюнків і т.п.).

Використання звукозаписів на уроках історії дозволяє ввести музичний, пісенний супровід досліджуваного матеріалу, почути живі голоси історичних діячів, відомих поетів, письменників, артистів. Значення звукозапису полягає перш за все в емоційному впливі на учнів, прилучення їх до історичної науки (звучать історичні документи), літератури (уривки з художньої історичної літератури). Іноді прослуховування грамзаписів, магнітних записів поєднується з показом історичних картин, портретів.

Для допоміжної школи не розроблені відповідні теле і радіопередачі за курсом історії. Але вчитель може ряд потрібних передач записати на аудіо відеокасету для використання з навчальною метою. Крім того, на сучасному етапі створено багато прекрасних відеофільмів, особливо з культурно-історичної (і краєзнавчої, зокрема) тематики. Вони можуть знайти застосування і в навчально-виховній роботі з історії з учнями допоміжної(допоміжної) школи.

Таким чином, при грамотному підході до відбору різноманітних методів навчання історії, їх комплексному використанні з урахуванням специфіки контингенту учнів спеціальних (допоміжних) шкіл можна домагатися позитивних результатів у засвоєнні історичних знань учнями з порушенням інтелекту, підвищувати рівень їх вихованості, вирішувати корекційні завдання.

14. Урок історії в допоміжній школі.

У допоміжній школі використовуються різні форми організації навчання: уроки, навчальні екскурсії, додаткові заняття, консультації, домашня робота учнів.

Ефективність навчання учнів з порушенням інтелекту досягається лише при вмілому використанні всіх форм його організації.

Проблемою уроку історії займалися багато фахівців: в методиці викладання історії в загальноосвітній школі – О.О.Вагін, Н.Г.Дайра, В.Г.Карцев, П.С.Лейбенгруб, М.В.Нечкіна, в методиці викладання історії в допоміжній (допоміжній) школі Ю.Ф.Кузнєцов, В.А.Лапшин.

Урок, будучи провідною формою організації навчальної діяльності у допоміжній школі, є і основною формою навчання історії. Він дозволяє найбільш повно реалізувати освітньо-виховні та корекційно-розвиваючі завдання курсу історії, використовувати різні засоби і методи навчання, вибрати їх оптимальне поєднання при вивченні тих чи інших тем програми. Здійснювати індивідуальний та диференційований підхід до учнів, реалізувати такі дидактичні принципи як науковість, систематичність, доступність знань, свідомість і міцність їх засвоєння, наочність у навчанні.

Учні 7-9 класів допоміжної школи на уроках знайомляться з історією Батьківщини з найдавніших часів до наших днів, отримують уявлення про історичні події та явища, що відбувалися в різні епохи і на різній території. Завдання уроку історії не вичерпуються повідомленням нового матеріалу. Учитель організовує перевірку і закріплення історичних знань учнів, осмислення нового матеріалу шляхом його аналізу і узагальнення, застосування колишніх знань школярами для засвоєння нових знань.

Засвоєння логічно завершеної частини змісту курсу історії, розрахованої на урок, здійснюється в процесі взаємозв'язку діяльності вчителя та учнів, спрямованої на їх навчання, виховання та розвиток.

Результативність уроку досягається, перш за все, знаннями, вміннями та особисті якості вчителя історії, який раціонально відбирає головний навчальний матеріал на урок, визначає засоби та методи його вивчення, організовує доцільну діяльність, що відповідає особливостям змісту курсу і рівню розвитку учнів допоміжної школи, їх пізнавальним можливостям.

На якість уроків історії впливають і інші чинники, наприклад, такі, як дисципліна учнів, продумана організація їх роботи на всіх етапах уроку, наявність необхідного обладнання в кабінеті. Учитель завжди повинен пам'ятати про труднощі, які відчувають учні допоміжної школи при засвоєнні історичного матеріалу, і намагатися полегшити цей процес. Наприклад, дати та хід подій краще засвоюються, якщо на дошці вчитель залишить їх календар, а учні потім “перенесуть” його в свої зошити, записані на дошці або на картках нові терміни та імена історичних діячів допоможуть учням запам'ятати їх правильну вимову і написання, використовувати у своїх відповідях на наступних уроках.

Урок історії, як і весь процес навчання в загальноосвітній і допоміжній школі, постійно вдосконалюється. Це пов'язано зі зміною стратегії навчання, гуманізацією процесу навчання, створенням комп'ютерних програм навчання різним предметам, у тому числі й навчання історії.

Вимоги, що пред'являються до уроку історії в допоміжній школі

Вчитель історії допоміжної школи завжди стоїть перед проблемою: як донести складний, насичений поняттями, фактами, біографіями історичних

діячів, причинно-наслідковими зв'язками історичний матеріал до свідомості учнів з порушенням інтелекту, показати розвиток людського суспільства в просторовому та часовому аспекті. “Особлива складність, - на думку В.А.Лапшина, - полягає в тому, що необхідно показати учням історичний процес, а не окремі випадково і довільно підібрані епізоди”.

Сучасний урок історії в допоміжній школі повинен відповідати ряду вимог.

Найважливіші з цих вимог:

Науковість змісту, тобто достовірність історичних фактів і їх правильне пояснення, їхній зв'язок з життям. Вивчаючи на уроках матеріал з історії Батьківщини з найдавніших часів до сучасності, учні отримують уявлення про історичні події та явища протягом різних епох. Епізодичний характер курсу не означає спрощенства і вульгаризацію у висвітленні подій, оціночні судження даються з позицій загальнолюдських цінностей та історизму. Науковий підхід вимагає використання історичних джерел, історичної термінології, але без перевищення складності матеріалу для учнів з порушенням інтелекту.

Чітке планування мети, освітніх, виховних та корекційно-розвиваючих завдань уроку та їх комплексне рішення з урахуванням особливостей класу. Постановка завдань залежить, перш за все. Від теми та змісту уроку, і вся методика його проведення має бути підпорядкована реалізації завдань. Наприклад, до уроку по темі “Вірування східних слов'ян” можуть бути поставлені така цілі і завдання:

мета – розповісти про вірування древніх слов'ян,

- дати поняття про велику кількість релігій,

- показати переваги християнства,

- вчити встановлювати причинно-наслідкові зв'язки,

- виховувати почуття патріотизму і захоплення мужністю людей, що піднялися на боротьбу з могутнім ворогом і здобули блискучу перемогу;

корекційно-розвиваючі завдання:

- розвивати фактичні, часові та просторові історичні уявлення;

- розвивати розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), причинне мислення;

- розвивати пам'ять;

- розвивати усне мовлення.

Зв'язок кожного уроку з попередніми і наступними. Кожен урок історії є певною ланкою в загальній системі уроків по темі і в цілому курсі. На уроці виявляються з раніше пройденого матеріалу передумови, причини, що викликали ті явища, про які піде мова, і здійснюється підготовка до сприйняття наслідків, які сталися через події, з якими учні знайомляться на даному уроці. Від реалізації цієї вимоги залежить правильне визначення завдань уроку, система формованих історичних знань, умінь і навичок, вибір типу уроку, а також здійснення внутрішньо курсових і між предметних зв'язків у процесі навчання історії.

Доцільний вибір методичних прийомів, засобів і методів навчання. Розмаїття завдань, що вирішуються на уроці, визначає і розмаїття методів, прийомів, засобів навчання, що підбираються вчителем з урахуванням пізнавальних можливостей учнів допоміжної (допоміжної) школи, сформованих знань, умінь і навичок, наявної матеріальної бази і т.п. Наприклад, на уроці з теми “Життя і праця древніх слов’ян” провідним методом викладу нового матеріалу буде яскрава, емоційний оповідно-описова розповідь учителя, яка спирається на картину “Слов’янське селище”, а на уроці за темою “Причини розпаду Київської Русі” доцільно використовувати пояснення вчителя, що спирається на карту “Київська Русь в XIII (13 ст.)” і розкриває причинно-наслідкові зв’язки в досліджуваному процесі.

Поєднання колективної, групової та індивідуальної роботи учнів. Від вдалого поєднання цих форм роботи залежить успіх уроку. Вчитель історії має враховувати як загальні закономірності психічного розвитку школярів з порушенням інтелекту, так і особливі їх індивідуально-типологічні особливості.

Індивідуальний підхід допомагає розвивати ті сторони діяльності кожного учня, які дозволяють йому більш активно брати участь в загальній фронтальній роботі на уроці. Здійснюється він на всіх етапах уроку. Під час перевірки домашнього завдання, актуалізації раніше пройденого матеріалу опитування слабких учнів може проводитися за аналогією з середніми або сильними, також можливе використання карток із завданнями різного ступеня складності і різними за обсягом. При вивченні нового матеріалу сильним учням може бути запропоноване проблемне питання, в той час як всі інші просто будуть слухати пояснення вчителя. При закріпленні нового матеріалу питання і завдання підбираються вчителем з урахуванням здатності до навчання учнів з історії. Домашні завдання також можуть варіюватися (наприклад, крім загального завдання за підручником для всіх учнів окремі школярі можуть підготувати додаткові завдання: невеликі усні повідомлення, доповіді. Твори, відгуки про прочитані по темі книги).

Організаційна чіткість уроку, тобто єдність всіх його елементів, правильний вибір вчителем типу, структури та методики проведення уроку. При всьому розмаїтті завдань урок історії являє собою внутрішню єдність і завершеність. Кожен урок має свою тему, яка розкривається за планом (розчленовується на питання). Тема і план повідомляються учням і записуються на дошці, це допомагає підтримувати їх увагу протягом викладу нового матеріалу вчителем, стежити за послідовністю подій. Урок історії являє собою закінчене ціле не тільки за змістом, але і за характером роботи: всі вміння та навички учнів повинні бути відпрацьовані безпосередньо на уроці. Незалежно від типу уроку історії, кожен з них складається з трьох частин: підготовчої, основної та заключної, безперервно пов’язаних між собою. Організаційна чіткість залежить також від готовності до уроку як самого вчителя, так і класу в цілому...

Створення емоційної, творчої атмосфери на уроці, розвиток пізнавальних інтересів учнів. Про ряд історичних фактів учнів допоміжної школи мають уявлення, накопичені в пропедевтичний період. Тому після повідомлення вчителем теми уроку вони показують, що знають про це і хочуть розповісти. Вчитель повинен заохочувати висловлювання учнів і сам повинен цікаво викладати новий матеріал, створюючи конкретні і барвисті образи замість вживання безликих слів; підтримувати позитивний настрій класу й зацікавлене ставлення школярів до нової теми, бажання більше дізнатися і додатково почитати про виучувані події та історичних героїв.

Зв'язок матеріалу уроку з краєзнавством. Вивчаються на уроках історичні події, часто тісно пов'язані з подіями місцевої історії як частиною спільної історії країни. На конкретних прикладах рідної історії учням допоміжної школи легше осмислювати і засвоювати загально історичний матеріал, бо часом він уявляється їм порожньою абстракцією. Шляхи введення краєзнавчого матеріалу в уроки історії можуть бути наступними:

- краєзнавчий матеріал може ілюструвати, конкретизувати, доповнювати загально історичний на будь-якому уроці з різних програмних тем (наприклад, на уроці “Напад фашистської Німеччини на СРСР” вчитель розповідає учням про перші воєнні дні в своєму місті, краї);

- можуть бути проведені і самостійні уроки краєзнавства (в класі чи уроки-екскурсії) в рамках тієї чи іншої досліджуваної теми (наприклад, за темою “Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу” можливий краєзнавчий урок “Наші земляки – герої війни”);

- краєзнавчий матеріал може вводитися в повторювально-узагальнюючий урок при завершенні вивчення кожної програмної теми (наприклад, в повторювально-узагальнюючий урок за темою “Історія нашої країни стародавнього періоду” можна ввести краєзнавчий матеріал про життя, працю і боротьбу предків. Які жили в давнину на території краю). Цей матеріал порівнюється з тим, що проходили на уроках з теми, робляться загальні висновки і узагальнення;

- поєднання уроків історії з позакласною краєзнавчою роботою, поглиблює і розширює знання учнів. Результати позакласної роботи обов'язково мають використовуватися у навчальному процесі (наприклад, після екскурсії учні виконують малюнки, оформляють фотоальбом. Пишуть твори. Усі ці матеріали можуть бути використані на наступних уроках при закріпленні знань по темі).

Результативність уроку, тобто успішне здійснення його основних завдань: формування історичних знань, умінь і навичок, виховання та розвиток учнів допоміжної школи. Результативність – це і ефективність уроку, методики його проведення, і перспективи подальшого його вдосконалення.

Формулюючи загальні вимоги до уроку історії в допоміжній школі, Ю.Ф.Кузнецов відзначав, що “новий матеріал учні повинні в основному засвоїти на уроці”, а це можливо при відповідності уроку всім необхідним вимогам.

Структура уроку історії може і повинна бути різноманітною. “Структура уроку хороша в тому випадку, якщо враховує закономірності навчання, умови педагогічного процесу в даному класі і дозволяє вдало реалізувати педагогічний задум вчителя”, - зазначено в “Методиці навчання історії в середній школі”. Отже, не структура уроку, взята сама по собі, а її відповідність педагогічним умовам і задумові впливає на ефективність навчання.

Кожен урок історії має свою структуру. Традиційні його ланки (елементи) перевірка знань попереднього навчального матеріалу, логічно пов'язаного зі змістом даного уроку; перехід до нового матеріалу; вивчення нового матеріалу, закріплення; домашнє завдання. Ці структурні елементи на багатьох уроках майже всі реалізуються.

Бувають необхідні і уроки з переважанням тієї чи іншої ланки процесу навчання так само, як і уроки, в структурі яких відсутні деякі ланки.

Структурні елементи уроку рухливі: перевірка знань (опитування учнів) може відбуватися до пояснення нового матеріалу, в процесі пояснення або зовсім не здійснюватися на даному уроці. Однак в умовах допоміжної школи необхідно перевіряти знання учнів до пояснення нового історичного матеріалу, тому що зміст кожного наступного уроку краще засвоюється учнями з порушенням інтелекту при чіткому усвідомленні попереднього матеріалу. Тому майже всі уроки історії в допоміжній школі доцільно починати з опитування.

Закріплення матеріалу може відбуватися як у процесі вивчення нового, так і в кінці уроку, після його вивчення. Більш складний і об'ємний історичний матеріал буде краще засвоюватися учнями з порушенням інтелекту, якщо він розчленовується вчителем на частини (питання) і після пояснення кожної з них здійснюється закріплення. Такий засіб вивчення нового дає учителеві можливість побачити прогалини в історичних знаннях школярів і своєчасно провести корекційну роботу.

Урок може бути і повністю присвячений повторенню або узагальненню раніше пройденого матеріалу. Програма з історії для допоміжної школи націлює вчителя на проведення таких уроків у межах вивчення тематичного розділу, а також після вивчення кожної теми окремо, матеріал якої повинен бути узагальнений і систематизований, в кінці навчального року і на початку наступного року навчання історії.

Незалежно від типу уроку та особливостей його організації (звичайний урок у класі, урок-екскурсія, кіно урок, урок-гра), розрізняють три основні частини уроку:

1 підготовча частина може складатися з організаційного моменту, перевірки домашнього завдання, попередньої бесіди, що підводить до нової теми на основі зв'язку нового матеріалу з пройденим;

2 основна частина включає повідомлення теми, виклад нового матеріалу вчителем або читання підручника, розбір матеріалу, його закріплення і вироблення необхідних умінь і навичок учнів;

З заключна (оціночна) частина дозволяє зробити висновок про виконану роботу на уроці, дати докладний інструктаж з виконання домашнього завдання, оцінити діяльність учнів і організовано закінчити урок.

Така структура уроку історії, який має всі ланки процесу навчання. В основі даної структури лежать засвоєння історичних знань учнями як загальноосвітньої, так і допоміжної шкіл:

- а) сприйняття матеріалу;
- б) його осмислення;
- в) закріплення;
- г) застосування сформованих знань, умінь і навичок.

Типи уроків історії. Особливості проведення уроків різного типу в допоміжній школі

У шкільному курсі історії немає двох однакових уроків за змістом, так само різноманітна їх структура і методика проведення. Але є групи уроків, схожих за тематикою, навчально-освітнім завданням, засобам повідомлення знань, форм роботи з учнями. У цій єдності виявляються загальні закономірності процесу навчання. Наявність такого роду спільних рис істотної подібності дозволяє говорити про типи уроків історії.

Методист-історик О.О.Вігін вважав, що науково обґрунтована типологія уроку покликана допомогти вчителю “правильно намітити специфічні завдання чергового уроку, правильно застосувати найкращі методи його проведення: адже методи і прийоми навчання не можна розцінювати у відриві від живої тканини уроку. Залежно від характеру уроку змінюється роль одного й того самого прийому, по-різному вирішується питання про доцільність його застосування”.

Тип уроку впливає на якість навчання і розвитку учнів як загальноосвітньої, так і допоміжної школи. У дидактиці і приватних методиках існують різні підходи до типізації уроків: по ведучому методу, по ланках процесу навчання, за характером діяльності учнів та ін. У методиці викладання історії поширена класифікація по ланках процесу навчання:

1. Урок, який містить всі ланки – комбінований урок;
2. Урок вивчення нового матеріалу;
3. Повторювально-узагальнюючий урок;
4. Урок перевірки та обліку знань.

Позитивні сторони цієї класифікації полягають у тому, що вона ясно визначає основне дидактичне завдання кожного уроку, доцільну структуру уроків за типами. У допоміжній школі найбільш поширені комбіновані уроки історії, що відрізняються оптимальною зміною видів навчальної роботи і відповідає фізичним та психічним можливостям учнів з порушенням інтелекту.

Але дана типологія недостатньо враховує розвиваючу мету навчання. У ній не виділено як особливий тип – розвиваючий урок, на якому інтенсивно формуються вміння. Тим часом, О.О.Вагін виділив в особливий тип формування навичок і вмінь: “Уміння роботи з картою, картиною,

ілюстрацією в підручнику, складання таблиць, планів, конспектів ми виробляємо майже на кожному уроці у зв'язку з вивченням нового матеріалу або його повторенням і узагальненням, але в якийсь-то момент, на якомусь черговому ступені шкільного курсу нам необхідно присвятити 25-30 хвилин показу учням нових прийомів запису, роботи з контурною картою, роботи з підручником”.

Програма з історії в допоміжній школі орієнтує вчителя на формування вмінь учнів у 7,8 і 9 класах. З урахуванням практичної спрямованості процесу навчання в допоміжній школі в курсі історії досить уроків, на яких формуються вміння учнів працювати з історичною картою, “стрічкою часу”, текстом параграфа підручника; вміння порівнювати історичні поняття, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, описувати історичні об'єкти, складати характеристику історичного героя і т.п.

Не всі типи уроків історії, що використовуються в загальноосвітній школі, знайдуть своє застосування в допоміжній школі. Так, наприклад, для учнів з порушенням інтелекту недоступні такі уроки, як навчальна лекція, уроки семінарського типу, уроки обговорення нового матеріалу, підготовленого самостійно вдома за підручником.

Вибираючи тип уроку, вчитель історії допоміжної школи повинен керуватися, перш за все, змістом матеріалу, який належить вивчити, його обсягом, особливостями класу.

1. Комбінований урок – найпоширеніший тип уроку історії в допоміжній школі. Він дозволяє вирішити кілька дидактичних завдань: пояснення нового матеріалу, його закріплення, повторення пройденого, контроль та облік знань, вміння і навичок учнів. На кожен частину уроку відводиться приблизно рівний час – 10-15 хвилин, що дозволяє здійснювати різну діяльність протягом всього уроку. Цей тип уроку найбільш гнучкий і ефективний у навчанні дітей з порушенням інтелекту.

Перевірка знань на комбінованому уроці може здійснюватися як на початку уроку, так і після вивчення нового матеріалу. У допоміжній школі більше ефективний перший варіант: завдяки опитуванню встановлюється чітка картина глибини і міцності знань учнів за зміст пройденого матеріалу, пов'язаного з цим уроком. Такий зв'язок забезпечує розуміння школярами розвитку історичних подій, причинно-наслідкових зв'язків між ними. В процесі опитування здійснюється контроль за знаннями й уміннями, відбувається їх подальший розвиток.

Форми і методи перевірки домашнього завдання різноманітні. На уроках історії в допоміжній школі частіше зустрічається поєднання фронтальної бесіди з розгорнутими індивідуальними відповідями учнів на запитання. Рідше використовується письмове, програмоване опитування, що носить диференційований характер і не вимагає великої витрати часу. Для письмових робіт учням можуть бути запропоновані питання і завдання, що вимагають пояснення подій та їх значення, розшифровка фраз і виразів підручника. Наприклад:

- Чому війна 1941-1945рр називається Вітчизняною?

- Чому робітники змушені були працювати на капіталістів?

Усі домашні завдання, які виконуються у зошитах, на картках, контурних картах, перевіряються й оцінюються вчителем.

Вивчення нового матеріалу – це головний елемент навчального процесу, в ході якого не тільки формуються нові знання, але і на їх основі здійснюється виховання учнів, розвиток їх мислення, умінь працювати з історичним матеріалом. У практиці викладання історії в допоміжній школі зустрічаються недоліки в організації вивчення нового матеріалу: нездатність вчителя стимулювати пізнавальну діяльність учнів, коли учні залишаються пасивними на уроці; одноманітність методики вивчення нового матеріалу (короткий переказ вчителем тексту параграфа або спроба проведення бесіди за відсутності необхідних знань учнів). Вчитель повинен конкретизувати і доповнювати матеріал підручника, використовувати при поясненні нової теми технічні засоби, наочні посібники, організувати самостійне вирішення учнями пізнавальних завдань, доступних проблемних завдань; привчати школярів до використання різноманітних джерел історичних знань, наприклад, історичного документа.

Виклад матеріалу вчителем має носити характер міркування, що буде стимулювати розумову діяльність учнів. Він повинен не тільки викладати нові факти, але порівнювати їх з колишніми, розкривати причинно-наслідкові зв'язки, показувати історичне значення подій.

Закріплення вивченого матеріалу – це вторинне сприйняття й подальше осмислення пройденого. Основна мета закріплення – допомогти учням досить міцно засвоїти факти, дати, імена, історичні поняття і попередити прогалини в засвоєнні знань, тісніше пов'язувати новий матеріал з раніше засвоєним.

Закріплення може бути проведене в процесі вивчення нового матеріалу, коли він викладається маленькими порціями (такий спосіб використовується в навчанні школярів з порушенням інтелекту), але частіше здійснюється в кінці уроку, тому що обсяг історичного матеріалу на окремому уроці сам по собі невеликий.

Види закріплення повинні бути різноманітними: відтворення окремих фактів, необхідних для висновків; складання плану розповіді; заповнення порівняльної таблиці; робота з історичною картою; фронтальна бесіда з вивченого матеріалу і т.п.

Роз'яснення домашнього завдання. Опції домашнього завдання – подальше більш міцне закріплення пройденого матеріалу, застосування знань, розвиток умінь і навичок самостійної роботи. Домашнє завдання з історії в допоміжній школі може носити різноманітний характер, але в першу чергу має орієнтувати учнів на роботу з підручником. Можливі такі види домашніх завдань:

- повторне читання тексту та відповіді на запитання (з вказівкою номера параграфу і сторінок);
- переказ прочитаного;

- підготовка розповіді за текстом та малюнками підручника (наприклад, “скласти розповідь про повстання козаків, використовуючи малюнок”);
- складання плану розповіді;
- підбір ілюстративного матеріалу до вивченої або нової теми (наприклад, до теми “Велика Вітчизняна Війна”);
- завдання по історичній карті, в тому числі і по контурній карті;
- підготовка невеликої доповіді на основі додаткової літератури (наприклад, про героя Великої Вітчизняної війни, про великого полководця минулого);
- підготовка повідомлень про сучасні події в Україні по статтях і замітках періодичної преси.

Домашнє завдання повинне враховувати пізнавальні можливості учнів допоміжної школи, тому воно може бути як загальним для всіх, так і носити індивідуальний характер, особливо в тих випадках, коли виходить за рамки підручника. На наступному уроці домашнє завдання обов’язково перевіряється, оцінюються знання та вміння учнів.

Вивчення початкового курсу України в допоміжній школі має на меті ознайомлення учнів з найбільш важливими і значущими підтемами з історії України, її сучасності і на цій основі виховання громадянства, національного самовизначення, розширення кругозору учнів. Історія виховує любов до своєї Вітчизни, свого народу.

“Історія Вітчизни – це наука, яка являє собою могутню вічно живу силу, яка творить громадянина” (В.О.Сухомлинський).

Початковий курс історії України дає можливість для морального виховання учнів, почуття відповідальності за свої дії.

Викладання історії в допоміжній школі повинно вирішувати такі завдання:

- а) **освітні** – повідомлення учням знань про найбільш значущі події України і формування на цій основі об’єктивного світогляду;
- б) **виховні** – вивчення найважливіх фактів і подій історії як форми приєднання учнів до загальнолюдських цінностей;
- в) **корекційно-розвиваючі** – розвиток розумової діяльності і мовлення учнів у процесі вивчення історії, зокрема, аналітико-синтетичної сторони мислення дітей з психофізичними вадами.

Найбільш повне вивчення історії в допоміжній школі припускає не тільки вміння вчителя розповідати на уроці доступно і яскраво поданий матеріал, але й забезпечити активну самостійну роботу учнів над історичним матеріалом.

Такою формою є самопідготовка і, як правило, тісна взаємодія вчителя історії і вихователя по виробленню єдиних вимог до предмету і критеріїв оцінювання знань і умінь учнів.

Знання учнів будуть міцними і свідомими тільки тоді, коли учні активно беруть участь в їх набутті, їм цікавий матеріал. Розумова діяльність учнів проходить в двох напрямках:

- 1) відтворення знань, одержаних в готовому вигляді від вчителя або з матеріалу уроку;

2) самостійна діяльність, спрямована на одержання знань, їх усвідомлення і використання.

Учні повинні бути активні і в першому, і в другому аспектах, але в другому вони більш самостійні.

В дослідженнях ряду психологів і педагогів, таких як Д.Б.Ельконі, П.Я.Гальперіна, А.І.Капустін, Г.М.Плешканіської, Н.Н.Скоткіна підіймається рівень самостійної учбової діяльності учнів на більш високий рівень. Самостійна робота сприяє розвитку пізнавальних можливостей учнів. Ми знаємо, що навчання – двоєдиний процес.

Одна сторона – самостійне засвоєння учнями знань і умінь, друга – організація цього засвоєння.

Самостійна робота з учнями – це вид діяльності, коли учнів під керівництвом вихователя виконують індивідуальні групові або фронтальні навчальні завдання, намагаються вирішити їх самостійно, використовують необхідні фізичні або розумові зусилля. Тільки при додержанні цих умов учні навчаться правильно користуватись підручником, розуміти карту, схеми, будувати простішу таблицю, робити записи, працювати з додатковим історичним матеріалом.

Цілі, які ставить вихователь на самопідготовці, визначаються освітньо-виховними і корекційними завданнями.

Змістом історичного матеріалу на уроці і підготовкою учнями того чи іншого завдання, даного вчителем на уроці.

Обов'язковою умовою самостійної роботи учнів повинне бути введення тільки тих знань, які може виконати учень. Тут на перше місце виходить диференційний підхід і індивідуальна робота з учнями. Самостійна робота ставить ряд труднощів. У наших учнів мала мотивація діяльності, відсутні елементарні навички самостійності, невпевненість у відповідях, слабе вольове зусилля в подоланні навіть маленьких труднощів у процесі виконання домашнього завдання.

Учбовий матеріал з історії учні допоміжної школи засвоюють слабо. Для них великі труднощі становить осмислення і зрозуміння процесів суспільного життя. Характерна спільна для всіх учнів бідність уявлень, низька диференціація головних і другорядних ознак і явищ; учням з порушенням інтелекту важко знайти головні причини фактів і подій, встановити причинно-наслідкові зв'язки.

Вихователю вкрай необхідно заздалегідь подбати про доступний насичений учбовий матеріал, зміст і обсяг якого відповідає можливостям групи на самопідготовці. Завдання повинне бути зрозумілим кожному учню.

При постановці цілей вихователь уникає загальних місць в корекційно-розвиваючих цілях. Часто ставиться мета: “Розвиток мислення, пам'яті, мови” в загальному вигляді. Бажано цілі та завдання формувати конкретно в залежності від змісту закріплюваного матеріалу.

Так при формуванні цих цілей можна ставити такі завдання:

а) з розвитку мислення:

- розвивати уміння порівнювати події за планом-орієнтиром, виділяючи ознаки схожості і різниці;
- розвивати уміння виділяти головну думку в питаннях учителя або прочитаному уривку тексту;
- розвивати уміння співвідносити прочитаний уривок тексту з записами в зошиті, пунктами плану уроку;

б) з розвитку мовлення:

- активізувати словник прикметників, які означають риси особливості, історичні особи шляхом підбору прикладів до виділеної риси,
- розвивати вміння складати зв'язну розповідь за планом даним на уроці. Важливе місце займають цілі, які виховують громадянство учнів, їх любов до Вітчизни.

Здобуття в 1991 році Україною незалежності поставило нові завдання перед вихованням учнів.

Виходячи з планування уроку ми розробили приблизну схему ведення уроку в допоміжній школі, підготувавши індивідуальні картки. Для кожного учня. Наприклад, по темі “Михайло Грушевський” в 9 класі картка виглядає таким чином:

Урок № 6

Тема: Михайло Грушевський

План уроку:

1. Хто такий М.Грушевський?
2. Внесок М.Грушевського в історію України.

У Києві в перших числах березня 1917 року виникла Центральна Рада, яка повинна була стати державним органом влади в Україні. Першим її главою вибрали відомого історика, професора Михайла Грушевського.

Михайло Грушевський – видатний діяч українського національного руху. Твердо стояв за створення суверенної української держави, пізніше був обраний першим президентом Української Народної республіки.

Висновок: М.Грушевський – історик, професор. Був першим президентом.

Словник: Українська Народна республіка проіснувала в 1917 році короткий час.

На таких індивідуальних картках в короткий формі поданий об'єм матеріалу, який вчитель дає на кожному уроці. Його можна також використовувати і на самопідготовці. Для цього індивідуальні картки залишаються в зошитах учнів для подальшої роботи на самопідготовці.

Робота за такими картками здійснюється з урахуванням досягнень умінь і навичок кожного з учнів групи.

За час, який виділено на закріплення матеріалу уроку на самопідготовці, учням пропонується прочитати текст і попрацювати над ним, виходячи з цілей, які ставить вихователь.

Важливе значення має засвоєння учнями основних понять (словника) у 7-9 класах за початковим курсом історії України. Такий словник розроблений для кожного класу і представлений для 7 класу – з 76 слів, для 8 класу – з 46 слів, для 9 класу – 70 слів. Частина основних формованих понять переходить із класу в клас і зустрічається при вивченні нових тем та паралельно закріплюється в пам'яті учнів.

Короткі рекомендації по темах словникових завдань.

- 1. Виписати з даного тексту всі нові слова, самостійно пояснити їх значення.**
- 2. Пояснити зміст прислів'я і приказки, які є в тексті. Наприклад, що означає російське прислів'я “ось тобі бабуся і Юр їв день?” Коли і при яких обставинах воно виникло?**
- 3. Підібрати до історичного терміну споріднені слова. Наприклад: кріпосний-кріпосник, раб-рабство-рабовласник.**
- 4. Підібрати синоніми до слів. Наприклад: король, холоп, повинність, закабалити, самодержавство.**
- 5. Спробувати самостійно пояснити значення і історичне походження слів і виразів. Наприклад: барин, усім миром, опустивши рукава і т.п.**
- 6. Пояснити зміст крилатих фраз: яблуко розбрату, кинути рукавичку; прийшов, побачив, перемиг).**
- 7. Класифікувати історичні терміни, наприклад, виписати з тексту або словника нові слова і розкласти їх за розділами: наука, архітектура, живопис, література.**

В невід'ємному зв'язку з формуванням словника розроблені і даються основні дати найбільш значимих історичних подій з обов'язковою опорою на тлумачення дати, наприклад:

988 – затвердження в Київській Русі християнства

1223 – битва на річці Калка

1710 – Пилип Орлик – гетьман. Перша демократична Конституція

1775 – знищення царськими військами Запорізької Січі

1914 – початок першої світової війни

Таких розгорнутих дат ми напрацювали більше 70 на окремих аркушах. Дати використовуються при закріпленні визначених тем.

Маючи великий часовий відрізок для закріплення матеріалу на самопідготовці, вихователь користується підручником для 7,8 класів. У

підручниках дана текстова частина, питання і завдання по прочитаному тексту. Підручники мають багатий ілюстративний матеріал. В книзі підручника розміщені дати, видатні діячі давньої України, тлумачний словник.

Значне місце в закріпленні вивченого історичного матеріалу приділяється наочним посібникам. Це робота над змістом картини, використання документа в усній розповіді, діафільми та історичні фільми, малюнки, історичні карти і т.п. Принцип наочності є одним із важливіших дидактичних принципів навчання в допоміжній школі.

Враховуючи слабку просторову орієнтацію учнів їх треба знайомити з основними зображувальними прийомами: передній план, на якому зображено основний зміст картини; другий план, де зображені характерні деталі події; закони перспективи – предмети, які знаходяться ближче до глядача і т.п.

При роботі з картиною звертаємо увагу учнів на колір картини, зображення природи. Тут вирішуємо завдання естетичного характеру.

Використовуємо набірне полотно і касу, якщо такі виготовлені вчителем є в класі. Це пов'язано з наочним прийомом закріплення в учнів історичних фактів, розташованих в хронологічній послідовності. Набірне полотно повинне мати такий вигляд:

13 ст. - 1240р. Взяття Києва монголо-татарами

13 ст. - 1245р Перемога дружин князя Данила Галицького над об'єднаними військами Угорщини та Польщі під Ярославом.

16 ст. - 1500-ті роки - Заснування Запорізької Січі.

Таке набірне полотно дозволяє провести з учнями певні види робіт по історичній хронології:

- пам'ятаючи вік і назву події, назвати його дату;
- пам'ятаючи дату і століття, назвати подію;
- розташувати на полотні в хронологічному порядку декілька історичних подій.

Історична карта використовується для формування історико-просторових уявлень учнів. Наші діти характеризуються бідністю, недостатньою диференціацією уявлень про реальну дійсність, її швидке забування і зміни, що призводять до викривлення уявлень.

Виходячи з завдань навчання, історична карта виконує дві основні функції:

1. Є наочним, опорним матеріалом для формування уявлень і понять про процеси і явища, які можуть бути представлені в натурі, або уточнює, збагачує уявлення і явища про натуральні об'єкти.

2. Є додатковим витокком учбової інформації:

Вихователю треба пам'ятати, що працюючи з історичною картою на основі знань і навичок, отриманих на уроках географії, ми стикаємося з тим, що учні ці знання та навички переносять на історичну карту. Так зовсім інше значення має колір на фізичній і історичній карті. Традиційно Давня Русь показана відтінками зеленого кольору, а відтінками жовтого кольору зображують території кочових племен. На географічних картах кордони

незмінні, а на історичних вони повинні бути сучасними, що показує історичний розвиток держави.

Вихователь може використовувати при закріпленні історичного матеріалу художні твори. Тут окрім збагачення знаннями основних історичних фактів на основі літературних творів виходить на перший план і вимога до мови учнів. вона, як і мова самого вихователя, повинна відповідати ряду вимог:

Бути:

- 1) змістовною – конкретно, чітко розкривати зміст матеріалу, мати необхідні висновки, оцінки, судження;
- 2) логічною – послідовно, досконально розкривати історичний зміст, дотримуючись правила: висновки повинні базуватись в процесі викладання фактів;
- 3) багатою – за формою, за словниковим складом (в тому числі і за використанням історичних термінів);
- 4) емоційною і виразною – яскраво і образно висловлювати думки і почуття людини, її оцінки подій і людей;
- 5) правильною – чистота мови, відсутність слів-паразитів, жаргонних словосполучень, діалектизмів.

Підбір і адаптація художніх текстів ведеться з бібліотекарем, виходячи з наявності фонду художньої літератури.

При читанні і подальшій обов'язковій роботі над прочитаним уривком з художнього твору доцільно пред'являти до розповіді учня такі вимоги:

- 1) Розповідь повинна відповідати темі і розкривати її основну думку,
- 2) Переповідаючи хід подій, спиратись на дату, дотримуватись хронологічної послідовності,
- 3) Будувати свою розповідь, обґрунтовуючи висновки фактами,
- 4) В процесі розповіді пояснити причини, характер, послідовність, значення великих подій,
- 5) Бути точним в описанні фактів, у виборі і вживанні історичних термінів, слів та висловів.

Необхідною являється постановка чітких цілей і завдань спочатку закріплення виучуваного матеріалу на самопідготовці і підбиття підсумків цієї роботи при вивченні кожної теми.

Коротко зупинимось на позакласній роботі з історії в допоміжній школі на місцевому матеріалі. По учбовому плану на засвоєння початкового курсу історії і допоміжній школі відведено дві години на тиждень, що дуже мало. Позакласна робота дає більш широкі можливості для різнобарв'я місцевого історичного матеріалу, який виходить за рамки навчальної програми.

Місцева історія, як частина держави мала Вітчизна (Донбас), знайде своє відображення саме в позакласній роботі. Ми рекомендуємо для вивчення історії рідного краю тематичні підбірки “Донбас”, “Степові легенди. Козацькі билини”, “Донбас. Життя міст і районів”, а також збірник “Історія рідного краю”, частина 1 учбового посібника для 6-9 класів. Донецьк, 1998р. Хороші результати дає використання в позакласній роботі

діафільмів, слайдів, DYD, комп'ютерних програм, які дають змогу спрямувати увагу учнів на найбільш важливі, головні події, в тому числі і місцеві.

Вся робота з книгою є позакласною. Книжка – один із самих доступних і багатих витоків знань. Треба вчити учнів розуміти. Що вони читають, розбиратись в прочитаному. Запам'ятовувати і засвоювати прочитане.

Учні допоміжної школи з цікавістю розглядають фотоальбоми, малюнки, із задоволенням приймають участь у виготовленні і опису таких альбомів. Ефективним засобом вивчення рідного краю може бути вивчення сьогодення району і міста, що можна зробити через систему завдань учням в школі і дома з дорученням батьків.

Урок повідомлення нових знань (урок початкового вивчення нового матеріалу. У чистому вигляді такі уроки історії рідко зустрічаються в допоміжній школі. Основне дидактичне завдання уроку – озброїти учнів новими знаннями, організувати сприйняття й осмислення нового матеріалу. Перевірка знань не здійснюється або обмежено (немає окремого етапу уроку з перевірки знань), це дає можливість збільшити обсяг нового матеріалу, розділити його на частини і пояснити окремо кожен частину, не знижуючи уваги і попереджаючи стомлення учнів. Як правило, такі уроки проводяться на початку теми, коли матеріал попередньої теми було систематизовано та узагальнено на повторювально-узагальнюючому уроці. Наприклад, уроком повідомлення нових знань можуть починатися такі теми, як “СРСР у 20-ті – 30-і роки”, “Велика Вітчизняна війна Радянського народу” і т.п.

Поступове (поетапне, по частинах) засвоєння знань запобігає прогалин, учні можуть самостійно виконувати завдання за підручником, залишається час на вироблення умінь і навичок (наприклад, вміння порівнювати історичні події, поняття, знаходити причини подій, що відбулися і т.п.).

Повторювально-узагальнюючий урок. Такі уроки можуть проводитися після вивчення кожної теми програми. Вони дозволяють вирішити кілька дидактичних завдань: узагальнити факти, необхідні для розуміння важливості історичного явища, перевірити знання учнів; ліквідувати прогалини в їх знаннях; розвивати мислення (вміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки). Таким чином, повторювально-узагальнюючий урок має чітку корекційну спрямованість.

Відзначаються труднощі проведення повторювально-узагальнюючий уроків у допоміжній школі, пов'язані з обмеженими пізнавальними можливостями учнів з порушенням інтелекту (слабка пам'ять, невміння виділяти головне, стежити за розвитком явища, зробити висновки). Тому такі уроки повинні бути ретельно підготовлені. Учитель планує завдання уроку, відбирає матеріал (змістовний і наочний) для їх вирішення, продумує систему питань і завдань (з опорою на сторінки для повторення теми в підручнику), вводить ігровий матеріал. На повторювально-узагальнюючий урок виносяться найголовніші питання пройдені теми. Велике місце приділяється наочності, але її використання відрізняється від використання

на звичайних уроках. На повторювально-узагальнюючому уроці не ведеться детальне вивчення об'єктів з опорою на наочність, а наочно-образна опора допомагає підвести до висновків учнів. Робота з наочностю носить інший характер: йде порівняння картин, малюнків, що вже використовувалися на уроках з теми, для виявлення спільного і відмінного в події та явища та докази змін, що відбулися.

Взявши за основу для підготовки повторювально-узагальнюючого уроку питання і завдання для повторення теми в підручнику, учитель продумує додаткові питання, щоб залучити до бесіди всіх учнів, веде думку учнів від конкретних фактів до узагальнень. Деякі питання опускаються, інші – спрощуються і розбиваються на ряд більш дрібних, що виправдано в умовах спеціального навчання.

На повторювально-узагальнюючих уроках обов'язково повинна бути передбачена робота з картою, хронологічною таблицею або “стрічкою часу”. Це дозволить і уточнити історико-просторові та історико-часові уявлення учнів з порушенням інтелекту. Для закріплення історичних понять доцільно використовувати ігрові форми і методи: вікторини, рішення кросвордів, чайнворд, розгадування ребусів.

На повторювально-узагальнюючому уроці можуть складатися порівняльні таблиці.

Прикладом може служити наступна таблиця.

Як жили і працювали наші предки в VIII - XIV ст.

Таблиця 1.

№	Питання	У слов'янському селищі	У давньому Києві
1.	Заняття	Землеробство, тваринництво, город, полювання, рибальство, бортництво, ремесло	Ті самі заняття, а ще торгівля, садівництво.
2.	Знаряддя землеробства	Борона, суковатка, соха (вручну, на конях)	Соха, плуг (на конях, волах)
3.	Засоби обробки	Підсічне землеробство	

Відповідаючи на записані питання, учні під керівництвом вчителя заповнюють таблицю. Потім учитель записує:

“Що було спільного в заняттях слов'ян, мешканців стародавнього Києва. Які зміни відбулися в праці людей з VIII - XI ст.?”

Текст таблиці дозволяє учням зробити висновок про ці зміни.

Крім розглянутих трьох основних типів уроків у практиці викладання історії в допоміжній школі зустрічаються й такі, як вступний урок до теми або курсу, мета якого – розвинути інтерес до досліджуваного матеріалу, предмета, а також формувати необхідні вміння та навички учнів. Заключний урок (по невеликій темі), на якому повторюється матеріал кількох уроків,

дається новий матеріал і підводиться загальний підсумок (наприклад, за темою “Відродження України”). Урок контролю та обліку знань (в рамках великої теми для попередження та усунення прогалин знань) та ін.

Методичні рекомендації з підготовки та проведення уроків історії, які можуть бути корисними і для вчителя допоміжної школи, подані в книзі Н.Г.Дайра “Сучасні вимоги до уроку історії” в статті В.Алапшина “Урок історії в допоміжній школі”.

Таким чином, “кожен тип уроку в комплексі здійснює цілі і завдання вивчення історії як навчального предмета, але в той же час сприяє і найбільш інтенсивному вирішенню тієї чи іншої сторони процесу навчання, насичену емоційним або теоретичним змістом інформацію за рахунок скорочення або повної відмови від інших структурних елементів уроку, в інших – надається перевага тому типу уроку, обсяг і характер навчальної інформації якого дозволяє вчителю організувати самостійну пізнавальну діяльність учнів”. Вчитель історії у допоміжній школі повинен раціонально застосовувати різні типи уроків у конкретних умовах навчання.

Підготовка вчителя до уроку історії у допоміжній школі

Етапи підготовки вчителя до уроку історії

Підвищення ефективності уроку історії як у загальноосвітній, так і в допоміжній школі багато в чому залежить від чіткого визначення мети та завдань уроку, продуманої підготовки до нього вчителя. Підготовка вчителя до уроку історії складається з трьох пов'язаних між собою етапів.

1 етап – підготовка до проведення всього курсу історії.

Починається цей етап з аналізу вчителем програми з історії для допоміжної школи, де стисло сформульовані мета і завдання історії як навчального предмета, розкрито його зміст, представлений перелік знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні за три роки навчання, відзначені деякі особливості викладання історії учням з порушенням інтелекту.

Учитель історії аналізує також програми з інших навчальних предметів, щоб з'ясувати обсяг знань і вмінь учнів, отриманих в пропедевтичний період, встановити між предметні зв'язки.

Учитель повинен добре знати всі компоненти змісту підручника історії, зіставити його з програмою, встановити ступінь відповідності між ними, глибину і характер викладу і підручнику окремих питань.

На цьому ж етапі здійснюється підготовка вчителя до викладання історії, що включає в себе вивчення історичної літератури, нових досліджень в науці, підбір додаткової літератури до уроків, перевірку забезпеченості історичною літературою шкільної бібліотеки, складання списків літератури для позакласного читання.

Методична підготовка вчителя повинна бути спрямована на читання методичної літератури, статей у журналах “Дефектологія” і “Історія та правознавство”, що висвітлюють як загальні проблеми, так і приватні питання методики викладання історії в загальноосвітній і допоміжній школах.

Вчитель повинен також обладнати кабінет історії. Обладнати його необхідними посібниками, технічними засобами навчання, створити і регулярно поповнювати навчальний фонд (тематичні папки з матеріалами до уроків, картотеку, фільмотеку, ігровий матеріал і т.п.).

Реалізуючи вимоги програми про необхідність поєднання загальноісторичного і краєзнавчого матеріалу на уроках, проведенні краєзнавчої роботи з учнями, вчитель перш за все поповнює власні краєзнавчі знання, вивчає історико-краєзнавчі пам'ятники, знайомиться з музейними експонатами, щоб у процесі навчання історії планувати навчальні екскурсії та різноманітні види позакласної краєзнавчої роботи з учнями.

Вчитель історії постійно повинен аналізувати й удосконалювати свій педагогічний досвід, спостерігаючи за процесом власної праці, вивчаючи досвід роботи інших вчителів як в загальноосвітніх, так і в спеціальних (допоміжних) школах.

2 етап – складання тематичного планування (розробка системи уроків по темі).

Це підготовка до вивчення теми в цілому. У планування зміст історичного матеріалу розбивається на логічно цілісні частини, що підлягають вивченню на кожному уроці з даної теми. Учитель визначає освітньо-виховні та корекційно-розвиваючі завдання, розглядає їх як частину загальних завдань курсу. Виходячи зі змісту програми і підручника він намічає систему роботи над формуванням основних понять. “Це необхідно зробити в процесі підготовки до теми в цілому, тому що багато історичних понять формуються не на одному, а протягом кількох уроків”, - вважає Ю.Ф.Кузнецов. Він також зазначає, що “орієнтуючись на матеріал, який належить вивчити, учитель намічає навчально-пізнавальні уміння і навички. Цілеспрямоване навчання володінню навчальними вміннями та навичками підвищує самостійність, свідомість навчання. На уроках історії треба вчити школярів орієнтуватися в часі і просторі, розвивати вміння порівнювати, узагальнювати, конкретизувати матеріал, робити висновки, виділяти істотні ознаки понять, вказувати причини і наслідки, складати зв'язну розповідь”.

Розбираючи матеріал з уроків, учитель виходить із приблизної кількості годин, відведених програмою на вивчення теми. Бажано так розподілити час, щоб було можливо провести урок, побудований на краєзнавчому матеріалі, відповідному досліджуваній епосі, а також завершити вивчення теми повторювально-узагальнюючим уроком. Тематичний план повинен включати в себе уроки різних типів.

Теми уроків у тематичному плані, як правило, відповідають формулюванням програми. Виходячи з можливостей учнів допоміжної (допоміжної) школи вчитель відводить на вивчення кожної з них 1-2 години. У процесі розбиття матеріалу по уроках учитель намічає зміст і місце повторення основних питань, які необхідні для засвоєння нового матеріалу. Незважаючи на труднощі актуалізації знань учнів з порушенням інтелекту, в повторення доводиться включати матеріал не попереднього, а цілого ряду

уроків, віддалених за часом вивчення від нової теми. Наприклад, на уроці з теми “Гетьман Мазепа” в повторення слід включити питання, які допоможуть згадати причини виникнення, форми, етапи боротьби трудящих з гнобителями, характерні особливості цієї боротьби.

Намічаючи методи і прийоми ведення уроку, вчитель відбирає найбільш ефективні для даного матеріалу і класу засоби навчання історії. Така попередня робота дозволить досягти різноманітності в методиці на різних уроках, включати учнів у різноманітні види навчальної діяльності.

Велике значення для глибокого осмислення досліджуваного матеріалу надається плануванню позакласної роботи з історії, яка повинна бути пов’язана з навчальними заняттями і проводитися у різноманітних формах і видах (наприклад, читання доступної для учнів історичної літератури, екскурсії, перегляд кінофільмів і діафільмів, підготовка та проведення свят, присвячених історичним датам).

У методичній літературі відображені різні підходи авторів до складання тематичного планування. Існують короткі і докладні форми тематичного планування. Автори навчального посібника “Методика викладання історії в середній школі” вважають, що тематичний план доцільно розташувати у вигляді такої таблиці.

№ уроку	Тема уроку	Основні поняття	Основні вміння	Міжпредметні зв’язки	Засоби навчання	Тип уроку
---------	------------	-----------------	----------------	----------------------	-----------------	-----------

Свій варіант тематичного планування пропонує в методичних рекомендаціях з підготовки до уроку історії в допоміжній школі Ю.Ф.Кузнєцова.

Приблизний тематичний план:

Тема програми	Цілі	Основні поняття	Вміння та навички
---------------	------	-----------------	-------------------

Тема Уроку	Кількість годин	Повторення	Формовані поняття, їх ознаки	Методи і прийоми обладнання	Наочність і навчання	Позакласна робота
------------	-----------------	------------	------------------------------	-----------------------------	----------------------	-------------------

3 етап – розробка конспекту уроку.

Розробка конспекту (або розгорнутого плану) певного уроку є продовженням роботи над системою уроків за темою в цілому. При підготовці до уроку необхідно враховувати, як пройшло попереднє заняття, наскільки дійовими виявилися прийоми навчання, як учні засвоїли матеріал, що не встигли зробити на уроці. Облік всіх цих обставин накладає відбиток на зміст і методичну побудову даного уроку.

Підготовка вчителя до чергового уроку включає наступні ланки:

1. Вивчення фактичного матеріалу та методичних рекомендацій. Проаналізувавши зміст навчального матеріалу, що підлягає вивченню,

вчитель звертається до додаткової літератури і методичних посібників. При роботі з історичною та методичною літературою відбирає факти, що мають виховне значення або допомагають конкретизувати поняття, продумує їх зв'язок з матеріалом підручника, намічає, до яких висновків підведе школярів і як це зробити.

2. Визначення мети і завдань уроку. Це найбільш важкий і важливий момент підготовки, що викликає особливе ускладнення в початківців-вчителів. Учитель формулює основну змістовну ідею уроку, яку повинні засвоїти учні. Мета не зводиться до передачі змісту, вона зумовлена необхідністю виховання та розвитку учнів і реалізується в процесі вирішення конкретних завдань. Відмінною особливістю уроку в допоміжній школі є, перш за все, його корекційна спрямованість. Освітні, виховні і розвиваючі завдання уроку тут несуть корекційне навантаження, тому можна говорити про корекційно-освітні, корекційно-виховні та корекційно-розвиваючі завдання уроку

Типовою помилкою в постановці завдань є надто загальне їх формулювання, тому Ю.Ф.Кузнєцов, наприклад, пропонує конкретизувати завдання уроку, відмовившись від таких загальних формулювань, як “Виховання любові до Батьківщини”, “Трудове виховання” або “Розвиток мислення”. Конкретні завдання уроку історії сформульовані наступним чином: “Викликати відчуття захоплення трудовим подвигом будівельників “Дніпрогесу”, “Розвивати уміння виділяти головну думку в прочитаному абзаці”, “Розвивати уміння виділяти та пояснювати причини і наслідки за допомогою складання причинного ланцюжка” і т.п. Грамотна постановка завдань полегшить роботу вчителя з їх реалізації в ході уроку.

3. Визначення типу уроку. Тип уроку визначається місцем даного уроку в темі, курсі, запланованими завданнями, які повинні бути вирішені в ході уроку. При визначенні типу уроку треба орієнтуватися на програму. У пояснювальній записці до програми з історії в допоміжній школі рекомендується проведення ввідних, комбінованих, повторювально-узагальнюючих уроків, уроків оволодіння новими знаннями.

4. Відбір необхідного обладнання уроку, методичних засобів і прийомів, що відповідають змісту навчального матеріалу і рівню розвитку учнів допоміжної школи, їх пізнавальним можливостям.

Розробка ходу уроку. При розробці ходу уроку вчитель повинен виходити з вимог до кожного його етапу: організації початку уроку, повторення вивченого матеріалу, підготовки до вивчення нового матеріалу, його вивчення, закріплення, підведення підсумків уроку. Кожен з цих структурних елементів має свої завдання, відрізняється змістом і характером діяльності учнів.

Кожна навчальна ситуація на уроці планується з обов'язковим зазначенням її часу. Нераціональна витрата навчального часу на уроці історії в допоміжній школі найчастіше відбувається при опитуванні через невміння учнів виконувати завдання або відповідати на запитання. Іноді замість того, щоб допомогти учневі навідними питаннями, нагадуванням, показом,

учитель вичікує відповідь, повторюючи питання кілька разів у важкому і не зрозумілому для учня формулюванні. Чітко за часом повинна плануватися демонстрація наочних засобів через ТЗН, жорстко враховуватися їх навчальна ефективність.

У плані уроку має відзначатися зворотний зв'язок від учнів до вчителя у вигляді передбачуваного відповіді не проблемне питання, поставлене на початку уроку, загального виведення зі змісту уроку і т.п.

Визначаючи домашнє завдання з історії в допоміжній школі, учитель не тільки повинен вказати номер параграфа, але обов'язково роз'яснити учням, на що у змісті підручника та ілюстративного матеріалу треба звернути увагу, на які питання підготувати відповіді, яку літературу можна додатково почитати по темі року і т.д.

Один з досвідчених вчителів з приводу плану уроку писав: “Чимало труднощів у починаючого вчителя викликає планування та організація уроку. Як краще скласти план – коротко, розгорнути або написати весь текст учительської розповіді? Логіка підказує, що чи більш досвідчений вчитель, тим коротше може бути план його уроку. Однак мушу визнати: у мене так не виходить, завжди віддаю перевагу не тільки продумувати, але і фіксувати все до деталей”.

Урок історії будь-якого типу характеризується варіативністю методики його проведення. Так, урок повідомлення нового матеріалу може проходити методом розповіді із застосуванням діапозитивів, музичних творів (наприклад, урок по темі “Культура козацької України”. Виклад вчителя може поєднуватися з повідомленнями окремих учнів (наприклад, урок по темі “Конституція Пилипа Орлика”), він може проходити і як урок-екскурсія (наприклад, урок по темі “Давні українські міста” (Київ, Галич, Чернігів”).

На уроках будь-якого типу застосовуються різні прийоми не тільки викладу нового матеріалу, але і його закріплення, а також перевірки знань і вмінь учнів з порушенням інтелекту, використовуються різноманітні засоби навчання, що допомагають їм краще засвоїти історичний матеріал.

Урок історії повинен бути логічно чітко і ясно обґрунтований, а виклад матеріалу має бути емоційно яскравим, образним, відрізнятися переконливістю узагальнень, оцінок і висновків” – це твердження має відношення не тільки до уроку історії в загальноосвітній школі, воно особливо актуальне для допоміжної школи.

У ході уроку по можливості повинна забезпечуватися активна пізнавальна діяльність школярів з порушенням інтелекту при повному контакті з ними вчителя. До цього має прагнути вчитель допоміжної школи, готуючи кожен черговий урок.

У практиці викладання може бути використана наступна схема складання конспекту уроку історії:

- Тема уроку.
- Мета уроку.
- Освітні, виховні та корекційно-розвиваючі завдання уроку.

- Обладнання уроку (наочність, ТЗН, дидактичний матеріал, історичні ігри тощо).
- Додаткова література (історична, краєзнавча, методична) до уроку.
- Тип уроку.
- Організаційна структура уроку (із зазначенням часу на кожен її частину).
- Хід уроку (діяльність вчителя і діяльність учнів на кожному його етапі).

Кабінет історії в допоміжній школі.

Ефективність викладання багато в чому залежить не тільки від змісту навчального матеріалу, а й від умов навчання. Одним з найважливіших чинників вдосконалення навчально-виховного процесу є кабінетна система.

Ю.Ф.Кузнєцов відзначає, що “шкільний навчальний кабінет – це єдина, органічно пов’язана система навчального обладнання з предмета, змонтована в одній класній кімнаті, оформлена відповідно до вимог наукової організації праці як вчителя, так і учнів і забезпечує досить високий рівень викладання”. Таким чином, кабінет історії є комплексною матеріальною базою навчання, спираючись на яку вчитель створює функціональний вплив на весь навчально-виховний процес.

Питання організації кабінету історії в допоміжній школі не отримав висвітлення в допоміжній літературі, тому вчителі відчують у цьому значні труднощі.

Кабінет – це не тільки база занять з учнями, а й місце методичної роботи вчителя. В умовах кабінету, в якому знаходиться фонд навчально-наочних посібників, технічних засобів навчання (ТЗН), бібліотека, діяльність вчителя стає більш творчою. Створюючи найкращі умови для методичної творчості. Кабінет пред’являє більш високі вимоги до підготовки вчителя не тільки загальноосвітньої, але й допоміжної школи. Постійно розширюється коло знань, без яких успішне викладання предмета стає скрутним. Вчитель повинен бути добре знайомий із змістом діафільмів, кінофільмів, фонозаписів; таким чином, його підготовка до уроків певною мірою переноситься в кабінет. З організацією і оснащенням кабінету різноманітними засобами навчання перед вчителем постає питання про комплексне використання їх на уроці.

Незважаючи на елементарний характер курсу історії в допоміжній школі та його відмінність від курсу історії в загальноосвітній школі, учителям, які викладають цей предмет, нітрохи не легше готувати і проводити свої уроки. Щоб діти засвоїли навчальний матеріал, кожен урок у допоміжній школі повинен бути ретельно продуманий і оснащений, забезпечуючи по можливості активну пізнавальну діяльність школярів на всіх етапах навчання.

Методистами-істориками наголошується, що “добре обладнані кабінети впливають на методи і результати освіти, розвитку та виховання школярів. Тут складається більш сприятлива навчальна атмосфера, насичена

живим інтересом учнів до предмету, викликаючи зростання їх пізнавальної активності”.

Однак в організації кабінетів історії і в реалізації їх ролі у навчально-виховній роботі мають місце небажані явища, О.О.Вагін відзначав, що це перш за все формалізм, який виражається в тому, що організація кабінету обмежується лише виділенням приміщення та обладнанням постійної експозиції посібників; інший підхід полягає в односторонньому захопленні зовнішнім оформленням, прагненні до прикрашання з метою надати емоційний вплив на участь і ввести їх в “історичну обстановку”. “Тим часом всякий педагогічно спрямований емоційний вплив на школяра і організоване вчителем сприйняття наочного матеріалу мають певний зміст і мета. Вони конкретні. Таким чином, громіздка і довгострокова функціонуюча експозиція в кабінету неминує вступає в протиріччя із завданням та змістом більшої частини уроків, що проводяться в такому наочному оточенні.”

Особливо ретельно до оформлення кабінету історії слід підходити вчителю допоміжної школи, пам’ятаючи про те, що зайве прикрашення стін класу тільки розсіює і без того слабку увагу учнів з порушенням інтелекту, заважає їм цілеспрямовано сприймати подаваний учителем матеріал, зосередитися на серйозній роботі під час уроку.

Нерозумно розглядати кабінет і як майстерню з виготовлення саморобних наочних посібників, як виставку цих учнівських виробів. При правильній організації навчального процесу наявність кабінету історії відбивається на рівні навчання історії, ставлення учнів до предмета, проведенні позакласної історико-краєзнавчої роботи.

База кабінету історії складається з трьох основних елементів: обладнання у вигляді спеціальних меблів та пристосувань, необхідної апаратури і фонду навчальних посібників.

1. Обладнання кабінету включає в себе:

- а) класну дошку, магнітну дошку;
- б) спеціальні пристосування (затискачі, гачки, стойки) для демонстрації картин і карт;
- в) проекційний екран;
- г) учительській стіл з пристосуванням для демонстрації предметів і об’ємних посібників;
- д) столи зі стільцями для учнів;
- е) штори на вікнах для швидкого затемнення класу при використанні світлової наочності;
- ж) технічні засоби навчання, їх раціональне розміщення;
- з) пристосування для зберігання посібників (шафи, стелажі), які розміщуються вздовж задньої або бічної стіни класу;
- і) гарне освітлення, розетки для включення апаратури.

Дуже важливо правильно вирішити питання про планування кабінету, щоб його устаткування було пристосовано до практики вчителя та учнів, був забезпечений доступ де зберігаються посібники. Не можна допускати розміщення стендів, виставок, картин на передній стіні, тому що оформлення

кабінету не повинне відволікати учнів від навчального процесу. На передній стіні розташовуються класна дошка, екран, набірне полотно.

Устаткування для зберігання посібників (шафи, ящики для таблиць і т.п.) розміщується вздовж задньої або бічної стіни. У шафі може розміститися кабінетні бібліотека, атласи, альбоми, папки з вирізками, роздатковий матеріал, об'ємні посібники, учнівські роботи, ТЗН, відео та фотоматеріали.

Стіни кабінету повинні бути вільні від посібників, що не мають відношення до поточного уроку. Всі довгострокові експозиції, виставки, різні вітрини можна розміщувати в коридорі біля кабінету або в рекреації. Єдиний виняток слід зробити для “стрічки часу” – посібник, який відображає протяжність історичного часу шляхом показу зміни століть, суспільно-економічній формацій (суспільного ладу), державного устрою на території нашої Батьківщини.

У школах застосовуються різні види даного посібника. Доцільно розмістити “стрічку часу” на бічній стороні класу, і звертатися до неї на уроках, співвідносячи з конкретним часом, порядком досліджуваних подій, їх дати, а також понятійний і наочний матеріал.

На бічній стіні класу (або поруч з кабінетом в коридорі) може бути розташований історичний куточок. Складається з різних розділів, наприклад, таких, як:

- “Сьогодні у світі”.
- “Життя країни”.
- “Чи знаєш ти? (це цікаво)”.
- “Наш край”.
- “Умій вчитися”.
- “Історичний словник”.

2. Проекційна і звуко-технічна апаратура кабінету історії повинна забезпечувати застосування різних типів аудіовізуальних засобів навчання. Комплект апаратури в кабінеті припускає наявність кінопроектора, графопроектора, діапроектору, фільмоскопу, епідіаскопу, магнітофона, плеєра, телевізора, а іноді – відеоманітофона, що дозволяє вчителю записувати, монтувати і відтворювати необхідні телепередачі.

Шкільна історична фонотека містить грамплатівки, магнітофонні записи, радіо- і телепередачі з історії та інші матеріали.

Діафільми і діапозитиви залишаються найбільш доступним і поширеним видом екранної наочності в допоміжній школі. Вони є у більшості тем програми.

Кінофільми і кіно фрагменти знайшли менше застосування в навчальному процесі допоміжної школи, хоча саме вони дозволяють більш точно відтворити історичне минуле, показати учням з порушенням інтелекту події та явища в динаміці, відобразити дух досліджуваного часу.

Проекційна апаратура може бути закріплена на постійних місцях біля задньої стіни кабінету.

“Робота учнів в умовах кабінету і використання ТЗН вимагає дотримання певних гігієнічних вимог. Для оптимального сприйняття і засвоєння інформації, збереження працездатності учнів важливе значення мають тривалість і частота використання ТЗН, умови їх застосування і, звичайно, структура уроку, зміна методів і прийомів роботи”, - наголошується в “методиці викладання історії в середній школі”.

3. Фонд навчальних посібників повинен містити в собі всі матеріали для якісного засвоєння історичних знань і забезпечувати застосування всієї системи методів навчання історії – методів живого слова, наочного навчання та роботи з текстами.

Ю.Ф.Кузнєцов підкреслював, що “через недорозвинення пізнавальної діяльності розумово відсталих учнів у навчально-виховному процесі допоміжної школи слід особливу вагу приділяти посібникам, які допомагають сконцентрувати увагу школярів на головному, активізувати їх розумову і мовну діяльність: пам’ятки, схеми, опорні сигнали, плани, таблиці і т.д.”

Фонд навчальних посібників кабінету історії в допоміжній (допоміжній) школі складається з текстуальних джерел, наочних навчальних посібників, карток-завдань та ігрового матеріалу.

Текстуальні джерела включають:

- а) обов’язкову навчальну літературу, з опорою на яку будується викладання історії (підручники, навчальні посібники та хрестоматії Батьківщини; посібники з краєзнавства; брошури з текстом Конституції України; навчальні посібники з суспільствознавства, окрема інформація з яких використовуються у допоміжній школі при вивченні правових питань);
- б) науково-популярну та художньо-історичну літературу, необхідну для позакласного читання;
- в) довідкову та методичну літературу для вчителя, комплекти журналів “Історія та правознавство”, “Дефектологія”;
- г) папки та альбоми з вирізками з газет і журналів – тематичні добірки до уроків та позакласної роботи.

Наочні навчальні посібники включають:

- а) історичні карти, видані для школи, а також саморобні тематичні карти, виготовлені вчителем (або учнями під керівництвом вчителя); комплекти історичних атласів і контурних карт; політичну і фізичну карти України, необхідні для проведення окремих уроків;
- б) картини на історичні сюжети, портрети (серії навчальних картин, виданих у допомогу школі, репродукції творів мистецтва і пам’ятників культури);
- в) аплікації (видані для школи і саморобні), які застосовуються для роботи з картами, складання на дошці схем боїв, динамічних картин, схем, які розкривають складні поняття;
- г) схеми, картосхеми (схеми битв, текстові, логічні схеми, план-схеми);
- д) об’ємні наочні посібники з різних матеріалів (макети, зменшені копії окремих архітектурних споруд, моделі знарядь праці, озброєнь, виготовлені школярами під керівництвом вчителя, що має велику освітньо-виховне та

корекційно-розвиваюче значення, тому що учні допоміжної школи в практичній діяльності вчаться застосовувати історичні знання, одночасно поповнюючи їх і краще осмислюючи. Разом з тим самі засоби навчання стають більш різноманітними та цікавими);

е) таблиці друковані та саморобні (порівняльні, хронологічні, узагальнюючі);

ж) демонстраційні картки, на яких записані історичні терміни, окремі фрази, дати, назви історико-географічних об'єктів, прізвища людей та ін. За допомогою таких карток можна скласти різні види таблиць, схем, проводити словникову роботу;

з) опорні плани, що орієнтують учнів у досліджуваному матеріалі (плани вивчення історичного періоду, події, діяча, план вивчення картини і т.п.);

і) навчальні пам'ятки і правила (правила складання зв'язної розповіді, правила порівняння, правила читання причинно-наслідкового ланцюжка та ін);

к) ілюстративний роздатковий матеріал (листівки, вирізки з газет і журналів, фотографії).

Вчитель може залучити учнів до створення саморобного роздаткового матеріалу, скомплектувати потім його по темах курсу по важливих проблемах змісту шкільної програми.

Картки-завдання – це “дидактичний матеріал, що використовується в індивідуальній і колективній роботі для закріплення матеріалу, що вивчається, контролю за якістю його засвоєння, а також для створення проблемної ситуації, постановки проблеми перед вивченням нового”, - вважають фахівці. Картки-завдання розробляються з урахуванням рівня успішності учнів з предмета. У картках для більш слабких школярів крім завдання передбачаються різні види допомоги: план відповіді, опорні слова, початок розповіді та ін. У практиці викладання історії використовуються різні види карток-завдань: з питаннями, що потребують пояснення або застосування нових слів і понять з проблемно-пізнавальними завданнями, перфокарти з запитаннями для перевірки знань учнів з різних тем, цифрові диктанти і т.п.

Ігровий матеріал використовується для закріплення, систематизації, а іноді і для отримання нових знань. На уроках історії та в позаурочний час застосовуються кросворди, чайнворд, головоломки, ребуси, історичне лото, доміно, вікторини, ігри-подорожі і т.п. Вони можуть бути фабричними і саморобними. Багато ігор можна виготовити спільно з учнями в позаурочний час і використовувати надалі в навчально-виховному процесі.

Більш детальні методичні рекомендації щодо створення матеріалів і посібників для кабінету історії загальноосвітньої школи дали в роботі Н.І.Апарович і Д.І.Полтарака для допоміжної школи в роботі Ю.Ф.Кузнєцова.

Отже, значення кабінету історії полягає в наступному:

1. наявність добре обладнаного кабінету забезпечує можливість широкого застосування різних джерел інформації, технічних засобів, наочних та інших

посібників, необхідних для активізації пізнавальної діяльності, особливо учнів допоміжної школи, і підвищення ефективності уроку історії;

2. кабінет історії дозволяє організувати різноманітну позакласну роботу з предмету: історичний гурток, історико-краєзнавчий куточок, виставки, зустрічі з учасниками історичних подій, вікторини, випуск стінгазети, позакласне читання та ін Матеріали позакласної роботи повинні обов'язково використовуватися в навчально-виховному процесі;

3. кабінет історії надає допомогу вчителю у підготовці та проведенні уроків, раціонально організовуючи його працю.

15. Позакласна робота з історії в допоміжній школі

Виховання учнів здійснюється не тільки на уроках, але і після них. Проведена після уроків виховна робота з предмета називається позаурочною або позакласною.

Позакласну роботу з історії в методиці називають «діяльністю учнів, яка здійснюється на основі добровільної участі і самостійності, має своїм змістом пізнання історичного минулого і сучасності, спрямовується вчителем і сприяє поглибленню знань школярів в галузі історії, розвитку їх різноманітних інтересів і здібностей, формування особистості».

Жоден підручник, ні один урок не може дати учням такого яскравого уявлення про минуле та сьогодення рідної країни, яке дає їм безпосереднє знайомство з її прекрасними куточками, людьми та створеними ними творами мистецтва.

Особливості позакласної роботи з історії полягають в наступному:

1. Якщо урок є обов'язковою формою навчання, регламентованою часом, то позакласна робота носить добровільний характер і час її проведення визначається вчителем. І.Г.Єременко зазначав, що “розумова недостатність є серйозною перешкодою для побудови позакласної роботи на засадах самостійності, добровільності та самодіяльності”. Подолання труднощів залучення учнів допоміжної школи у позакласну роботу досягається в тому випадку, якщо допомога дитині спирається на його ж власні сили та можливості. Добровільний характер позакласної роботи з історії дає можливість організувати діяльність учнів допоміжної школи не тільки за інтересами, а й з урахуванням їх пізнавальних можливостей, сприяє розвитку їхніх індивідуальних нахилів, ініціативи та самостійності в пізнанні минулого і сьогодення Батьківщини. Такий підхід створює сприятливі умови для подолання в учнів з порушенням інтелекту пасивної життєвої позиції.

2. У позакласній роботі вчитель вільний щодо вибору змісту, тоді як зміст уроків визначається державною програмою з історії для спеціальних (допоміжних) освітніх установ.

3. У позакласній діяльності створюються сприятливі умови для обліку психологічних і вікових особливостей школярів з порушенням інтелекту за рахунок використання більш різноманітних форм роботи в порівнянні з уроками історії. Так, у 7 класі частіше використовуються історичні ігри, елементи драматизації, екскурсії до музеїв, по місту, до місць історичних

подій; в 8-9 класах зростає частка самостійної роботи учнів з художньою та науково-популярною літературою, матеріалами періодичної преси, довідковими виданнями.

4. У позакласній роботі створюються великі можливості для формування інтелектуальних і практичних умінь допоміжної школи в процесі виконання ними різноманітних видів завдань репродуктивного і творчого характеру (тематичні малюнки, усні повідомлення та доповіді, письмові відгуки про прочитані книги та екскурсії, твори на історичні теми і т.п.).

5. У позакласній роботі ширше, ніж на уроці історії, здійснюється зв'язок із сучасністю, різноманітніше суспільно-корисна діяльність школярів. Учні допоміжної школи залучаються до оформлення тематичних виставок та випуску історичних стінгазет, проведення свят, присвячених історичним датам і т.п.

Разом з тим слід зазначити, що, незважаючи на існуючі відмінності, позакласна робота і робота на уроках історії тісно пов'язані між собою і складають цілісний процес.

В сучасних умовах позакласна робота стає органічною частиною навчання, до проведення якої слід підходити диференційовано. Важливо встановити мінімум найбільш значущих відвідувань музеїв, екскурсій та інших видів діяльності, обов'язкових для всіх школярів. Певні види позакласної роботи повинні бути з'єднані з уроками історії, з вивченням програмних тем, повинні стати органічною частиною навчання.

Освітні, виховні і розвиваючі завдання позакласної роботи визначаються загальними завданнями навчання історії, але обов'язково з урахуванням існуючої системи завдань позакласної роботи з усіх інших предметів. Специфіка завдань позакласної роботи полягає в тому, що в порівнянні із завданнями уроку вони вирішуються, кажучи словами А.Ф.Родина, "на іншому матеріалі та іншими засобами".

Позакласна робота з історії в допоміжній школі покликана вирішувати цілий комплекс завдань:

1. Поглиблення і розширення знань, отриманих школярами на уроках, збагачення їх новими уявленнями та поняттями, що відображають різні сторони життя суспільства в різні історичні епохи. Звернення до краєзнавчих матеріалів, музейних експонатів, додаткової історичної літератури допоможе учням з порушенням інтелекту краще оволодіти знаннями, передбаченими програмою з історії;

2. розвиток інтересу учнів до історії. Вирішення цього завдання починається на уроці, але саме різноманітність змісту і видів позакласної діяльності, доступних учням допоміжної школи, сприяє більш успішному її здійсненню;

3. розвиток розумових здібностей учнів з порушенням інтелекту. Цьому сприяє використання різноманітних джерел пізнання (навколишня дійсність) предмети матеріальної культури, документи, періодична преса, вироби мистецтва і т.п.);

4. розвиток інтелектуальних і практичних умінь учнів: знаходити потрібну книгу, користуватися довідковими виданнями, готувати доповіді та

повідомлення за одним або кількома джерелами, аналізувати і порівнювати музейні експонати, вести бесіду з учасниками подій, збирати краєзнавчий матеріал, відтворювати історичне минуле в макетах, моделях, малюнках, схемах і т.п.;

5. виховання почуттів, морально-естетичний розвиток особистості, виховання колективізму, взаємодопомоги, працьовитості, відповідальності за доручену справу. Таким чином, в навчальній та позакласній роботі з історії вирішуються одні й ті ж освітні, виховні і розвиваючі завдання, але на іншому матеріалі і іншими шляхами. Вивчення у вільний час яскравих, цікавих історичних фактів розширює, збагачує знання учнів, формує їх моральні переконання, допомагає глибше засвоїти навчальний матеріал. На позакласних заходах розвиваються вміння, які успішно можуть бути застосовані на уроках для міцного й усвідомленого засвоєння змісту курсу історії. Все це набуває особливого значення в умовах допоміжної школи.

Зміст позакласної роботи з історії школі.

Зміст позакласної роботи визначається загальними завданнями, як стоять перед спеціальною (допоміжною) школою. Для реалізації намічених завдань вчителю історії важливо визначити зміст і доступні форми позакласної роботи з предмету. З учнями старших класів в умовах допоміжної школи можливе вивчення різноманітної тематики, пов'язаної як з курсом історії, так і з тими, що мають краєзнавчу спрямованість.

Найчастіше зміст позакласної роботи з історії в допоміжній школі спрямований на комплексне вивчення історичного минулого паралельно з програмними темами курсу історії. Такий похід найбільш розумний і припускає різноманітність видів і форм організації, виходячи з різноманіття тем і змісту кожної з них.

Основним напрямком в позакласній роботі може бути і вивчення історії культури: звичаїв, традицій, народних промислів, архітектури, живопису, музичного та театралізованого мистецтва народів нашої країни. Організуючи позакласну роботу учнів з цього напрямку, вчитель може використовувати різноманітні форми: екскурсії до музеїв, по містах; перегляд репродукцій, відеофільмів, прослуховування музичних творів, зустрічі з діячами літератури і мистецтва, виступи учнів з доповідями. Все це буде сприяти моральному та естетичному вихованню школярів з порушенням інтелекту, розвитку їх кругозору.

Один з можливих напрямів позакласної роботи з історії – вивчення сучасності, що актуально для випускників допоміжної школи, які готуються до самостійного життя та трудової діяльності. Інтерес до проблем сучасної дійсності, внутрішньої та зовнішньої політики держави допомагає кращому орієнтуванню школярів з порушенням інтелекту в подіях, що відбуваються, виробляє активне ставлення до суспільного життя, сприяє їхній соціальній адаптації. Ефективність такої роботи залежатиме від різноманітних і в той же час доступних для учнів допоміжної школи форм її поведінки (наприклад,

роз'яснення поточних подій в процесі бесід, обговорення телепередач, проведення вечорів питань і відповідей, читання періодичної преси).

Одним з найбільш цікавих, доступних і значущих для учнів допоміжної школи напрямів позакласної роботи з історії є вивчення минулого і сьогодення свого краю, міста. Краєзнавча робота дозволяє розширити кругозір учнів, залучити їх до культурного надбання, прищепити любов і дбайливе ставлення до своєї малої Батьківщини, навчити орієнтуватися в навколишній дійсності. Крім того, знання, набуті в процесі краєзнавчої роботи, допомагають школярам краще осмислити історичний матеріал, що вивчається на уроках, конкретизувавши його фактами, цифрами, іменами учасників подій, що відбувалися в цих місцях.

Краєзнавча робота передбачає участь школярів у різних видах діяльності: вони читають рекомендовану вчителем краєзнавчу літературу, беруть участь в екскурсіях по місцях історичних подій, знайомляться з архітектурними пам'ятками та музейними експонатами, а результати такої діяльності оформляються у вигляді фотовиставок, стінгазет, малюнків, творів і використовуються в подальшому навчально-виховному процесі; є досвід створення музею в умовах допоміжної школи.

Форми та види позакласної роботи з історії в допоміжній школі.

Форми позакласної роботи з історії розрізняються за охопленням кількості учнів і в зв'язку з цим можуть бути масовими або фронтальними (вечір, конкурс), груповими або гуртковими (робота гуртка, секції), індивідуальними (надання допомоги в написанні доповіді окремого учня, індивідуальна бесіда).

За тривалістю форми позакласної роботи з історії поділяються на систематичні, які проводяться протягом усього навчального року або навіть протягом декількох років (гуртки, позакласні читання) і епізодичні (зустрічі з цікавими людьми, екскурсії, випуск історичної газети).

При виборі форми позакласної роботи з історії в допоміжній школі вчитель повинен враховувати не тільки вік учнів, а й особливості їх пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, особистісні якості кожного учня. Природно, не всі форми позакласної роботи з історії, доступні для учнів загальноосвітньої школи, можуть бути використані в умовах допоміжної школи. Так наприклад, недоцільно використовувати для учнів з порушенням інтелекту читання лекцій, проведення наукових конференцій, написання рефератів, участь в історичних олімпіадах і т.п. Але багато форм позакласної роботи з історії можуть бути успішно застосовані і в допоміжній школі.

Розглянемо деякі з них.

1. Позакласне читання з історії. Читання відіграє величезну роль в житті людей. Загальновідома роль позакласного читання в поглибленні і розширенні історичних знань школярів, у формуванні їх особистісних якостей. Позакласне читання з історії – це читання учнями художньої та науково-популярної літератури з історичної тематики, що виходить за рамки

знань, викладених у підручнику. Воно сприяє створенню яскравих образів, дає уявлення про певну історичну епоху, розширює кругозір учнів, розвиває їх інтерес до історії, впливає на почуття дітей, формує їх моральне обличчя, що важливо як для учнів загальноосвітньої школи, так і для учнів допоміжної школи, хоча читацькі можливості і потреби останніх обмежені. Тому в умовах допоміжної школи необхідне цілеспрямоване керівництво вчителем позакласним читанням з історії, яке здійснюється за кількома лініями: вивчення читацьких інтересів школярів (за бібліотечними формулярами), рекомендація та пропаганда книг історичного змісту для самостійного читання у зв'язку з досліджуваною темою, допомогу учням у свідомому засвоєнні прочитаного, проведення обговорення прочитаних книг.

І.М.Лебедєва в допомогу учням пропонує наступну приблизну пам'ятку

Питання для бесіди по прочитаних книгах:

- Хто автор книги?
- Про яку епоху і які історичні події розповідає книга?
- Яких героїв, що дають в книзі, ти можеш назвати? Твоє ставлення до них.
- Що вам сподобалося в книзі і чому?
- Які ще книги є в цього автора? Про що вони?

Допомога в керівництві історичним читанням може надати ведення читацьких щоденників. Орієнтовна схема його запропонована в книзі І.З.Озерського

Автор	Назва книги	Коли розпочате читання	Коли закінчене читання	Які історичні події розкриті в книзі	Враження від прочитанного
-------	-------------	------------------------	------------------------	--------------------------------------	---------------------------

Щоденник служить не тільки основою бесіди з учнями про прочитані твори, але дозволяє їм краще запам'ятовувати прочитане, виділяти в ньому головне, давати оцінку вчинків героїв.

Іноді можливі невеликі театралізовані вистави, проведення усного журналу за прочитаними книжками. Підготовкою до них керує вчитель історії, надаючи необхідну допомогу учням.

2. Історичний гурток. Історичний гурток належить до систематичних форм позакласної роботи. Він розрахований на поглиблену роботу протягом тривалого часу з постійним складом учнів. Гурткова робота з історії сприяє поглибленому засвоєнню знань, отриманих на уроках, розвиває інтерес до предмету і творчі здібності, формує навички дослідження, практичні вміння школярів.

Для успішної роботи історичного гуртка треба дотримуватися ряду умов. До них відносяться керівна роль учителя, добровільність і робота за інтересами, самостійна діяльність учнів.

Гуртки можуть бути різних профілів: військово-патріотичні, історико-біографічні, історико-мистецтвознавчі та інші. У допоміжній школі вибір напрямку роботи історичного гуртка визначається можливостями учнів.

У гуртку можуть бути учні одного класу однієї паралелі або різних паралелей, Бажано, щоб гурток мав свою назву (“Юний історик”, “Юний краєзнавець”, “Клуб знавців історії” та ін.), символіку, певні ритуали. В гуртку повинні використовуватися різноманітні види діяльності учнів, ігрові моменти, дотримання традицій. Результати роботи історичного гуртка мають демонструватися і активно використовуватися в навчально-виховному процесі допоміжної школи.

3. Історичні вечори. Це важлива форма позакласної роботи. Історичні вечори несуть у собі елементи гри, вирішують освітні, виховні і розвивальні завдання. При виборі теми і змісту вечора необхідно враховувати психологічні особливості учнів допоміжної школи, рівень їх освітньої підготовки, низький ступінь активності і самодіяльності, передбачити можливість перевантаження учнів за часом і за кількістю вражень.

Історичні вечори можуть бути присвячені: загально історичним темам (“Свято Перемоги”); окремих тем шкільного курсу (“Т.Г.Шевченко”); ювілеїв і знаменних дат (“День визволення Донбасу від німецьких загарбників”); цікавої історії (“Що? Де? Коли?”); краєзнавства (“Знамениті городяни минулого і сьогодення”).

Вечір вимагає ретельної підготовки: визначення теми, відбору пізнавального матеріалу, складання виступів, розробки сценарію, оформлення залу, обладнання тематичної виставки, керівництва і його допомоги учням на всіх етапах роботи.

4. Екскурсії. Ця форма позакласної роботи користується особливою популярністю серед учнів. А.Ф.Родін і Ю.Є.Соколовський визначають екскурсію як особливу форму спільної діяльності вчителя та учнів з вивчення предметів і явищ дійсності в природних умовах (підприємство, історичні місця і т.п.) або в музеях, на виставках з метою освіти і виховання школярів.

При всіх можливих відмінностях між екскурсіями організація кожної з них складається з ряду спільних етапів і видів робіт: визначення теми та мети екскурсії, вибір місця і об’єктів для вивчення, розробка маршруту і плану; знайомство з місцями, які належить відвідати; підготовка учнів до екскурсії, постановка групових та індивідуальних завдань; безпосереднє проведення екскурсії; закріплення знань і оформлення зібраного матеріалу.

Особливе місце в позакласній роботі займають далекі екскурсії. Вони вимагають значних коштів, пов’язані з додатковими труднощами, тому повинні бути ретельно підготовлені, особливо в умовах допоміжної школи.

5. Зустрічі з цікавими людьми. В сучасних умовах така форма позакласної роботи з історії використовується рідше, ніж раніше, але займає особливе місце. Образ конкретної людини, його вчинки завжди більш переконливі для учнів допоміжної школи. Учасниками зустрічей можуть бути різні люди: ветерани війни і праці, учасники та очевидці знаменних подій, сторожили і знавці рідних місць, вчені, письменники.

Зустрічі учнів з цікавими людьми можуть проводитися в школі, на підприємствах, в музеях. Вони повинні бути добре підготовлені: необхідно визначити тему і мету зустрічі, місце та час її проведення, попередньо

обговорити коло обговорюваних питань, виховну спрямованість його розповіді, попередити про те, з якими дітьми чекає зустріч.

6. Конкурси, олімпіади, вікторини. Широке поширення серед школярів отримали змагання на краще виконання завдань з історії під час конкурсів, олімпіад, вікторин. Вони проводяться з метою виявлення і розвитку інтересу і здібностей учнів, стимулювання їхньої пізнавальної активності, виховання любові до предмету, тому в умовах допоміжної (допоміжної) школи ці форми позакласної роботи набувають корекційного значення.

Зміст конкурсів, олімпіад, вікторин може обмежуватися шкільною програмою з історії або виходити за її межі, але вона повинна бути доступна учням з порушенням інтелекту, а запропоновані їм питання та завдання повинні бути доступні для виконання.

У конкурсах з історії можуть брати участь як окремі учні, так і класи. Учні відповідають на поставлені питання, збирають відомості про рідний край, пишуть твори про своє місто, село, описують історичні пам'ятники, роблять замальовки і т.п. Одночасно із завданнями учитель вказує джерела, які можуть бути використані під час підготовки, проводить консультації.

Олімпіади проходять у декілька турів з випробуванням тих, хто не набрав потрібних балів. Вони рідко використовуються в спеціальних (допоміжних) школах.

Вікторини з історії ближче стоять до ігрової форми (у методичній літературі їх нерідко відносять до групи історичних ігор), вони можуть проводитися без попередньої підготовки учнів або з повідомленням теми, літературних джерел, питань. Для учнів допоміжної школи ця форма позакласної роботи є найбільш доступною і цікавою. У шкільній практиці широке застосування знайшли краєзнавчі вікторини.

Позакласна робота з історії складна й різноманітна і тому потребує чіткої організації та певної системи. У всіх розглянутих формах позакласної роботи, що проводяться у допоміжній школі величезна роль належить вчителю історії. Його вмиле керівництво, зацікавлене ставлення роблять цю роботу пізнавальною, захоплюючою та плідною для учнів з порушенням

16. Особливості вивчення питань права в допоміжній школі

Сучасна концепція правової освіти школярів.

Новий зміст правової освіти школярів, що навчаються як в загальноосвітніх, так і в спеціальних (допоміжних) школах різних видів, визначається з урахуванням конкретних змін, які відбуваються в Україні з 1991 року. До таких змін відносяться наступні:

1. зміна характеру відносин між державою і особистістю, становище громадянина України (одержання демократичних свобод, можливостей проявити себе в економічній та політичній галузях, реалізувати себе як особистість, і в той же час зростання відповідальності за свою долю, умови свого життя);

2. розвиток ринкових відносин, що створюють умови забезпечення життєвого успіху і визначають пріоритет таких властивостей особистості, як заповзятливість, діловитість, уміння швидко і правильно орієнтуватися в системі соціальних і економічних відносин, їх правовому регулюванні, діяти у відповідності зі своїми інтересами, не переступаючи Закон;

3. негативні явища, що супроводжують перетворення України (зростання злочинності, що ставить під загрозу безпеку громадян і створює в суспільстві атмосферу напруженості).

Компонентами правової культури є:

- систематизовані наукові знання про право, законодавство України про реально існуючий в суспільстві правопорядок, заходи його зміцнення та засоби охорони;

- орієнтований на соціальну цінність права і чіткого правопорядку ставлення громадян до Закону, орієнтація на законослухняну поведінку та активне неприйняття порушень правопорядку;

- соціально-корисне поведіння особистості, що виявляється в свідомій правомірній поведінці, вмільй реалізації своїх прав і свобод, відповідальному ставленні до виконання обов'язків громадянина України, готовності в різних життєвих ситуаціях у швидкоплинному світі діяти юридично грамотно, доцільно, орієнтуючись на існуючі закони.

Рішення задачі становлення правової культури громадянина України слід починати з шкільного віку, створюючи в школі цілісну систему правової освіти та морально-правового виховання учнів з 1 по 9 клас.

Такий підхід не суперечить можливостям допоміжної школи в організації правової освіти і виховання учнів з порушенням інтелекту, навпаки, це завдання залишається однією з пріоритетних для допоміжної школи, мета якої – соціально-трудова та правова адаптація випускників.

Поza сумнівом, формування правової культури учнів з порушенням інтелекту – завдання надзвичайно складне, що вимагає тривалого часу, використання спеціальних засобів і методів, що полегшують засвоєння елементів правових знань, розуміння необхідності оволодіння ними та вміння адекватно розпорядитися в різноманітних життєвих ситуаціях.

Завдання та зміст правової освіти учнів допоміжної школи.

Мета допоміжної школи – підготувати учнів до самостійного життя в суспільстві і продуктивної праці. На реалізацію цієї мети завжди було спрямоване вивчення питань права на доступному рівні для учнів з порушенням інтелекту.

Правовий матеріал окремою темою включався до програми з історії та вивчався все друге півріччя 9 класу (28 годин), органічно поєднуючись з історичним матеріалом і на ньому ґрунтуючись, а окремі елементи правових знань вивчалися в процесі викладання інших предметів (читання, природознавство, географія, СПО, трудове навчання).

В умовах допоміжної школи вивчення питань права має не тільки освітнє, а й корекційно-виховне значення, тому що спрямоване на

вироблення навичок адекватного поводження в різних життєвих ситуаціях. Учні допоміжної школи щодня вступають в різні взаємини з іншими людьми; коло їх контактів розширюється після закінчення школи. Але часто вони не підозрюють, що вступають в певні правові відносини, в основі яких лежать стійкі і обов'язкові для всіх правила поведінки. Для дотримання цих правил поведінки необхідна правова підготовка, яка дає можливість приймати правильні моральні і правові рішення, виконувати громадянські обов'язки, уникати конфліктів, асоціальних вчинків.

Дослідженнями Б.П.Пузанова встановлено, “що учні старших класів допоміжної школи володіють запасом правових знань, але їх знання стихійні і розрізнені”.

Велику роль у формуванні пасивного запасу правових знань грає весь попередній період навчання і виховання: загальноосвітні предмети, професійно-трудове навчання, позакласна робота. Вступивши до школи, діти знайомляться з “Правилами для учнів” і вчать їх виконувати, дотримуватися розпорядку життя школи (інтернату); у них формується ставлення до людей, природи, праці; вони привчаються до охорони навколишнього середовища, до турботи про здоров'я, набувають навички орієнтування в навколишньому житті, у них виховується дисципліна праці. Всі ці корисні знання, уміння і навички є позитивною основою для формування правових знань в старших класах. В 1996 році в програму 9 класу включили розділ “Основи правових знань”. Тема “Незалежна людина, держава, незалежна праця” – 28 годин.

У пояснювальній записці до програми вказується, що “в школі для дітей з порушеннями інтелекту викладання суспільствознавчого курсу повинне носити характер морально-естетичної та політико-правової пропедевтики. Курс дає і закріплює лише основи знань у цих галузях, приділяючи переважну увагу практично-орієнтованої складової змісту... Незважаючи на те, що зміст курсу носить елементарний характер, воно все ж таки зберігає структурні цілісність, властиву даним галузям суспільствознавчих знань.

Курс покликаний сприяти можливо більшій самореалізації особистісного потенціалу дітей з порушенням інтелекту. Мета даного курсу – створення умов для соціальної адаптації учнів шляхом підвищення їх правової та етичної грамотності, що створює основу для безболісної інтеграції в сучасне суспільство дитини через знання своїх громадянських обов'язків і вміння користуватися своїми правами”.

Автори програми відзначають, що відбір змісту проведено з урахуванням психологічних, пізнавальних можливостей і соціально-вікових потреб учнів допоміжної школи.

Основні теми курсу правових знань:

- Україна – незалежна демократична держава,
- Прийняття Основного Закону – Конституції,

- Верховна Рада України,
- Президент,
- Кабінет Міністрів,
- Збройні сили,
- Судова гілка влади,
- Права людини і громадянина,
- Особисті права і свободи громадян,
- Право на працю, освіту,
- Трудовий договір. Охорона праці,
- Право на помешкання,
- Державна охорона сім'ї та дитинства,
- Адміністративні правопорушення,
- Декларація Прав людини і Конвенція Прав дитини та інші.

Особливості правових знань учнів з порушенням інтелекту

На правосвідомість учнів допоміжної школи впливає не тільки цілеспрямований процес навчання і виховання, але також отримана з різних джерел інформація, часто випадкова, інколи невірна. Дослідження Б.П.Пузанова наприклад, показали, що багато неповнолітніх, які постали перед судом, не знали, що вчинене ними правопорушення карається законом, вважали, що незнання закону звільняє від відповідальності або ця відповідальність перекладається на школу, батьків. Так підлітки знайомляться з правом за сумних обставин, коли треба відповідати за скоєне правопорушення.

Таким чином, знання закону орієнтує учнів спеціальних (допоміжних) шкіл в тому, що дозволено і що заборонено, застерігає від необдуманих вчинків.

Б.П.Пузановим зазначалося, що до початку вивчення правових питань більшість учнів мають адекватні уявлення про норми трудового законодавства: мінімальний вік прийому на роботу, тривалість робочого дня, пільги для неповнолітніх тощо. Знання трудового права дуже важливе для випускників допоміжної школи, тому що їхні успіхи в трудовій діяльності багато в чому залежать від сумлінного виконання своїх трудових обов'язків.

Особливий інтерес в учнів з порушенням інтелекту виникають питання кримінального права. Життя дає для цього вагомі підстави (сучасна популярна в підлітків література та кінофільми кримінального змісту, хроніка злочинів у засобах масової інформації і т.п.). Більшість учнів непримиренно ставляться до порушників закону, але й серед самих підлітків є такі порушники, і з ними необхідно індивідуально працювати не тільки вчителю історії, а й класному керівникові, психологові, соціальному педагогу.

В учнів допоміжної школи є знання з наступних питань кримінально-адміністративного права: правила поведінки в громадських місцях і відповідальність за їх порушення, дрібне хуліганство і відповідальність за нього, правоохоронні функції міліції. Але далеко не всі учні уявляють вік

настання кримінальної відповідальності та кримінальну відповідальність неповнолітніх. За даними Б.П.Пузанова, близько 40% учнів називають вік настання кримінальної відповідальності 16 років, а інші 60% учнів вважають таким віком 18,20 і навіть 25 років.

Тільки 25% учнів називають відповідальними за злісне хуліганство самих неповнолітніх, тоді як більшість вважає, що за неповнолітніх кримінальну відповідальність несуть учителі, батьки і навіть міліція.

Нестійкі в учнів допоміжної школи і уявлення про такі моральні категорії як товариство та взаємодопомога. Немає уявлень і про співучасть у злочинах. Але уявлення про правоохоронні функції міліції, навпаки, у них більш повні.

Таким чином, правові знання учнів з порушенням інтелекту до початку вивчення курсу “Основи правових знань” в 9 класі мають такі особливості:

- а) носять випадковий, безсистемний характер;
- б) відрізняються фрагментарністю, неточністю, неповнотою;
- в) стихійно сформовані;
- г) немає вміння адекватно використовувати правові знання в конкретних ситуаціях, спостерігається механічний переніс попередніх рішень на наступну ситуацію;
- д) при оцінці конкретної ситуації зовнішня сторона домінує над внутрішньою морально-етичною основою події.

Цілеспрямоване навчання навіть в рамках невеликого курсу, побудована з урахуванням всієї попередньої роботи школи, сім ї, соціального досвіду, дозволить значною мірою вирішити проблему правового виховання учнів допоміжної школи та полегшити їх включення в самостійне життя.

Використання символіки України в допоміжній школі.

Виховання любові та поваги до державної символіки, до ритуалів незалежної України займає одне з ведучих місць в системі громадянського, національного виховання учнів допоміжної школи.

Державна символіка сприяє формуванню громадянського, національного самовідчуття, гордості за приналежність до рідної землі, до свого народу, держави – України.

Стаття 20 Конституції України говорить “Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України”. Як визначальні символи сюди можна віднести державну мову і Президента як гаранта Конституції України.

Програма допоміжної школи “Навчальний курс історії України в 7=9 класах” передбачає спеціальні уроки з вивчення символіки.

Так, в 7 класі для вивчення теми “Українська держава і її символи” відведено чотири години (герб, прапор, гімн, державна мова). В 9 класі в розділі “Сучасна Україна” при вивченні теми “Нові надії, старі проблеми” є урок “Всеукраїнський референдум. Вибори президента України”, а розділ “Основи правових знань” передбачає уроки: “Україна – незалежна демократична держава”, “Прийняття Основного Закону держави – Конституції України”, “Державна виконавча влада України. Президент України”.

Цілями використання державних символів на уроках і в навчально-виховному процесі в допоміжній школі можуть бути: формування понять про прапор, малий Герб України, розкриття змісту поняття Гімн держави; вчити поважному ставленню до української мови, потреби її вивчення. Пов’язувати двомовність у Донбасі – рівноправність української і російської мови. С цією метою раціональне використання місцевого матеріалу, наприклад, символіки Донбасу – герба і прапора. При подачі матеріалу про Президента використовувати статтю 102 Конституції України. “Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина”.

Природно, залишаються і специфічні цілі уроків у допоміжній школі в плані корекційно-розвиваючих моментів:

1. По розвитку мислення:

- розвивати вміння виділяти головну думку в прочитаному тексті за навідними запитаннями вчителя;
- розвивати вміння виділяти і пояснювати причини і наслідки з допомогою причинного ланцюга.

2. По розвитку мови:

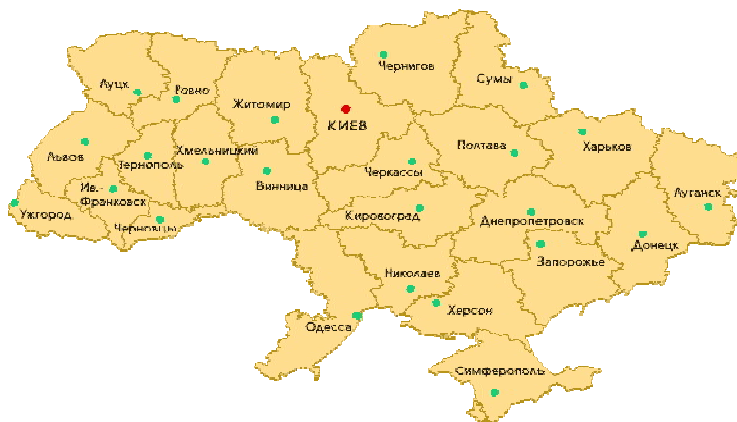
- активізація словника за допомогою введення, які позначають риси особистості, шляхом підбору прикладів до виділеної риси;
- навчання правильній побудові речення при відповідях на запитання вчителя;
- розвиток уміння складати зв’язну розповідь за планом, який дав вчитель.

У позаурочній роботі використання символів держави може органічно входити в частини корекційно-виховних заходів, які проводить вихователь в групах за річним тематичним планом, а також при проведенні таких позакласних годин, як “Ім’я та родословна”, “Загадка назви “Україна”, усного журналу “Свято державного прапора”, загальношкільних заходів.

В допоміжній школі повинні бути оформлені куточки державної символіки. Вимоги до таких куточків розроблені Василем Василенко і можуть мати таку форму:

СИМВОЛІКА

Стаття 2. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова

Стаття 20. Державними символами України є
Державний Прапор України
Державний Герб України
Державний Гімн України

Державний Прапор України

Стаття 20. Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого колорів.

Малий Державний Герб України

Стаття 20. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України)

Стаття 20. Державний Гімн України – національний гімн на музику М.Вербицького.

Стаття 20. Столицею України є місто Київ.

Стаття 134. Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України.

Рекомендований словник при вивченні символів держави.

Президент – Голова держави. Обирається прямим голосуванням або в парламенті

Держава – організація суспільства, має метою охорону економічних і політичних

Інтересів.

Державна мова – мова, обов'язкова для ведення офіційних паперів і спілкування.

Герб – офіційна емблема, відмінний Знак держави.

Папор – однокольорове або багатокольорове полотнище, яке є офіційним символом держави.

Гімн – святковий пісня, офіційно затверджена на честь даної держави.

Реалізація основних принципів у процесі правового навчання в допоміжній школі.

Урок, будучи основною формою організації навчальної діяльності учнів з порушенням інтелекту, є і основною формою правового навчання. Як відзначає Б.П.Пузанов: “Він дозволяє найбільш повно реалізувати завдання освітнього і виховного характеру, використовувати різні форми і методи навчання, вибирати оптимальні їх поєднання при вивченні тих чи інших розділів курсу, здійснювати індивідуальний та диференційований підхід в умовах групового навчання, реалізовувати такі дидактичні принципи, як науковість, систематичність, доступність знань, свідомість і міцність їх засвоєння, наочність”.

Ґрунтуючись на підходах Б.П.Пузанова, розглянемо ці принципи.

1. **Принцип науковості.** Незважаючи на те, що в курс правового навчання в допоміжній школі включена елементарна і порівняно невелика за обсягом правова інформація, вона є науковою. Основне її джерело - Конституція України, зведення законів і законодавчих актів. Але, враховуючи особливості пізнавальної діяльності учнів з порушенням інтелекту і специфіку самого предмета, матеріал цей дається в скороченому і адаптованому варіанті. Вивчення елементів права пов'язане із засвоєнням учнями деяких спеціальних термінів і понять, що потребує осмислення й узагальнення на основі аналізу внутрішніх причинно-наслідкових відносин того чи іншого явища.

2. **Принцип систематичності і послідовності.** Правові питання починають вивчатися в курсі “Основи правових знань” з 9 класу з опорою на знання, отримані в попередній пропедевтичний період. Структура самого курсу така, що її вивчення починається зі знайомства учнів з такими основними поняттями, як “держава”, “право”, “мораль”. Потім вивчається Конституція України. Теоретичні положення поєднуються з практичним застосуванням правових знань, а складні поняття формуються через більш прості і конкретні. Систематичність правового навчання визначається і комплексом між-предметних зв'язків з рядом загальноосвітніх предметів (українська мова, читання, історія, географія), професійно-трудовою підготовкою, всією системою навчально-виховної роботи школи.

3. **Принцип доступності.** Правовий матеріал надзвичайно складний для учнів допоміжної школи. Щоб елементи права зробити більш доступними, необхідно продумати пояснення кожного поняття та положення, наводити приклади різноманітних ситуацій з життя, звертатися до досвіду самих учнів, вчити їх переходити від моральної оцінки до юридичної оцінки злочину.

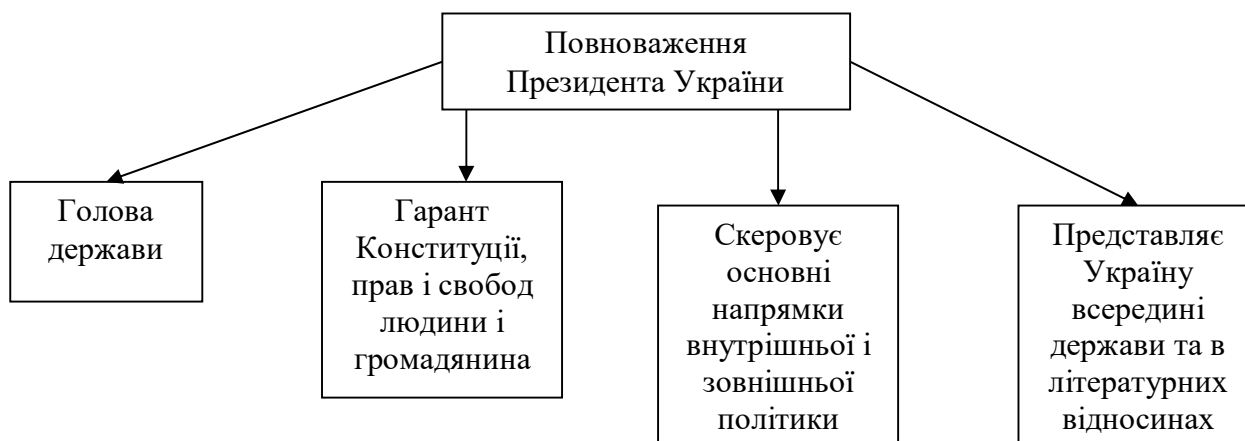
4. **Принцип свідомості засвоєння знань.** Реалізуючи цей принцип, вчитель повинен пам'ятати, що основне завдання правового навчання і виховання – не тільки повідомлення учням певної суми правових знань, але і перетворення цих знань у повсякденну норму поведінки. Для ілюстрації тих чи інших норм і законів доцільно використовувати приклади правових знань. Б.П.Пузанов підкреслює: “Прийняття рішення в створюваній педагогом ситуації вимагає свідомого застосування наявних знань, а позитивне вирішення проблемної ситуації показує учням необхідність отриманих знань”. Велику допомогу вчителю в підборі практичних задач правового (юридичного) змісту може надати збірник “Основи правознавства” І.Я.Тодорова та Темірової Н.Р. “Історія України” (Основні відомості шкільного курсу (дати, події, коментарі)).

5. **Принцип наочності.** Візуальні засоби, що використовуються в процесі правового навчання, відіграють важливу освітньо-виховну та корекційно-розвиваючу роль. У поєднанні з поясненням вчителя, вважає Б.П.Пузанов: “Вони створюють передумови для включення самих різних джерел сприйняття, аналізаторів, що робить процес засвоєння більш ефективним”. Вивчення ряду тем курсу “Основи правових знань” робота з різними схемами, таблицями, плакатами, екранними посібниками. Тому необхідно їх правильно відбирати для уроків, враховуючи, з одного боку, що всі видані наочні посібники призначені для загальноосвітньої школи, а з іншого – що більшість з них застаріли за змістом і не відповідають ситуації, що змінилася в розвитку сучасної України у допоміжній школі вчитель до уроків історії найчастіше готує наочні посібники сам (наприклад, схему “Органи державної влади в Україні”, основні елементи якої підготовлені заздалегідь у вигляді невеликих табличок – плакатів). Набори “розрізних” навчальних плакатів дозволяють звертатися до них як на різних етапах уроку, так і при вивченні ряду тем. При повторенні учням може бути дана схема з пропущеними 1-2

ланками і запропоновано, використовуючи отримані знання, заповнити пропуски відповідними аплікаціями.

Велику допомогу в засвоєнні правового матеріалу надають екранні навчальні посібники: діапозитиви, діафільми, слайди, кіно фрагменти, кінофільми. При використанні посібників слід дотримуватися деяких рекомендацій для таких розділів навчальних посібників, як “Громадянин. Мораль. Право.”, “Про права і свободи людини і громадянина”, “Громадянин і держава”, “Про обов’язки громадянина”. “Сучасна сім’я” дозволяють вчителю забезпечити матеріалом проведення уроків, а за наявності необхідної кількості посібників у кабінеті – спланувати самостійну роботу учнів на основі читання окремих статей та виконання завдань підручника.

Вивчення теми “Конституція України” в 9 класі вимагає забезпечення всіх учнів брошурами з текстом Конституції. Знайомство з Основним законом починається з визначення самого поняття “конституція”, що означає в перекладі з латинської мови “заснову”, “встановлюю”. В Україні Конституція біла прийнята 28 червня 1996 року із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV.

Учнів необхідно познайомити з Конституцією України: датою прийняття, структурою (розділами, главами, статтями). На цьому уроці необхідно звернутися до символів Державної влади (гербу, прапору, гімну), розібрати їх суть і значення.

При вивченні основ конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина необхідно звертатися до тексту окремих статей, повністю прочитуючи доступні для розуміння учнів статті або пропонуючи їх у скороченому вигляді. Словникова робота при необхідності повинна передувати читання статті. Зміст кожної статті обов’язково має розбиратися і підкріплюватися прикладами, спиратися на наочність. Так, наприклад, на уроці з теми “Президент України” вчитель не буде пропонувати учням читати і пояснювати всі 102-119 статті розділу, але зупинитися насамперед на ст.. 106, що стосується основних повноважень президента. Зачитуються і коментуються окремі пункти статей на дошці (і в зошитах) складається невелика схема (Див.).

Разом з учнями розбирається кожен пункт і з'ясовується, як вони розуміють суть повноважень Президента. При роботі над цією статтею проводиться словникова робота: уточнюється значення таких понять, як “глава держави”, “гарант”, “зовнішня політика”, “внутрішня політика”, “міжнародні відносини”. Необхідно запитати в учнів, хто був першим Президентом України, хто їм є зараз, показати їхні портрети.

Інші статті, що стосуються питань президентської влади, можна не вивчати настільки детально, але вибірково доповнити відомостями з них основний матеріал уроку.

До тексту Конституції на уроках необхідно буде звертатися при вивченні прав і свобод громадян України. Прочитавши, які права і свободи представлені Конституцією, учитель визначить, над якими статтями необхідна більш детальна робота. Учні допоміжної школи повинні засвоїти, що здійснення конституційних прав і свобод неможливе без дотримання конституційних обов'язків кожним громадянином.

При знайомстві з галузями права можливі два шляхи вивчення матеріалу на уроках: блоками (модульне вивчення) або поетапно.

Перший шлях передбачає вивчення теоретичного матеріалу, що охоплює відразу кілька тем (на 1 урок дається матеріал 3-4 уроки), на останніх уроках учні виконують практичні завдання щодо застосування отриманих знань.

Наведемо приклади таких уроків за темою “Трудове право”:

Урок 1.

Праця і трудові відносини (розкриваються всі питання 4-х уроків):

1. Право і праця;
2. трудовий договір, трудова книжка;
3. дисципліна праці, охорона праці;
4. трудові права неповнолітніх.

Урок 2.

Перегляд навчального кінофільму. Запис питань для інтерв'ю з батьками:

1. Коли ви почали свою трудову діяльність;
2. яка ваша професія (спеціальність);
3. де ви працюєте;
4. які заохочення, нагороди маєте за працю;
5. які порушення трудової дисципліни найчастіше зустрічаються;
6. як повинен вчинити працівник, що бажає змінити роботу?

Спільна робота батьків і дітей буде сприяти закріпленню матеріалу і давати нові відомості практичного характеру.

Урок 3.

Повторення, закріплення, практичне застосування, перевірка знань (обговорення результатів інтерв'ю з батьками).

Урок 4.

Практичні знання, конкурси, вікторини:

1. Бесіда з питань про трудові права та пільги для неповнолітніх;

2. робота з картками (рішення практичних завдань);

3. написання заяви про прийом на роботу в... Другий шлях передбачає поєднання на кожному уроці теоретичного та практичного матеріалу в невеликих роботах. Цей шлях більш прийнятний для учнів допоміжної школи перш за все доступністю матеріалу і за обсягом, і за змістом, який відразу закріплюється і застосовується при вирішенні практичних завдань.

У допоміжній методичній літературі зазначається складність формування в учнів правових понять, що вимагають високий ступінь абстрагування. Б.П.Пузанов вважає за доцільне використання прийому розчленування складного поняття на більш прості елементи, які це поняття відображають, на складові частини, кожна з яких була б уже відома школярам. Наприклад, поняття “трудове право” може бути розчленоване на ряд більш простих компонентів: “прийом на роботу”, “дисципліна праці”, “охорона праці” і т.д. Кожне з цих понять, в свою чергу. Підлягає подальшому розчленуванню. Так, поняття “охорона праці неповнолітніх” включає такі компоненти, як “неповнолітній”, “пільги для неповнолітніх” і т.д. Для формування понять доцільно використовувати бесіду з питань, спрямованих на виявлення розуміння кожного компонента, спиратися на особистий досвід учнів, залучати відомості, зібрані учнями за допомогою батьків, додатковий матеріал газет і т.п.

Доцільне на уроках рішення різних юридичних завдань:

1. Випробувальний термін (трудове право)

15 вересня 1995 наказом по універмагу приступили до роботи з випробувальним строком продавець Пелипенко і слюсар Іванов. Наказом від 14 жовтня Пелипенко була звільнена від роботи як та, що не витримала випробування. Пелипенко звернулася до профкому, вважаючи, що її звільнили неправильно.

Питання:

- Яка мета випробувального терміну при прийомі на роботу?
- Які терміни випробування?
- Яка відповідь повинна бути викладена на скаргу Пелипенко?

Юридична довідка. Випробування проводяться з метою перевірки “відповідності робітника або службовця доручуваній роботі”. Умови про випробування зазначаються в наказі при прийомі на роботу. Термін випробування: один тиждень для робітників, два тижні для службовців і один місяць відповідальних працівників. Пелипенко – службовець, її строк випробування два тижні, а вона вже пропрацювала 29 днів. Тому її звільнення є незаконним.

Методичні поради. Завдання може бути запропоноване на уроці з теми “Трудове право. Трудовий договір” при поясненні нового матеріалу або в кінці уроку при закріпленні вивченого, а також при опитуванні на наступному уроці.

2. Дрібне хуліганство (адміністративне право).

Школяр 9 класу приставав до пасажирів у трамваї, заважаючи їм входити і виходити, висловлювався нецензурними словами.

Питання:

- Чи є його дії адміністративною провиною?
- Чи можна його притягнути до адміністративної відповідальності?

Юридична довідка. У діях школяра є ознаки адміністративного проступку як дрібне хуліганство. Хуліганство, вчинене підлітками у віці від 14 до 16 років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють.

Методичні поради. Завдання може бути використане при розборі питання про дрібне хуліганство на уроці “Адміністративна відповідальність”.

Подібного роду завдання є з усіх галузей права і обов’язково повинні включатися в урок (вирішуватися колективно або індивідуально кожним учнем, усно чи письмово, застосовуватися на різних етапах уроку і пропонуватися як домашнє завдання). У підборі практичних завдань учителю можуть допомогти матеріали газет під рубрикою “Ми відповімо на ваші запитання” (у них дається юридична консультація щодо спірних питань, що цікавлять громадян).

Враховуючи, що курс “Суспільствознавство” в допоміжній школі не забезпечений навчальною книгою, доцільно при вивченні окремих тем морально-правового характеру включати матеріал періодичної преси, що відображає проблеми сучасного життя, до пошуку та обговорення такого матеріалу обов’язково мають залучатися учні.

Такими є деякі особливості вивчення питань права в допоміжній школі.

ЛІТЕРАТУРА

- Акоюн О.Г. Основи української держави і права (навчальний посібник/, Донецьк, 1999).
- Апарович Н.І., Полторац Д.І. Кабінет історії і правознавства в школі. М., 1982.
- Вагін О.Л. Методика викладання правознавства в школі. М., 1968
- Вивчення історичного і правознавчого матеріалу в старших класах допоміжної школи (методичні рекомендації для допоміжної школи). Укладач Б.П.Пузанов, М., 1986
- Василюк В., Русіна І. До питання удосконалення вивчення історії України учнями допоміжної школи. “Дефектологія”, 2005 № 1, с. 37-39
- Василевська В.А. Розуміння учбового матеріалу учнями допоміжної школи. М., 1960.
- Вікова і педагогічна психологія (під кер. О.В.Петровського, М., 1973)
- Голюкова Є.Т. Відмінності поняття історичного матеріалу учнями старших класів допоміжної школи. В зб. “Питання навчання та виховання розумово відсталих школярів. (під ред. Г.І.Данілкина, Я., 1971, с. 16-23).
- Грабаров О.Н. Нариси з олігофренопедагогіки М., 1961.
- Голубєва Т.С., Гелерштейн Л.С. Методичний посібник з історії СРСР, 4 клас, 4-е видання; М, 1982.
- Гітис І.З. Початкове викладання історії Л., 1940.
- Дайрі Н.Г. Сучасні вимоги до уроку історії М., 1978.
- Досвід викладання історії в допоміжній школі (під ред М.Т.Кузьмицької., М., 1964)
- Етапи підготовки до уроку історії в допоміжній школі. Методичні рекомендації для студентів та вчителів (Ю.ф. Кузнецов, Свердловськ, 1984).
- Єременко І.Г. Олігофренопедагогіка. Київ, 1985
- Запорожець Н.І. Розвиток умінь і навичок учнів в процесі викладання історії (ІУ-ІІІ класи) Посібник для вчителів, М., 1978.
- Зоріна О.Т. Використання сюжетної картини в процесі формування історичних понять в старших класах допоміжної школи. “Дефектологія”, 1992 № 1 с 38-44.
- Історія України. Основні відомості шкільного курсу (дати, події, коментарі), Донецьк, 1997.
- Кабінет історії в допоміжній школі. Методичні рекомендації (Ю.Ф.Кузнецов, Свердловськ, 1989).
- Капустін А.І., Ковтонюк Л.Є. Методика викладання історії: учбовий посібник для студентів і вчителів допоміжної школи., Слов’янськ, 1992.
- Капустін А.І. Корекційно-розвиваючі функції наочності в навчанні учнів допоміжної школи. М., 1990
- Капустін А.І. Вивчення сформованості історичних понять в учнів 2-5 класів допоміжної школи “Дефектологія”, 1989., № 4 с. 33-37

- Капустін А.І. Про формування операції порівняння в учнів допоміжної школи в процесі засвоєння історичних понять. “Дефектологія”, 1974, № 2, с. 49-54.

- Книжки для читання. Підручники для спеціальних (допоміжних) шкіл Київ, 1996-2009

- Кішнер Л.О. Формування пізнавальних можливостей учнів. М., 1982.

- Конституція України, Київ, 2006.

- Кучерук О.С. Оповідання з історії України (пробний підручник для початкового курсу з історії, 5 кл /Київ, 1992.

- Лапшин В.Л. Урок історії в допоміжній школі “Корекційно-розвиваюча робота в процесі навчання і виховання дітей з порушенням інтелекту: зб (під ред Б.П.Пузанова). М., 1993 с.96-105.

- Ларнер І.Л. розвиток мислення учнів в процесі навчання історії. М., 1982.

- Лейбенгруб П.С. Дидактичні вимоги до курсу історії. М., 1960.

- Липа В.О. Психологічні основи педагогічної корекції: посібник, Слов’янськ, 2000.

- Липа В.О. “Основи корекційної педагогіки” Слов’янськ, 2002.

- Лур’є Н.Б. Питання викладання історії в допоміжній школі (зб. з досвіду викладання історії в допоміжній школі (під ред М. І.Кузьмицької, М. 1964., с 9-14.

- Озерський І.В. Керування позакласним читанням по історії. М. 1979.

- Педагогіка: педагогічні теорії, системи, технології: підручник для студентів (вищих, середніх пед закладів). Під ред С.О.Смирнова, М. 2000.

- Плешканівська Г.М., Слісаренко А.Т. Оповідання з історії України (підручник для 7 класу допоміжної школи). Київ, 2000.

- Плешканівська Г.М. Оповідання з історії України (підручник для 8 класу допоміжної школи). Київ, 2002.

- Психологічні питання корекційної роботи в допоміжній школі. (під ред Ж.І.Шиф, М. 1972).

- Пузанов Б.П. Деякі особливості засвоєння елементів правових знань учнів старших класів допоміжної школи “Дефектологія”, 1978, № 3 с 54-60.

- Пузанов Б.П. Використання графопроектора на уроках історії в допоміжній школі. “Дефектологія”, 1983 № 2, с . 44-47.

- Родін О.Ф. Масові форми позакласної роботи по історії. М., 1961.

- Родін О.Ф, Соколовський Ю.Л. Екскурсійна робота з історії.

- Сергійчик В.І. Національна символіка України, Київ, 1992.

- Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка, Київ, 2007.

- Синьов В.М., Капустін А.І. Вивчення причинно-наслідкових зв’язків між історичними подіями в старших класах допоміжної школи.

- Стражев О.І. Методика викладання історії. М., 1964.

- Субтельний О. Україна. Історія. Київ, 1994.

- Сукневич І. Методика викладання історичних уявлень і понять в учнів ІУ класу М., 1968.

- Тодоров І.Я. Основи правознавства. Збірник. Донецьк, 1997.
- Темірова Н.Р. Історія України (Основні відомості шкільного курсу. Дата, події, коментарі). Донецьк, 1997.
- Федорова Т.Н. Використання підручника на уроках в допоміжній школі (В зб Корекційно-розвиваюча робота в процесі навчання та виховання дітей з порушенням інтелекту). Під ред. Б.П.Пузанова, М., 1993 с 58-65.
- Ушинський К. Збірник. М., 1949.
- Уманець Г.М., Чайка Т.А. Організація робота з підручником у корекційно-розвиваючому процесі в допоміжній школі. Донецьк, 2002.

ДОДАТКИ

**Основні формуючі поняття
(найбільш значущі дати допоміжної школи
з курсу “Історія України” в 7-9 класах**

У вік – заснування Києва.

IX – XII- період Київської Русі.

882-912 роки – князювання в Києві Олега.

912-945 – князювання Ігоря.

945-957 – правління Ольги.

957-972 – князювання Святослава.

980-1015 – князювання Володимира Великого.

988 – затвердження в Київській Русі Християнства.

1019-1054 – князювання Ярослава Мудрого.

1113-1125 – князювання Володимира Мономаха.

1117 – “Повчання” Володимира Мономаха.

1187 – перша згадка в літопису назви “Україна”

1205-1264 – князювання Данили Галицького

1223 – битва на річці Калці з татаро-монголами

1256 – заснування Львова.

XII- XIII ст. – роздроблення Київської держави.

1492 – перша згадка в документах про українських козаків

1500 – заснування перших поселень Запорізької Січі.

1508 – повстання Михайла Галицького.

1573 – перша друкарня І.Федорова у Львові.

Приблизно 1577-1633 - роки життя Мелетія Смотрицького.

1597-1647 – роки життя Митрополита Київського Петра Могили.

1616-1622 – гетьманство П.Конашевича – Сагайдачного.

1619 – граматика слов’янська Мелетія Смотрицького

1621 – Хотинська битва польських і козацьких військ з турками.

1632 – Заснування Києво-Могилянської академії

1648-1654 – Національно-визвольна війна українського народу на чолі з Б.Хмельницьким

1651 – битва під Берестечком.

1654 – Переяславська Рада “Березневі статті” – основа російсько-українського союзу.

1657-1659 – гетьманство І.Виговського

1659 – 1663 – гетьманство Юрія Хмельницького

1663-1668 – гетьманство І.Брюховецького

1663-1668 – гетьманство на Правобережній Україні Петра Дорошенко

1667 – Андрусівське перемир’я. Розділ України між Росією та Польщею.

1668-1672 – гетьманство на Лівобережній Україні Дем’яна Многогрішного.

1672-1687 – гетьманство на Лівобережній Україні Івана Самойловича.

1678-1708 – гетьманство Івана Мазепи.
1681-1736 – роки життя Феофана Прокоповича.
1708-1722 – гетьманство Івана Скоропадського.
1710 – Пилип Орлик – гетьман. Перша демократична Конституція.
1722 – 1723 – Гетьманство Павла Полуботка.
1722-1794 – роки життя і діяльності Григорія Сковороди.
1727-1734 – гетьманство Данили Апостола.
1738-1745 – опришки в Західній Україні на чолі з О.Довбушем
1750-1764 – гетьманство Кирила Розумовського
1764 – Указ Катерини II про скасування гетьманства
1768 – Коліївщина – загальне народно-визвольне повстання на правобережжі
1769-1838 – Іван Котляревський – основоположник нової української літератури.
1775 – остаточне знищення царськими військами козацького устрою в Україні. Запровадження кріпацтва в Україні.
1819-1897 – роки життя Пантелеймона Куліша.
1837-1843 – будівництво Київського Університету.
1840 – вихід у світ “Кобзаря” Тараса Шевченка.
1845 – створення Кирило-Мефодіївського братства
1856-1916 – роки життя і творчості Івана Франка.
1861 – скасування кріпосного права в Російській імперії
1874-1968 – роки життя історика Володимира Антоновича
1903 – перше повне видання Біблії на українській мові.
1914 - початок 1 світової війни.
1917- лютнева революція в Петербурзі
1917 – жовтнева революція в Петрограді.
1941 – напад фашистської Німеччини на СРСР.
1941- 1945 – Велика Вітчизняна війна.
1941 – 7 липня – 26 вересня – оборона Києва.
1941 – 4 жовтня – 16 листопада – оборона Одеси.
1942 – 20 квітня – битва під Москвою.
1942 – 1 липня – оборона Севастополя.
1942 – 17 липня – Сталінградська битва.
1943 – 5 липня – 23 серпня – Курська дуга
1943 – вересень – листопад – битва за ріку Дніпро.
1986 – катастрофа на Чорнобильській АЕС.
24 серпня 1991 - проголошення Акта про незалежність України.
1991, 1 грудня – Всеукраїнський референдум і вибори Президента України.
1995, листопад – Вступ України до Ради Європи.
1996, 28 червня – Прийняття Верховною Радою Конституції України.

**Основні поняття, що формуються в допоміжній школі
у курсі “Історія України” в 7-9 класах.**

7 клас

- А. Археолог** – спеціаліст з археології.
Археологія – наука про давнину, вивчення побуту та культури давніх народів.
- Б. Братчика (братство)** – школа у 17 ст. на Україні
Боярин – особа, що належить до вищого стану в давній Русі.
Билини – російські епічні народні пісні про богатирів.
- В. Васал** – землевласник, підлеглий, виконує різні повинності.
Воєводство – область, керована воєводою.
Воєвода – начальник у Давній Русі.
Віросповідання – різновид вірування із притаманними йому обрядами.
Вече – збори городян у Давній Русі.
Влада – право та можливість підпорядкувати кого або що – небудь.
- Г. Герб** – офіційна емблема, знак держави.
Гімн – урочиста пісня, що офіційно затверджена на честь даної держави.
Готи – давньогерманське плем'я.
Гуни – плем'я, що пройшло через Україну до Європи в IV ст.
Гніт – поработіння людей в державі.
- Д. Данина** – платня, що береться переможцем з переможеного.
Дума – представницькі збори в Росії.
Діаспора – об'єднання українців, що живуть за кордоном.
Донбас – назва регіону України. Ваш рідний край.
Державна мова – мова, обов'язкова для ведення офіційних паперів та спілкування.
- Е. Експлуататор** – людина, що привласнює результат чужої праці.
- З. Запорозька Січ** – державне утворення козаків 15-18 століття в Україні.
Золота Орда – держава монголо-татар.
- І. Історія** – сукупність фактів та подій, що відносяться до минулого життя людства.

- К. Князь** – голова держави – князівства у Київській Русі.
Кочівники – назва народів.
Київська Русь – назва давньоруської держави із центром у Києві (виникла на рубежі 8-9ст.)
Коронування – урочиста церковна церемонія покладання корони на монарха, що вступає на престол.
Козак (козацтво) – збірна назва козаків в Україні.
- Л. Литовське князівство** – держава на півночі Європи у 16-18ст.
Літопис – запис історичних подій давніх часів (по роках).
Літописець – складач літописів.
- М. Монах** – член церковної спільноти.
Монастир – земельно-церковна організація, спільнота, спільне мешкання монахів.
Міщани (міщанство) – бідні міські жителі.
- Н. Нашестя** – вторгнення ворогів в країну.
Новгород – місто на півночі Русі. У минулому – республіка.
Народ – сукупність людей за ознакою мови та географічної приналежності.
Незалежність – незалежна людина, держава.
- О. Отаман** – вибірна посада у Запорізькій Січі (XVI – XVIII ст).
- П. Первіснообщинна людина** – та, що знаходиться на нижчих щабелях культурного розвитку.
Плем'я – люди, об'єднані родовими відносинами, спільною мовою та територією.
Полюддя (від “ходіння по людях”) – щорічний об'їзд князем своїх володінь у Київській Русі.
Половці¹ – кочовий народ, що робив напади на Київську Русь у X-XIII ст.
Половці² - народність кочових груп, у IX – X віках займала велику територію.
Поміщик – у дореволюційний час – дворянин – землевласник.
Покріпачення – закабаління, поработіння.
Прапор – однокольорове чи багатокольорове полотнище, що є символом держави.
- Р. Реч Посполита** – держава у Центральній Європі (територія частково сучасної Польщі) у XVI ст..
Реформи – зміни в устрої чого-небудь з метою покращення прав держави.
Русь – держава, територія, на якій жили східні слов'яни.

Ремісник – особа, що займається якимось ремеслом.
Рід – основна суспільна організація у первісно – общинному ладі.

- С.** **Сармати** – група народів, що змінила скіфів у III – II віках до н.е.
Сейм – назва законодавчого органу в Польщі.
Селянин – мешканець села, що працює на поміщика.
Скіфи - назва степових народів, що кочували у давні часи.
Софія, Софіївський Собор – собор у Києві, збудований у XI столітті.
Спадкоємець – особа, що одержує спадщину.
Старшина – голова роду, сім'ї, племені.
Століття (вік) – період у сто років.
Столиця – головне місто в державі, місце перебування уряду.
Суверенітет – права; права верховної ради.
Східні слов'яни – проживали на території сучасної України. Білорусії, Росії.

- У.** **Усобиці** – міжусобна боротьба, ворожнеча.

Ф. **Феодал** – землевласник.

Фрески – картина водяними фарбами, нанесеними на мокру штукатурку.

- Х.** **Хан** – титул високопоставленої особи у східних країнах.
Християнство – релігія, що сповідає Бога Ісуса Христа.

- У.** **Церковник** – особа, що служить у церкві.

- Ш.** **Шляхта** – польське дрібне дворянство.

8 клас.

- Б.** **Барщина** – дармова, примусова праця селян.
Богослов – спеціаліст з питань богослів'я, релігії.
“**Березневі статі**” – договір між Україною та Росією 1654 року.

- В.** **Війна світова** – війна, в якій бере участь багато держав.
Вітчизняна війна – назва війни за незалежність.

- Г.** **Гайдамаки** – учасники національно-визвольного руху в Україні у ХУІІІ ст..

Гетьман – в Україні – начальник козацького війська.

Гетьманщина – частина України 17 віку, що увійшла до складу Московської держави.

- Є.** **Єпископ** – особа, що має високу посаду, звання у церкві.

З. Запорізька Січ – державне утворення козаків у 15 – 18 столітті в Україні.

І. Імперія – монархічна держава, глава якої носить титул імператора.

К. Капіталіст – власник промислового підприємства.

Києво-Могилянська академія - одне з перших вищих учбових закладів України.

Козак (козацтво) – збірна назва козаків в Україні.

Козацькі війни – війни українських козаків у боротьбі за незалежність (16-17 ст.)

Коліївщина – національно-визвольних рух в Україні проти польського гноблення.

Кріпосне право – система правових норм, що встановлює залежність селян від поміщика.

Кріпак¹ – людина, що належить поміщику (до 1861 року).

Кріпак² – залежна від поміщика людина.

Купець – володар торговельного підприємства, що веде торгівлю якимось товаром.

Л. Лицар – у феодальній Європі особа, що належала до військово – дворянського стану. В Україні козаки називали себе лицарями.

М. Маніфест¹ - урочистий акт верховної влади.

Маніфест² – документ, що заявляє про якусь важливу подію.

Н. Національний геній – людина, що внесла вагомий внесок у культуру країни.

Національний гніт – поработіння народу в якійсь державі.

О. Оброк – збирання податків з селян поміщиком, князем.

Опришки – учасники національно-визвольного руху в Галичині у ХУІ-1 пол. ХІХ ст.

П. Папа Римський – вищий церковний чин у католицькій церкві.

Патріот – людина, віддана своєму народові, любляча свою батьківщину.

Першодрукар – перший друкар, що поклав початок друкарській справі.

Повстання – масовий організований виступ проти влади.

Поміщик – володар землі та селян.

Промисловець – володар промислового підприємства.

Просвітитель – розповсюджувач знань, освіти.

Р. Революція – збройне усунення державного устрою.

- Ректор** – керівник вищого навчального закладу.
Російське царство – назва держави, що утвердилася після Київської Русі і об'єднало землі навколо Москви.
Руїни – розвалини; розвал України.
- У. Університет** – вищий навчальний заклад.
Унія – об'єднання під владою одного короля декількох держав (Польща та Литва).
- Ф. Філософ** – вчений. Спеціаліст з філософії. Мислитель.
- Ю. Юр'їв день** – право переходу селян від одного до другого поміщика.

9 клас.

- А. Адміністративне право** – галузь права, що регулює відносини в державному управлінні.
Адміністративна відповідальність – відповідальність людини за певні правопорушення.
Атомна електростанція (АЕС) – станція, що працює на ядерному паливі.
- Б. Більшовики** – члени партії, що виявилися у більшості. У жовтні 1917 року захопили владу в Росії.
- В. Велика Вітчизняна війна** – війна 1941 – 45 рр. проти німецько-фашистських загарбників.
Війна – збройна боротьба між державами.
Війна друга світова – війна 1939 - 1945 рр., розв'язана німецьким фашизмом.
Верховна Рада – вищий орган державної влади в СРСР.
Виконавча влада – діяльність органів державної влади по виконанню законів.
- Г. ДКНП** – комітет, створений для перевороту в СРСР у 1991 році.
Гласність – широке відкрите обговорення важливих питань у державі.
Голодомор – штучно створений голод в Україні у 1931-33рр.
Громадянська війна – війна між різними класами у суспільстві.
- Д. Держава** – організація суспільства, що має на меті охорону економічних та політичних інтересів.
Державний устрій – установлений порядок, лад у суспільстві.
Дієздатність – здатність громадянина мати права і нести відповідальність за свої дії.
Директорія – керівництво в Україні у 1917 – 19 рр.

Дніпрогес – одна з найбільших електростанцій в СРСР. Побудована у 1928-29 рр.

Договір – угода двох або кількох осіб.

З. **Застій** – відсутність прогресу в розвитку суспільства.

Загарбницька війна – захоплення чужої території, поневолення її громадян.

Західно-Українська народна республіка – утворена у листопаді 1918 року.

Загально-суспільні цінності – притаманні усім людям, усьому людству цінності.

Злочин – суспільно-небезпечні дії.

І. **Індустріалізація** – прискорення розвитку промисловості в СРСР.

Інтервенція – насильницьке захоплення території іншої країни.

К. **Катастрофа** – несподіване нещастя, біда.

Колективізація – насильницьке об'єднання селян у колгоспи в СРСР (1928 – 33рр.)

Колгоспи – велике суспільне господарство.

Комуністична партія Західної України (КПЗУ) – створена у лютому 1919 року.

Космонавт – професія людини, що побувала у космосі.

Культ особи – возвеличення якоїсь особи, людини.

М. **Молодогвардійці** – молодь, що прийняла активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у Донбасі (1941-43 рр.)

Н. **НЕП** – нова економічна політика після революції 1917 року в СРСР.

Неповнолітній – особа, що не досягла 18-річного віку.

О. **Окупант** – той, хто проводить окупацію, захоплення чужої країни.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація.

Організація українських націоналістів (ОУН) – український політичний рух за встановлення незалежності України.

П. **Партизани** – учасники війни із загарбниками на окупованій ворогом території.

Партія – організація, що ставить за мету досягнення якихось політичних цілей.

Переворот – різкий злам, зміни в розвитку суспільства.

Перебудова – діяльність по перебудові суспільства.

Підпілля – конспірація, таємниця під час війни.

Політичний устрій – система державних і суспільних організацій держави.

Права людини – невід’ємні права, що одержує людина при народженні.

Правопорушення – суспільно небезпечні дії.

Правоздатність – здатність мати права і виконувати обов’язки.

Правова держава – держава, у якій додержуються прав людини.

Президент – глава держави. Вибирається прямим голосуванням або парламентом.

Провина – одна з форм правопорушень

Р. Радянська влада – влада комуністичної партії в СРСР з 1917 по 1991 р.

Революція – насильницьке знищення, усунення існуючого ладу.

Революція лютнева 1917 року – революція в Росії. Зречення престолу царем Миколою II.

Революція жовтнева – в Росії захоплення влади більшовиками.

Репресії – караючі міри, покарання.

Референдум – спосіб вирішення важливих питань. Які виносяться на всенародне обговорення.

Референдум – спосіб вирішення важливих питань, які виносяться на всенародне обговорення.

Розкрадання – незаконне присвоєння чогось, чи якогось майна.

С. Співдружність незалежних держав (СНД) – об’єднання республік, що були у складі СРСР, після його розпаду.

Співучасник – навмисна сумісна участь двох або більше осіб у скоєні злочину.

СРСР – союз республік існував з 1922 по 1991 рік.

Суспільство – сукупність певних суспільних відносин, що утворює особливий ступінь розвитку.

Т. Трудова дисципліна – порядок, необхідний при усякій суспільній праці.

Тимчасовий уряд, створений після зречення царя Миколи II (лютий 1917р.)

У. Універсал – назва указів та грамот, що видавалися в Україні у 1917 – 19 рр.

Українська Народна Республіка – існувала короткий час у 1917 році.

Українська повстанська армія (УПА) – вела боротьбу за повну незалежність України у роки Великої Вітчизняної війни.

Ф. Фашизм – форма відвертої диктатури (Німеччина, Італія та інші.)

Ш. “Шестидесятники” – рух інтелігенції в СРСР у 60-ті роки ХХ століття за оновлення суспільства.

Шлюб – взаємний союз чоловіка та жінки для створення сім’ї.

Проект.

**Програма
викладання курсу „Методика викладання історії в допоміжній школі”
(для дефектологічних факультетів)**

Тема 1. Предмет і завдання методики викладання історії в допоміжній школі.)

1. Предмет і завдання спеціальної методики викладання історії в спеціальній школі.
2. Зв'язок та наступність курсу з психологією, дидактикою, спеціальною психологією, олігофренопедагогікою і методикою навчання історії в середній загальноосвітній школі.
3. Значення пропедевтики для успішного засвоєння історії в старших класах.
4. Критерії змісту курсу історії в спеціальній школі.
5. Освітні, виховні і корекційні завдання курсу історії в допоміжній школі.

Рекомендована література:

- 1) Гора П.В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 208с.
- 2) Завалевський Ю.І. Проблеми соціально – громадянського виховання особистості та підходи до її розв'язання в історії педагогічної думки // Педагогіка і психологія. – 2002. - №4.
- 3) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 4) Турянська О.Ф. Комплексний підхід щодо визначення змісту, засобів та результатів історичної освіти за особистісно орієнтованим навчанням. Теоретичні аспекти // Освіта Донбасу 2005р., №1. С. 25-33.
- 5) Формирование исторического мышления школьников. Отв. редакторы : В.П. Безпечанский и Г.Е. Залесский. – Челябинск, 1981.

Тема 2. Зміст і структура історичних понять у учнів спеціальної школи.

1. Історична пропедевтика в спеціальній школі.
2. О.М.Граборов про роль пропедевтики в допоміжній школі.
3. Методика виявлення знань учнів вчителем історії.
4. Рівні сформованості історичних понять на основі їх визначення.
5. Розуміння учнями причинно-наслідкових залежностей між історичними фактами.

Рекомендована література:

- 1) Капустин А.И. Формирование понятий у учащихся вспомогательной школы на основе оптимизации процесса чувственного и рационального познания. Методическое пособие. – Славянск, 1982 г.
- 2) Капустин А.И. Коррекционно- развивающие функции наглядности в обучении учащихся вспомогательных школ: Науч. Многогр. – М.: Прометей, 1990. – 210с.
- 3) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 4) Капустин А.И. Системный подход к формированию понятий и умственных действий у учащихся коррекционной школы на основе оптимизации чувственного и рационального познания. Научно-методическое пособие. – Сл.: СГПИ, 2000.

Тема 3-4. Педагогічні шляхи удосконалення методики формування історичних знань у учнів спеціальної школи.

1. Теоретичні передумови формування історичних та суспільствознавчих понять.
2. Система поетапного формування історичних понять: орієнтовний, підготовчий, перехідний, основний (інтегративний) етапи.
3. Особливості формування понять історичного часу і історичних просторових уявлень у учнів, що мають вади розвитку.
4. Формування причинного мислення у учнів на уроках історії в спеціальній школі.

Рекомендована література:

- 1) Капустин А.И. Формирование понятий у учащихся вспомогательной школы на основе оптимизации процесса чувственного и рационального познания. Методическое пособие. – Славянск, 1982 г.
- 2) Капустин А.И. Коррекционно- развивающие функции наглядности в обучении учащихся вспомогательных школ: Науч. Многогр. – М.: Прометей, 1990. – 210с.
- 3) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 4) Капустин А.И. Системный подход к формированию понятий и умственных действий у учащихся коррекционной школы на основе оптимизации чувственного и рационального познания. Научно-методическое пособие. – Сл.: СГПИ, 2000.
- 5) Кузнецов Ю.Ф. Формирование ориентировки в историческом времени у учащихся вспомогательной школы при работе с пособием «Лента времени» // Дефектология. – 2003. - №2

Тема 5. Характеристика і методика використання вербальних методів викладання історії.

1. Система методів навчання історії та їх класифікація.
2. Слово вчителя – основна форма спілкування з учнями на уроці історії (розповідь, опис, пояснення, бесіда). Функції живого слова вчителя.
3. Розповідь як метод викладення учбового матеріалу; вимоги до історичної розповіді; місце розповіді вчителя в структурі уроку історії.
4. Бесіда як метод оволодіння учбовим матеріалом; вимоги до бесіди на уроці історії; місце бесіди в структурі уроку історії; значення запитання і методичні вимоги до запитань учителя в процесі бесіди; вимоги до відповіді учня; реалізація індивідуального підходу в процесі бесіди.

Рекомендована література:

- 1) Гора П.В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 208с.
- 2) Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. Киев. Головное издательство издательского объединения „Вища школа”, 1985.
- 3) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 4) Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2108 „История” / С.А. Ежова, И.М. Лебедева, А.В. Дружкова и др.. – М.: Просвещение, 1986. – 272с.
- 5) Петрова Л.В. Методика преподавания истории в специальной (коррекционной) школе УШ вида: Учебн.пособие для ст.высш.уч.зав. – М.:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. -208 с.

Тема 6. Характеристика і методика використання наочних методів викладання історії в спеціальній школі.(2 год.)

1. Значення наочних засобів навчання в ході вивчення історії.
2. Види наочності, що використовуються на уроках історії: предметна, образотворча, умовно-графічна.
3. Прийоми роботи з учбовою картиною на уроках історії.
4. Прийоми роботи з ілюстраціями підручника.
5. Прийоми роботи з умовно-графічною наочністю.
6. Використання технічних засобів навчання на уроках історії.

Рекомендована література:

- 1) Гора П.В. Методические приемы и средства наглядного обучения истории в средней школе. – М., 1971.
- 2) Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. Киев. Головное издательство издательского объединения „Вища школа”, 1985.

- 3) Капустин А.И. Коррекционно- развивающие функции наглядности в обучении учащихся вспомогательных школ: Науч. Многогр. – М.: Прометей, 1990. – 210с.
- 4) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 5) Комаров Ю. Методика роботи з візуальними джерелами // Доба. – 2004. – № 2. – С. 15-19.
- 6) Кузнецов Ю.Ф. Формирование ориентировки в историческом времени у учащихся вспомогательной школы при работе с пособием «Лента времени» // Дефектология. – 2003. - №2
- 7) Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2108 „История” / С.А. Ежова, И.М. Лебедева, А.В. Дружкова и др.. – М.: Просвещение, 1986. – 272с.
- 8) Никифоров Д.Н. Наглядность в преподавании истории. – М., 1964.
- 9) Петрова Л.В. Методика преподавания истории в специальной (коррекционной) школе УШ вида: Учебн.пособие для ст.высш.уч.зав. – М.:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. -208 с.

Тема 7. Методика роботи з друкованим текстом на уроках історії в спеціальній школі.)

1. Методика роботи з підручником. Методи роботи з текстом книги.
2. Методика роботи з історичними документами.
3. Особливості роботи з періодичною пресою.
4. Використання художньої літератури у викладанні історії.

Рекомендована література:

- 1) Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. Киев. Головное издательство издательского объединения „Вища школа”, 1985.
- 2) Задорожна Л. Навчити працювати самостійно.(Інтегративний метод роботи з історичними документами)// Історія в школах України. – 2004. - № 5. – С.7-10.
- 3) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 4) Комаров Ю. Працюємо з історичними джерелами // Історія в школах України. – 2003. - № 6. – С. 16-19.
- 5) Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2108 „История” / С.А. Ежова, И.М. Лебедева, А.В. Дружкова и др.. – М.: Просвещение, 1986. – 272с.
- 6) Петрова Л.В. Методика преподавания истории в специальной (коррекционной) школе УШ вида: Учебн.пособие для ст.высш.уч.зав. – М.:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. -208 с.

7) Полтораки Д.И. Методика использования средств обучения в преподавании истории / Д.И. Полтораки, Н.И. Аппарович, С.В. Думин. – М.: Просвещение, 1987.

8) Федорова Т.Н. Использование учебника на уроках во вспомогательной школе. В сб.: Коррекционно-развивающая работа в процессе обучения и воспитания детей с нарушениями интеллекта / Под ред. Б.П.Пузанова. М., 1993. С.58-65.

Тема 8-9. Урок – основна форма навчально-виховної роботи по формуванню історичних знань учнів спеціальної школи.)

1. Підготовка до викладання курсу історії в спеціальній школі.
2. Календарно-тематичне планування уроків з історії на навчальний рік.
3. Підготовка до проведення уроку історії в старших класах спеціальної школи: вивчення фактичного матеріалу; визначення типу уроку; постановка цілей уроку.
4. Вимоги, що пред'являються до уроку історії в спеціальній школі.

Рекомендована література:

- 1) Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. – М., 1968. Гл. III.
- 2) Гора П.В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 208с.
- 3) Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. Киев. Головное издательство издательского объединения „Вища школа”, 1985.
- 4) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 5) Програми допоміжної школи: початковий курс історії України 7-9 класи / Укл. Г.М. Плешканівська, С.А. Попоненко, А.І. Кукура. – К.: ІЗМН, 1996. - 24с.
- 6) Петрова Л.В. Методика преподавания истории в специальной (коррекционной) школе УШ вида: Учебн.пособие для ст.высш.уч.зав. – М.:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. -208 с.

Тема 10. Структура уроку історії.

1. Структура уроку історії в спеціальній школі.
2. Планування системи уроків. Використання історичної і методичної літератури.
3. Розробка конспекту і змісту уроку.
4. Вибір методів та прийомів, відповідних навчально-виховним та корекційним завданням уроку та його змісту.
5. Методи викладання нового матеріалу.
6. Повторення навчального історичного матеріалу. Закріплення та перевірка знань учнів. Мета, зміст і прийоми систематичної перевірки знань та вмінь учнів.

7. Види домашніх завдань з історії.

Рекомендована література

- 1) Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. – М., 1968. Гл. III.
- 2) Гора П.В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 208с.
- 3) Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. Киев. Головное издательство издательского объединения „Вища школа”, 1985.
- 4) Лейбенгруб П.С. Дидактические требования к уроку истории. – М., 1960.
- 5) Програми допоміжної школи: початковий курс історії України 7-9 класи / Укл. Г.М. Плешканівська, С.А. Попоненко, А.І. Кукура. – К.: ІЗМН, 1996. - 24с.
- 6) Петрова Л.В. Методика преподавания истории в специальной (коррекционной) школе УШ вида: Учебн.пособие для ст.высш.уч.зав. – М.:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. -208 с.
- 7) Пунский В.О. Формирование у школьников понимания закономерности исторического процесса. Из опыта работы по изучению курса новой истории в 8 классе. – М.: Просвещение, 1972.
- 8) Формирование исторического мышления школьников. Отв. редакторы : В.П. Безпечанский и Г.Е. Залесский. – Челябинск, 1981.

Тема 11. Організація самостійної роботи учнів на уроках історії в спеціальній школі.)

1. Роль і місце самостійної роботи на уроках історії.
2. Види самостійної роботи та їх організація (ігрова діяльність, робота з підручником, картою, ілюстраціями та т.і.)
3. Прийоми над розвитком пізнавальної самостійності учнів.
4. Вимоги до самостійної роботи на уроках історії.

Рекомендована література:

- 1) Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. – М., 1968. Гл. III.
- 2) Гора П.В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 208с.
- 3) Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. Киев. Головное издательство издательского объединения „Вища школа”, 1985.
- 4) Задорожна Л. Навчити працювати самостійно.(Інтегративний метод роботи з історичними документами)// Історія в школах України. – 2004. - № 5. – С.7-10
- 5) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 6) Петрова Л.В. Методика преподавания истории в специальной (коррекционной) школе УШ вида: Учебн.пособие для ст.высш.уч.зав. – М.:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. -208 с.

Тема: Тема 12. Форми і зміст позакласної роботи з історії в прилученні учнів з вадами розвитку до загальнолюдських цінностей і в героїко-патріотичному вихованні.(2 год.)

1. Єдність класної та позаурочної роботи.
2. Особливості позакласної роботи в спеціальній школі.
3. Форми позакласної роботи з історії: позакласне читання, історичні екскурсії, туристські походи, перегляд кінофільмів історичного змісту, політичне інформування, історичні гуртки, ігри, творчі роботи учнів з історії.
4. Зв'язок позакласної роботи з роботою учнівських громадських організацій.

Рекомендована література:

- 1) Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. Киев. Головное издательство издательского объединения „Вища школа”, 1985.
- 2) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 3) Петрова Л.В. Методика преподавания истории в специальной (коррекционной) школе УШ вида: Учебн.пособие для ст.высш.уч.зав. – М.:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. -208 с.

Тема 13-14. Правове виховання в спеціальній школі – важливий етап формування соціально зрілої особистості – громадянина правової держави.)

1. Особливості засвоєння правових знань учнями з вадами психофізичного розвитку.
2. Правове навчання та виховання, як засіб формування громадянина правової держави.
3. Задачі правового навчання на шляху підготовки випускників спеціальної школи до самостійного життя у суспільстві.
4. Формування правових знань, поглядів та переконань у учнів, як засіб соціальної адаптації їх у сучасне суспільство.

Рекомендована література:

- 1) Євтушенко Р. Інструктивно методичні рекомендації щодо вивчення правознавства у 2007-2008 навчальному році // Історія в школах України. – 2007. -№6. – С. 22-25.
- 2) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 3) Мицкевич А.В., Обухов В.М. Методика правового воспитания учащихся. –М.,1982.
- 4) Пащенко Д. Патріотичне й національне виховання – складові становлення громадянина // Шлях освіти. – 2002. - №1.

- 5) Правові тести як творчі завдання (на прикладі конституційного, адміністративного та трудового права) //Історія в школах України. – 2008.- №7,8,9.
- 6) Пузанов Б.П., Прохоров А.П. Методические рекомендации по организации правового обучения и воспитания во вспомогательной школе. – М.: Главное управление школ, 1984. – 21с.
- 7) Пузанов Б.П. Некоторые особенности усвоения элементов правовых знаний учащимися старших классов вспомогательной школы // Дефектология. 1978. - №3.
- 8) Фалько С.Н. Правовое воспитание старшеклассников специальных коррекционных общеобразовательных школ У вида //Дефектология. – 2002.

Тема 15. Зміст правового навчання в спеціальній школі.

1. Методика вивчення правових знань в спеціальній школі.
2. Позакласна робота з правового виховання.
3. Вивчення в спеціальній школі Конституції України, Декларації про державний суверенітет України.
4. Вивчення основних прав людини на основі Загальної декларації прав людини (1948 р.) і Конвенції про права дитини з використанням адаптованих версій.
5. Реалізація на уроці історії дидактичних принципів: науковість, доступність, систематичність, свідомість і міцність засвоєння, наочність.

Рекомендована література:

- 1) Євтушенко Р. Інструктивно методичні рекомендації щодо вивчення правознавства у 2007-2008 навчальному році // Історія в школах України. – 2007. -№6. – С. 22-25.
- 2) Капустин А.И., Ковтанюк П.Е. Методика преподавания истории: Учебное пособие для студентов дефектологов. – Славянск: СГПИ, 1992. – 135с.
- 3) Мицкевич А.В., Обухов В.М. Методика правового воспитания учащихся. –М.,1982.
- 4) Пащенко Д. Патріотичне й національне виховання – складові становлення громадянина // Шлях освіти. – 2002. - №1.
- 5) Правові тести як творчі завдання (на прикладі конституційного, адміністративного та трудового права) //Історія в школах України. – 2008.- №7,8,9.
- 6) Пузанов Б.П., Прохоров А.П. Методические рекомендации по организации правового обучения и воспитания во вспомогательной школе. – М.: Главное управление школ, 1984. – 21с.
- 7) Пузанов Б.П. Некоторые особенности усвоения элементов правовых знаний учащимися старших классов вспомогательной школы // Дефектология. 1978. - №3.
- 8) Фалько С.Н. Правовое воспитание старшеклассников специальных коррекционных общеобразовательных школ У вида //Дефектология. – 2002.

Підписано до друку 26.11.2010 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 10,0.
Тираж 100 прим. Зам. № 256.

Підприємець Маторін Б.І.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
